

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**DİSİPLİNLERARASI BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR
ANABİLİM DALI**

**1952-1967 YILLARI ARASINDA YUGOSLAVYA'DAN
TÜRKİYE'YE GÖÇLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CİHAN MİMARLAR

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR.ÜYESİ MİTHAT ATABAY**

ÇANAKKALE – 2025

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DİSİPLİNLERARASI BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR
ANABİLİM DALI

1952-1967 YILLARI ARASINDA YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CİHAN MİMARLAR

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR.ÜYESİ MİTHAT ATABAY

ÇANAKKALE – 2025

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Cihan MİMARLAR tarafından Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY yönetiminde hazırlanan ve **05/08/2025** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**1952-1967 Yılları Arasında Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçler**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi **Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY
(Danışman)

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Dr. Öğr. Üyesi Mensure Kızıl ÖZTÜRK

.....

.....

.....

Tez No : 10619428

Tez Savunma Tarihi : 05/08/2025

.....

Prof. Dr. Melis ULU DOĞRU

Enstitü Müdürü

...../...../2025

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Cihan MİMARLAR

05/08/2025

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında Balkanlar ile aile köklerime duyduğum derin ilgi ve bağlılık belirleyici bir rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Üsküp'ün işgaline tanıklık eden rahmetli babaannem, kuzeni Adem Ali Bey'in de mensubu olduğu Yücel Teşkilatı üyelerinin idamıyla sonuçlanan bu siyasi değişimleri bizzat deneyimlemiştir. Nitekim kamulaştırmalar, mülkiyet sınırlamaları ve sosyokültürel kısıtlamalar gibi otoriter müdahaleler, Yugoslavya Türk toplumunda güvensizlik, endişe ve psikolojik baskı yaratmıştır.

Tito yönetimindeki Yugoslavya'nın özellikle 1945-1963 dönemi, Yugoslavya Türk toplumu açısından önemli sosyopolitik dönüşümlere sahne olmuştur. Bu koşullar, bireylerin günlük yaşamlarını etkilemekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal aidiyet duygusunu zayıflatarak göç etme kararlarını hızlandıran birer dinamik haline gelmiştir. 1950'li yıllarda Yugoslavya'dan Türkiye'ye başlayan göç hareketi; politik baskılar, ekonomik zorluklar ve kültürel tehditler gibi nedenlerle şekillenmiştir. Bu bağlamda, ailemin de içinde yer aldığı göç süreci, babaannemin sözlü aktarımlarıyla kuşaklar arasında yaşatılan bir hafızaya dönüşmüştür. Söz konusu çalışma, göç olgusunun aile büyüklerimizin sözlü tarih anlatıları ışığında yazılı belgeler ve resmi kaynaklarla diyalektik bir yaklaşımla incelenmiştir.

Tez çalışmam süresince bana sürekli enerji veren ve motivasyonumu sağlayan oğlum Oğuz Kağan Mimarlar'a, yaşının çok küçük olmasına rağmen büyük bir olgunluk ve yürekle bu sürecin her aşamasında gösterdiği sabır ve desteği için teşekkür ederim. Ayrıca Balkan Araştırmaları alanında Yüksek Lisans yapmam konusunda beni teşvik eden ve tezimin hazırlanma sürecinde bana sürekli olarak desteğini sunan sevgili eşime, hoşgörüsü ve içten kalbiyle bana rehberlik ettiği için minnettarım. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ndeki akademik yolculuğum boyunca bana her türlü desteği sağlayan ve bilimsel gelişimime katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Aşkın Koyuncu'ya en derin teşekkürlerimi sunarım. Tez ve makale hazırlık sürecimde kıymetli rehberliğini ve akademik desteğini esirgemeyen, karşılaştığım metodolojik zorluklarda yapıcı çözümler üreterek yol gösteren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mithat Atabay'a en kalbi duygularıyla teşekkürlerimi arz ederim.

Cihan MİMARLAR

Çanakkale- 05.08.2025

ÖZET

1952-1967 YILLARI ARASINDA YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER

Cihan MİMARLAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Disiplinlerarası Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

05/08/2025, 166

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sonrasında Rumeli'den tasfiye edilmesinin ardından Anadolu'ya yoğun bir nüfus hareketi başlamıştır. Bu kapsamda, 1952-1967 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketleri, istatistiksel veriler ve sosyolojik analizlerle belgelenen önemli demografik dönüşüm süreçlerinden biri olmuştur. Yugoslavya göçleri, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bulgaristan'dan gerçekleşen zorunlu göçler kadar basında geniş yer bulamamış olsa da Türk dış politikasının şekillenmesinde en önemli gündem maddelerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Serbest Göç olarak tanımlanan bu süreç, bir nüfus mühendisliği uygulaması olmanın dışında, her iki ülkenin diplomatik, ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde göç eden bireyler, resmi kayıtlarda “*serbest göçmen*” statüsünde yer alsalar da temelde politik, ekonomik, dini ve toplumsal baskıların etkisiyle göç kararı almışlardır. Resmi belgelere göre serbest göçmenler, herhangi bir devlet yardımı olmadan göç sürecini tamamen kendi iradeleriyle yürütmüşlerdir. Öte yandan Türkiye, söz konusu göç dalgasını sadece demografik yapısını güçlendirmek için değil, aynı zamanda işgücü ihtiyacını karşılamaya yönelik stratejik bir politika aracı olarak değerlendirmiştir. Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yerleşim alanları ve toplumsal entegrasyon dinamikleri hem tarihsel hem de sosyolojik açıdan önemli bir araştırma alanı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Türkiye, Yücel Teşkilatı, Göç, Göçmen

ABSTRACT

MIGRATIONS FROM YUGOSLAVIA TO TURKEY BETWEEN 1952 AND 1967

Cihan MİMARLAR

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Interdisciplinary Regional Studies

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

05/08/2025, 166

Following the Ottoman Empire's retreat from Rumelia after the Balkan Wars, a significant population influx into Anatolia commenced. Between 1952 and 1967, migration waves from Yugoslavia to Turkey emerged as one of the most pivotal demographic transformations, rigorously documented through statistical data and sociological analyses. Although Yugoslavia migrations received less media coverage than the Turkish Greek Population Exchange or the forced migrations from Bulgaria, they were recorded as one of the most critical agenda items in shaping Turkish foreign policy. Termed Free Migration, this process transcended mere population engineering, profoundly reshaping bilateral diplomatic, economic, and sociocultural relations. While officially designated as “*free migrants*”, these individuals primarily migrated under duress-prompted by political, economic, religious, and social pressures. According to official records, free migrants undertook the migration process entirely voluntarily, without any state support. Turkey, however, utilized this migration wave not merely to strengthen its demographic structure but also as a strategic means to address labor shortages. The settlement patterns and social integration dynamics of Yugoslavia migrants have since evolved into a critical interdisciplinary research field, spanning history and sociology.

Keywords: Yugoslavia, Turkey, Yücel Organization, Migration, Migrant

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Balkanlar'dan Göç Süreci ve Etimolojik Yaklaşımlar.....	2
1.2. 19. Yüzyılda Balkan Ulusçuluğunun Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Dönüşümü.....	3
1.3. Bir İmparatorluğun Çöküşü: Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardan Tasfiye Edilmesinin Dinamikleri.....	7
1.4. 1912-1918 Döneminde Balkanlar'da Kimlik Politikaları ve Siyasi Düzenin Çözülmesi.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

SIRP-HIRVAT-SLOVEN KRALLIĞI'NDAN YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NA DÖNÜŞÜM SÜRECİ: SİYASAL YAPI VE ULUSAL BİRLİK ARAYIŞI	17
2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Kuruluşu.....	17
2.2. SHS Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na Geçiş Süreci.....	23
2.3. Yugoslavya'da Yaşayan Müslüman Toplumun Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Durumu.....	27
2.4. SHS Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na: Türkiye ile Diplomatik İlişkilerin Dönüşümü (1918-1941)	33

2.5. Bölgesel İşbirliğinden Uluslararası Diplomasiye Balkan Konferansları.....	37
2.5.1. Birinci Balkan Konferansı.....	38
2.5.2. İkinci Balkan Konferansı.....	39
2.5.3. Üçüncü Balkan Konferansı.....	40
2.5.4. Dördüncü Balkan Konferansı.....	41
2.5.5. Balkan Antantı'nın İmzalanması.....	42
2.5.6. Balkan Birliği'nin Zayıflaması ve Antant'ın Dağılması.....	43
2.6. Yugoslavya Krallığı'nın Balkan Politikası: Bölgesel-Küresel Etkileşimler.....	46
2.7. İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'nın İşgali, Direniş Dinamikleri ve İşgalin Sonlandırılması.....	48
2.8. 1941-1945 Döneminde Yugoslavya Müslümanlarının Sosyopolitik Konumu..	52
2.9. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Balkan Siyasetine Etkileri.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NDAN TÜRKİYE'YE GÖÇ: SOSYOPOLİTİK VE EKONOMİK DİNAMİKLERİN TARİHSEL ANALİZİ (1918-1940)	59
---	----

3.1. İki Savaş Arası Dönemde Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1918-1940)....	59
3.2. 1934 Yılında Çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu.....	61
3.3. 1938 Göç Antlaşması.....	65
3.4. Göçlerin Temel Nedenleri.....	67
3.5. Agrar Reformu ve Kolonizasyon Süreci.....	71
3.6. Göç Edenlerin Sayıları, Kimliği ve Türkiye İstatistikleri.....	74
3.7. Savaşın Gölgesinde Milliyetçilik ve Rumeli Kimliğinin Sosyokültürel Yansımaları (1923-1939)	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE GÖÇLER: NEDENLER VE TOPLUMSAL ETKİLER (1952-1967)	84
---	----

4.1. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler.....	84
4.2. Serbest Göçün Nedenleri ve Belirleyici Faktörleri.....	86

4.2.1. Dini, Toplumsal ve Kültürel Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri.....	86
4.2.2. Ekonomik Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri.....	91
4.2.3. Siyasi Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri.....	94
4.2.4. Silahların Toplatılması Kararının Göç Üzerindeki Etkileri.....	96
4.2.5. Yücel Teşkilatı Hukuk Sürecinin Göç Dinamikleri Üzerindeki Etkileri.	97
4.3. Balkan Paketi'nin İmzalanması.....	100
4.3.1. Split Centilmenlik Antlaşması'nın Hukuki ve Diplomatik Boyutları....	102
4.3.2. Balkan Paketi'nin Dağılıma Süreci.....	105
4.4. Yugoslavya Türklerinin Basın Yayın Faaliyetlerinin Sosyal ve Kültürel Etkileri.....	106
4.5. Türkiye'de Çok Partili Dönüşüm: Demokrat Parti İktidarında Sosyoekonomik Gelişmeler.....	109
4.6. Demokrat Parti Döneminde Türk Dış Politikası ve Balkanlar Diplomasisi....	113

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇÜN DEMOGRAFİK ANALİZİ VE SOSYOEKONOMİK SONUÇLARI (1952-1967)	117
---	-----

5.1. Türkiye'de Göçmen Kimlik Dinamikleri: Nicel Verilerle İnceleme.....	117
5.2. Yugoslavya'dan Gelen Göçmenlerin İskanı ve Vatandaşlığa Kabul Edilme Süreci.....	126
5.2.1 Yugoslavya Göçmenlerinin İstanbul'a İskan Süreci: 1950-1958 Dönemi Örneklemine Dayalı Bir İnceleme.....	132
5.2.2. Göçmenlerin Türkiye'deki Entegrasyon Sürecinde Karşılaştığı Zorluklar... ..	135
5.3. Göçmenlere Yönelik Rumeli ve Balkan Sivil Toplum Kuruluşlarının Destek ve Yardım Faaliyetleri.....	141
5.4. Göçün Medyadaki Yansımaları ve Toplumsal Algı Üzerindeki Etkileri.....	146

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ	149
-------	-----

KAYNAKÇA.....	152
---------------	-----

EKLER.....	I
EK 1 HARİTALAR.....	I
EK 2 FOTOĞRAFLAR.....	III

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AVNOJ	Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyi)
BCP	Bulgarian Communist Party (Bulgaristan Komünist Partisi)
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
COMINFORM	Communist Information Bureau (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu)
COMINTERN	Communist International (Komünist Enternasyonal)
CPSU	Communist Party of the Soviet Union (Sovyetler Birliği Komünist Partisi)
DP	Demokrat Parti
DSS	Demokratska Stranka Srbije (Sırp Demokratik Partisi)
EOKA	Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü)
FADURK	Fond za Azuriranje Demografski Undeveloped Republika i Krajeva (Az Gelişmiş Cumhuriyetler ve Bölgeler İçin Kalkınma Fonu)
FNRR	Federativna Narodna Republika Jugoslavija (Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti)
HSS	Hrvatska Seljačka Stranka (Hırvat Köylü Partisi)
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
JMO	Jugoslavenska Muslimanska Organizacija (Yugoslavya Müslüman Örgütü)
KPJ	Komunistička Partija Jugoslavije (Yugoslavya Komünist Partisi)
MBK	Milli Birlik Komitesi
MP	Millet Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NDS	Nasyonal Demokratike Shqiptare (Demokratik Şiptar Partisi)
NLA	National Liberation Army (Ulusal Kurtuluş Ordusu)
NOMS	Narodna Omladinska Mladinska Savez (Halk Kurtuluşu Gençlik Birliği)

OZNa	Opšta Zapovjedna Nadzorna agencija (Genel Komuta Kontrol Ajansı)
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (Yugoslavya Sosyalist Halk Cumhuriyeti)
SHS Krallığı	Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı
SRS	Srpska Radikalna Stranka (Sırp Radikal Partisi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGMDF	Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
UDBa	Uprava Državne Bezbednosti (Devlet Güvenlik İdaresi)
VMRO	Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija (İç Makedonya Devrimci Örgütü)

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Balkan Savaşları'na Katılan Devletlerin Demografik ve Yüzölçümü Değişimleri (1912-1913)	13
Tablo 2	1921 Yılı Etnik Gruplar ve Coğrafi Bölgelere Göre Nüfus Dağılımı	19
Tablo 3	Cemiyet ve JMO Partilerinin SHS Krallığı Seçimlerinde Aldığı Oylar (1920-1927)	31
Tablo 4	1919-1940 Yılları Arasında Yugoslavya'dan (Güney Sırbistan) Türkiye'ye Göç Etmek Amacıyla Ayrılan Muhacirler	77
Tablo 5	Türkiye Nüfus Sayımlarında Dile göre Yugoslavya Kökenli Nüfus	79
Tablo 6	1923-1940 Yılları arasında Türkiye'ye Gelen İskânlı ve Serbest Göçmenler	81
Tablo 7	Ülkeler İtibariyle Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler	85
Tablo 8	1948, 1953, 1961 ve 1971 Yıllarında Makedonya'da Etnik Gruplara Yönelik Gerçekleştirilen Nüfus Sayımları	120
Tablo 9	Makedonya'dan Türkiye'ye Göç Eden Ailelerin Şehirlere Göre Dağılımı (1953-1957)	122
Tablo 10	1952-1965 Yılları Arasında Kosova'dan Türkiye'ye Göç Eden Kişi Sayısı	123
Tablo 11	Türk ve Arnavut Kaynaklarına Göre Göçmen Sayıları ve Dağılımları	125
Tablo 12	Makedonya'dan İstanbul'a Göç Edenlerin İstatistiksel Dağılımı (1950-1957)	132
Tablo 13	1958 Yılı İlk 7 Aylık Dönemde Makedonya Göçmenlerinin İstanbul'a Yerleşim İstatistikleri	133
Tablo 14	Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri ve Demografik Dağılım (1790-1965)	144

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1952-1967 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelen göç hareketi, Soğuk Savaş döneminin siyasi gerilimleri ile Balkan coğrafyasının sosyokültürel dinamiklerinin diyalektik etkileşimi çerçevesinde biçimlenen yapısal bir dönüşüm sürecidir. Yugoslavya'daki siyasi sistem değişikliği sonrası uygulanan sosyopolitik dayatmalar, azınlık haklarına yönelik düzenlemeler, siyasi tasfiyeler ve Yücel Teşkilatı üyelerinin hukuki süreci, merkeziyetçi devlet yapısının meşruiyet kazanmasıyla neticelenmiştir. Agrar reformu kapsamında gerçekleştirilen kamulaştırmalar, mülkiyet kısıtlamaları, ekonomik istikrarsızlık ve sosyal alandaki sınırlamalar, Yugoslavya Türk toplumunda güvensizlik, endişe ve travmalara yol açmıştır. Bu koşullar, toplumsal aidiyet algısını derinden sarsmış ve göç kararlarını tetikleyen temel bir etken halini almıştır.

Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelen göç hareketleri, tarihsel süreçte siyasi rejimleri, kültürel kimliği ve demografik yapıyı karşılıklı olarak şekillendiren olgu olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, beş ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmakta olup, Soğuk Savaş'ın etkilerinin gözlemlendiği ve demografik nitelik-nicelik dönüşümlerinin yaşandığı bir süreci disiplinlerarası bir perspektifle incelemektedir. Araştırmanın odağı, Yugoslavya'dan Türkiye'ye “*Serbest Göç*” kapsamında gerçekleşen nüfus hareketleridir. Süreç hem arşiv kaynakları hem de sözlü tarih verileriyle desteklenerek sosyopolitik ve ekonomik bağlamda irdelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bölgede neden olduğu yapısal kırılmalar, göç dalgasının temel tetikleyicileri olarak yorumlanmıştır. Nüfus hareketliliğinin şekillenmesinde kritik rol oynayan Balkan Paketi ve Split Centilmenlik Antlaşması gibi politik mekanizmaların, Türkiye'nin sosyodemografik yapısı üzerindeki etkileri istatistiksel veriler eşliğinde değerlendirilmiştir. Türkiye ve Yugoslavya'ya ait dönemin yazılı basın organları ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na bağlı Cumhuriyet Arşivleri temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma, Yugoslavya-Türkiye göç süreçlerinin siyasi yapılar ve toplumsal dokular üzerindeki çok boyutlu etkilerini çözümlemeyi amaçlamıştır. Araştırma, söz konusu göç hareketinin yol açtığı dönüşümleri inceleyerek transnasyonal (ulus-ötesi) hareketlilik literatürüne özgün bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

1.1.Balkanlar’dan Göç Süreci ve Etimolojik Yaklaşımlar

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1683 Viyana Kuşatması sonrası siyasi ve askeri açıdan zayıflama sürecine girmesi, Orta Avrupa ve Balkanlar üzerindeki egemenlik alanlarının daralmasına yol açmıştır. Bu gelişme, Macaristan, Erdel ve Kırım gibi serhat bölgelerinde yaşayan Müslüman-Türk topluluklarının Rumeli ve Anadolu’ya doğru kitlesel göç hareketine zemin hazırlamıştır. 20. yüzyıl başına dek süren demografik hareketlilik, imparatorluğun etnik, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur. Sınır bölgelerinden merkezi alanlara yönelen nüfus hareketi, Anadolu’nun yerleşim dokusunu, sosyal ilişkilerini ve ekonomik dengelerini derinden etkilemiştir. Bu göç dalgaları, Osmanlı’nın modernleşme sürecindeki sosyopolitik zorlukları daha belirgin hale getirmiştir (Ağanoğlu, 2017; Sunata, 2023: 13). Göç, bireylerin veya toplulukların geçici veya kalıcı olarak yaşam alanlarını değiştirmesidir. Bu hareketlilik, ulusal veya uluslararası boyutta gerçekleşebilmektedir (Özkan, 2019: 128). Osmanlı İmparatorluğu’nda sınır bölgelerinden iç kesimlere yönelen nüfus hareketleri, yönetimi idari reformlara yöneltmiştir. Merkezi hükümet, muhacirlerin iskânı için özel düzenlemeler geliştirmiş; nüfusun yeniden dağılımı, Anadolu’da tarımsal üretim, iş gücü ve yerleşim dengelerini dönüştürmüştür. Muhacirlerin entegrasyonu, devletin merkezileşme sürecini hem desteklemiş hem de karmaşıklştırmıştır. Bu dönüşüm, Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam etmiş ve Cumhuriyet’in toplumsal yapısında kalıcı etkiler bırakmıştır.

“*Balkan*” terimi etimolojik olarak yüksek, sarp ve ormanlık arazileri tanımlayan bir kavramdır. Kelimenin kökeni hakkında yapılan dilbilimsel çalışmalar, Farsça “*balk*” (çamur) sözcüğüne Türkçedeki “*-an*” küçültme ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ortaya koymaktadır (Türk Dil Kurumu, 2000: 240). Bu terminolojinin Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki hâkimiyet döneminde yaygınlık kazandığı bilinmekle birlikte Osmanlı arşiv belgelerinde mekânsal bir terim olarak kullanımına dair somut kanıtlar oldukça sınırlıdır. Halil İnalcık’ın da vurguladığı üzere bu adlandırma Türk-Fars dil etkileşiminin tipik bir örneğini teşkil etmiştir (Todorova, 2020: 64). Coğrafi açıdan Balkan Yarımadası, Karadeniz, Ege Denizi, Adriyatik Denizi ve Yunan Denizi ile çevrili olup oldukça karmaşık bir topografik yapı sergilemektedir. Kuzeyde Karpat Dağları’ndan güneyde Balkan Dağları ve Rodoplar’a uzanan bu bölge, hidrolojik sistem açısından da büyük çeşitlilik göstermektedir. Tuna nehri ve ona dökülen Sava, Drava, Morava gibi akarsuların yanı sıra, güneyde Vardar,

Struma ve Meriç nehirleri bölgenin su kaynaklarını oluşturmaktadır. Adriyatik kıyılarının dağlık morfolojisi deniz ticaretini kısıtlarken, Neretva ve Drin vadileri tarihsel süreçte bölgenin ekonomik ve kültürel gelişiminde önemli rol oynamıştır (Jelavich, 2020: 2-3).

Balkan adının tarihsel kayıtlardaki ilk kullanımı 15. yüzyıla dayanmaktadır. İtalyan hümanist yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco, 1490'da Papa'ya yazdığı mektupta Haimos Dağı'nın yerel halk tarafından "*Balkan*" olarak adlandırıldığını belirtmiştir. 18. yüzyılda bu iki terim birbirinin yerine kullanılmaya başlanmış, 1808'de Alman coğrafyacı August Zeune ise "*Balkan Yarımadası*" (Balkanhalbeiland) terimini literatüre kazandırmıştır (Todorova, 2020: 54-60). Ancak 19. yüzyıl başlarına kadar bu terimin yaygınlık kazanmadığı görülmektedir. 1833'te Prusyalı bir diplomatın bölgeye dair hazırladığı raporlar hazırlaması ve 1850'lerde Giacomo August Jochmus'un İngiliz Kraliyet Coğrafya Akademisi'ndeki sunumu, bölge hakkındaki bilimsel verilerin sınırlılığını ortaya koymuştur (Mazower, 2017: 26). Osmanlı idari terminolojisinde bu coğrafya daha çok "*Rumeli*" veya "*Avrupa-i Osmani*" gibi tabirlerle anılmıştır. "*Rumeli*" terimi, kelime anlamıyla "*Romalıların toprakları*"nı ifade ederek bölgenin Doğu Roma İmparatorluğu mirasına ve Rum nüfusun varlığına atıfta bulunmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığının zayıflamasıyla birlikte "*Balkanlar*" kavramı daha geniş bir kullanım alanı bulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kültürel diplomasinin önemli bir unsuru haline gelmiştir (Todorova, 2020: 65).

Etnik, dinsel ve dilsel çeşitlilik açısından dünyanın en karmaşık bölgelerinden biri olan Balkanlar, tarih boyunca Anadolu ile Avrupa arasında askeri ve kültürel geçiş noktası işlevi görmüştür. Bu durum, bölgenin siyasi sınırlarının sıklıkla değişmesine ve toplumsal dokusunun sürekli dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Balkanlar'ın bu heterojen yapısı, günümüzde de bölgedeki siyasal ve sosyokültürel dinamikleri şekillendirmeye devam etmektedir (Poulton, 1993: 9).

1.2. 19. Yüzyılda Balkan Ulusçuluğunun Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Dönüşümü

Rasyonalist düşünce temelli eğitim sistemlerinin benimsendiği toplumlarda etnik aidiyet duygularının güçlendiği ve yenilikçi epistemolojik yaklaşımların, toplumsal

heterojenliği besleyen sosyokültürel dinamiklerin gelişimine zemin hazırladığı gözlemlenmiştir. Bu süreçte, iletişim araçları ve medyanın etkisiyle etnisiteyle bağlantılı dil unsurları, toplumsal bilinçlenme konusunda önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim 19. yüzyıl Balkanlar’ında dil, salt bir iletişim aracı olmanın ötesine geçmiş, ulusal bilincin inşasında birleştirici bir sembol halini almıştır. Bununla birlikte, bir dil topluluğuna aidiyet, bireyin söz konusu dilin etnik veya ulusal kimliğini kendiliğinden benimsemesi anlamına gelmemektedir; dil, kimlik oluşumunda sadece bir bileşen olup toplumsal, kültürel ve politik dinamiklerle etkileşim içinde şekillenmektedir. Örneğin, 19. yüzyıla dek Ortodoks Hristiyan cemaatinde ibadet dili olarak Eski Slavca ve Yunanca, İslam dünyasında ise Arapça öne çıkmış ve bu diller, dini pratiklerin sürekliliğinin sağlanmasında merkezi bir işlev görmüştür. Günümüzde İngilizce, entelektüel çevrelerde küresel düzeyde bir iletişim dili olarak işlev görürken; Rusça, Orta Asya (Türkistan) coğrafyasında, bölgesel politik gerilimlere rağmen aydınlar arasında hâlen ortak bir ifade aracı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu dillerin anadili olmayan bireyler üzerindeki etkisinin, etnik ya da ulusal kimliğin dönüşümünde belirleyici olmadığı gözlemlenmiştir. Dilin kimlik belirleyici işlevi, yalnızca bir iletişim aracı olmasının ötesinde, bireyin dahil olduğu sosyopolitik bağlam ve iletişimsel pratiklerle şekillenmektedir. Siyasal bilinç ve farkındalık düzeyinin yükselmesi, bu süreci kimliklerin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlayan bir dinamik hâline getirmektedir. Özellikle Balkanlar’da dil, etnik grupların kimliklerini belirlemede ve toplumsal sınırları tayin etmede güçlü bir sembolik unsur olarak öne çıkmaktadır (Karpata, 2021a: 36). Bu bağlamda, dil hem grup içi dayanışmayı güçlendirmekte hem de öteki gruplarla olan farklılaşmayı pekiştirmektedir.

19. yüzyılda Balkanlar’da yükselen milliyetçilik akımları, etnik ve kültürel kimliklerin yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiş ve ulusal bağımsızlık taleplerini harekete geçirmiştir. Bu süreçte dil ve din, milliyetçi hareketlerin temel dayanak noktaları olarak öne çıkmıştır. Dil, toplumsal bütünlüğün sağlanmasında bir entegrasyon aracı olarak işlev görürken; din, toplumsal birlik, dayanışma, ayrışma ve çatışma süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Todorova, 2020: 351). Etnisite ise, ortak kültürel, dilsel ve tarihsel mirastan türeyen kolektif özellikleri ifade ederken; dil, etnik kimliğin kuşaklar arası aktarımında temel bir taşıyıcı mekanizma olarak önem kazanmaktadır (Karpata, 2019: 34). Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devrimi’nin etkisiyle Orta Avrupa’da ulusal kimlik bilinci şekillenmeye başlamış; Balkanlar’da ise özellikle dil birliği ideali, Slav halkları arasında

birleşme yönündeki arzuları güçlendirmiştir. Bu bağlamda “*Yugoslav*” terimi, Güney Slavların birliğini simgeleyen bir kavram olarak ilk kez 1839’da ortaya çıkmış ve sonraki dönemde ulusal bütünleşme çabalarının ideolojik temelini oluşturmuştur (Akarslan, 1992: 11). Öte yandan, 6. ve 7. yüzyıllarda gerçekleşen Slav göçleri, Balkan coğrafyasında önemli demografik ve kültürel dönüşümlere yol açmış; Slovenler, Hırvatlar, Sırlar ve Bulgarlar gibi topluluklar zamanla kendi özgün kimliklerini geliştirmiştir (Jelavich, 2020: 14). Makedonyalı Slavların kimlik inşası ise, Bizans ve Yunan asimilasyon politikalarının etkisiyle daha karmaşık bir hâl almış; bölgesel siyasi gerilimler nedeniyle bu süreç önemli ölçüde gecikmiştir (Castellan, 1993: 21). Slav milliyetçiliği, özellikle Çek ve Rus entelektüellerin desteğiyle güç kazanmış; Rusya, Slav halklarının hamisi rolünü üstlenerek bölgesel politikaların yönünü belirlemede etkin bir aktör hâline gelmiştir (Ortaylı, 2022: 18). Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin yükselişi, Osmanlı’nın millet sistemi içerisinde Bosnalı Müslümanlar arasında kimlik temelli çatışmalara zemin hazırlamış; Avusturya-Macaristan ise bu grupları destekleyerek bölgedeki etnik dengeyi koruma stratejisi izlemiştir (Bora, 2018a: 35). Sırp milliyetçiliğinde Ortodoks Kilisesi, ulusal kimliğin korunması ve sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Balkan milliyetçiliği, romantik idealler doğrultusunda şekillenmiş; din, dil ve kültürel aidiyet unsurlarını temel almış, Batı Avrupa’daki akılcı ve seküler milliyetçilik anlayışından farklı olarak, daha çok yabancı egemenliğine karşı gelişen bir direniş hareketi niteliği taşımıştır (Türkeş ve Uzgel, 2002: 122-123).

Bosnalı Müslümanlar, 15. yüzyılda Bogomil inancından İslam’a geçiş süreciyle birlikte kapsamlı bir dini ve kültürel dönüşüm yaşamışlardır (Ülger, 2016: 14-15). Bu değişim, özellikle şehir merkezlerinde İslam’ın daha homojen bir biçimde benimsenmesiyle karakterize olurken; kırsal bölgelerde din, yerel inanç unsurlarıyla harmanlanarak senkretik bir yapı kazanmıştır. Dönemin feodal düzeninde ise, Müslüman elit sınıf ile köylü halk arasında belirgin bir sınıfsal ayrışma ortaya çıkmıştır (Bora, 2018b: 26). Öte yandan, Sırp milliyetçiliğinde Birinci Kosova Muharebesi (1389), mağduriyet ve fedakârlık temalarının tarihsel hafızada pekişmesine neden olmuş; bu olay, Vidovdan (28 Haziran), Versay Antlaşması ve benzeri gelişmeler aracılığıyla simgesel bir anlam yüklenerek kolektif kimliğin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir (Judah, 1997: 39). Balkanlar’da Osmanlı hâkimiyeti, bağımsızlık mücadelelerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olmuş; Hristiyan toplumlar, İslam’ın yayılımına karşı kimliklerini yeniden tanımlamıştır. 1877-

1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Sırp etnik üstünlük iddialarını hızlandırmış ve bölgedeki etnik gerilimlerin artmasına zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2021: 15). 1878 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinin belirginleşmesiyle Balkan devletlerinin dış politikaları, milliyetçi irredantizm etkisi altında şekillenmiştir. Bu siyasi eğilim, bölgedeki etnik ve siyasi sınırların yeniden tanımlanmasında kritik bir rol oynamıştır (Hacısalihoglu, 2020: 40). Günümüzde Balkan sineması, Müslümanları ötekileştiren temsiller aracılığıyla bu tarihsel gerilimleri yansıtmıştır (Iordanova, 2007: 294–296). Söz konusu gösterimlerde Müslüman karakterler, Hristiyan toplumların kolektif hafızasındaki tehdit algısını somutlaştıran bir unsur olarak işlev görmüş; etnik ve dini gerilimlerin sinematik alegorisi haline gelmiştir. Tarihsel olayların taraflı yorumlanması ve manipülatif bir perspektifle sunulması, bölgede uzun yıllardır bir arada yaşayan etnik gruplar arasında gerilimlere ve yapay çatışma alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan göçler, Anadolu'da din temelli bir homojenleşmeyi desteklerken; 1912-1913 Balkan Savaşları, Müslüman nüfusun kitlesel yerinden edilmesini tetiklemiştir (Karpas, 2021a: 110). Rusya'nın Panslavizm politikası ise, Hristiyan grupların Türk ve Müslüman nüfusa yönelik şiddet eylemlerini teşvik etmiş ve böylece demografik ile toplumsal dönüşümlerin ivme kazanmasına yol açmıştır (Castellan, 1993: 21).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki milliyetçi isyanlar ve toprak kayıpları, kitlesel göç hareketlerini hızlandırmış; bu göçler imparatorluğun demografik, sosyal ve ekonomik yapısında derin etkiler bırakmıştır. 1768-1922 yılları arasında Kırım ve Kafkaslardan yaklaşık 1,8 milyon Müslüman Anadolu'ya göç etmiştir (Barut, 2018: 164). Balkanlar'da ulusal kimlikler, din ve dil birliği temelinde şekillenmiş; Arnavutların İslam'ı benimsemesi kültürel asimilasyona karşı önemli bir direnç mekanizması oluşturmuştur (Öztürk, 2021: 48). Osmanlı'nın Batı'daki yeniliklere uyum sağlamakta gecikmesi, millet sistemini zayıflatmış; Batılı devletler ise azınlık haklarını gerekçe göstererek müdahalelerde bulunmuş, bu durum Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilanını tetiklemiştir (Kaya, 2004: 10). 15 Şubat 1878 Ayastefanos Antlaşması öncesinde Safvet Paşa'nın Bulgarlar ile Türkler arasındaki nüfus mübadelesi önerisi, dönemin karşılıklı güvensizlik ortamı nedeniyle kabul görmemiş (Mazower, 2017: 159) ve etnik gerilimlerin derinleşmesine sebep olmuştur. Rus delege Nelidof ise “*Müslümanların Bulgaristan'da kalmaları artık hayaldir*” şeklindeki ifadesiyle dönemin siyasi atmosferini yansıtmıştır (Şimşir, 2017: 78-79).

1.3. Bir İmparatorluğun Çöküşü: Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardan Tasfiye Edilmesinin Dinamikleri

1867'de Avusturya-Macaristan Uzlaşması (Ausgleich) ile Macarların özerklik kazanması, İmparatorluk içindeki Slav topluluklar arasında hem endişe hem de siyasi motivasyon kaynaklı karmaşık tepkilere yol açmıştır. Bu bağlamda Slav gruplar, Macarların asimilasyoncu taşımacılık politikalarına karşı direnmeye yönelmişlerdir (Önsoy, 2017: 437). Aynı dönemde Prusya'nın liderliğinde 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Avrupa'daki etkisini zayıflatmıştır. Prusya ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde taraflar birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeme taahhüdünü resmileştirmiştir. Avusturya ve Macaristan'ın aralarındaki anlaşmazlıkları uzlaşmayla çözerek “*Çifte Krallık*” (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) çatısı altında birleşmeleri, sınırlar içindeki Slav halklarında motivasyonel çöküş yaratmıştır. Bu durum, Balkan Slavlarının bağımsızlık veya özerklik talepleriyle çelişen bir siyasi düzenin ortaya çıkmasına sebep olmuş; merkezi devlet otoritesinin, bu halkların özerklik beklentilerini karşılamadığı görülmüştür. Bosna-Hersek'in işgali, yeni milliyetçilik dalgalarını tetiklemiş ve Sırp-Hırvat geriliminin derinleşme ihtimalini arttırmıştır. Bu süreçte “*Yugoslavya'nın kurulması*” fikri, bölgedeki dini ve etnik kimlikler arasındaki çatışmalara rağmen etkisini sürdürmüş ve çeşitli gruplar tarafından desteklenmiştir (Castellan, 1993: 394).

Zagreb'de Rahip Josip Strossmayer tarafından kurulan Yugoslav Bilimler Akademisi, Güney Slavları federe bir devlet çatısı altında birleştirme hedefiyle Yugoslavizm düşüncesinin terminolojik ve ideolojik temellerini atmıştır (Kenar, 2003: 28). Bu misyon, milliyetçi akımların güçlenmesine ve yabancı egemenliklerin zayıflamasına katkı sağlamıştır. Söz konusu düşünce, salt siyasi birlikteliğin ötesine geçerek sosyokültürel entegrasyonu hedeflemiş; bu bağlamda Yugoslavizm, bölge halklarının ulusal mücadelelerinde yapısal bir işlev üstlenmiştir. Bahsi geçen gruplar, tarihsel süreçte farklı coğrafi, siyasi ve toplumsal koşullar altında şekillenmiş; orijinal kimlik ve aidiyet duyguları geliştirmiştir. Güney Slavların egemen olduğu bölgede, Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler arasındaki yaklaşık 1.300 yıllık ayrışma, özgün toplumsal, kültürel ve dilsel yapılar meydana getirerek kolektif kimlik oluşumunu güçleştirmiştir (Dinç, 2019: 15). Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde Avusturya-Macaristan, Balkanlar'da yayılımcı politikalar izlemeyi sürdürmüştür. 1878 yılında Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'i ilhak

eden imparatorluk, nüfuzunu Arnavutluk'un kuzeyinden Makedonya'ya kadar genişletmeyi ve özellikle Selanik limanını ele geçirerek Almanya'ya stratejik bir avantaj sağlamayı hedeflemiştir. Bu dönemde İtalya'nın tarafsız kalması, Rus Çarlığı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki rekabeti daha da şiddetlendirmiştir. Öte yandan, Rusya'nın Panslavizm politikası, Sırp milliyetçiliğini açıkça destekleyerek bölgedeki gerilimleri arttırmıştır (Hacısalıhoğlu, 2020: 79). Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanmıştır. Özellikle Karadağ, engebeli coğrafyası sayesinde özerk yapısını korumayı başarırken; Sırlar ve Karadağlılar, ortak Slav kökenlerine rağmen zamanla farklı ulusal kimlikler inşa etmişlerdir (Ülger, 2016: 14). Sloven köylüler feodal sisteme karşı mücadele ederken; liberaller ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Austro-Slav federasyonu şeklinde dönüşmesini tahayyül etmişlerdir (Bora, 2018a: 32). Sırlar, Avusturya-Macaristan'ın Slav politikalarına şiddetle karşı çıkmışlar, ancak imparatorluk ordusuyla mücadele edecek bir güçten yoksundular.

Ulus-devlet modeli, yurttaşlık ile etnik-kültürel kimliğin birbiriyle bütünleşip mükemmelleştirildiği bir yapıya dayanmaktadır. Bu anlayış, özellikle Alman milliyetçiliğinin tarihsel inşası sürecinde tezahür etmiş; ancak bu dönemde baskın olan etnik-kültürel kimlik, siyasal ve sosyokültürel düzenin temel yapısını oluşturmuştur. Oysa söz konusu kimliğin dışında yer alan gruplara “*eşit yurttaşlık hakları*” taahhüt edilse de bu gruplar, yapısal ve yöntemli bir ayrımcılığın hedefi haline gelmiştir (Özdoğan, 2000: 39-40). Bu durum, milli devletin kapsayıcılık iddiası ile ayrımcı uygulamaları arasındaki çelişkiyi belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Sırp milliyetçiliği, zaten 1844'te Ilija Garašanin'in kaleme aldığı Büyük Sırbistan Projesi ile teorik temellerini kazanmış; tüm Güney Slavlarını tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Sırp milliyetçileri, daha sonraları İtalya'nın Risorgimento (İtalyan Birliği) sürecindeki Piemonte¹ modelini örnek alarak Sırbistan'ı Balkan Slavlarının birleştirici merkezi olarak konumlandırmışlardır (Jelavich,

¹ Piemonte Krallığı, İtalya'nın kuzeybatısında Fransa sınırında yer almaktadır. Piemonte, 1820-1821 ve 1848-1849'daki Avusturya'ya karşı gerçekleştirilen savaşlarda yenilse de 1859 yılında Fransa'nın desteğiyle İtalyan birliğini sağlamıştır. Bu süreç Piemonteleşme olarak adlandırılmıştır. Sırp milliyetçileri, 1870 sonrasında Hırvat ve Slovenlerle ortak geçmişleri olmamasına rağmen bu modelden etkilenmişlerdir. Sırların söz konusu yayılmacı hedefleri de literatürde “*Piemonteleşme*” kavramıyla ifade edilmiştir.

2019: 116). 1861’de kabul edilen Halk Ordusu Kanunu², Sırbistan’ın bağımsızlık sürecinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ancak bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu’nda derin endişelere yol açmış ve 1862’de düzenlenen Kanlıca Konferansı ile Türk askerlerinin Sırbistan’dan çekilmesine karar verilmiştir (Tiryaki, 2024: 270). 1867’ye gelindiğinde artan gerilimler, Bosna’dan yaklaşık 15 bin Müslüman ve Türk’ün zorunlu göçüne ve Sırp çetelerinin şiddet eylemlerine neden olmuştur (Kafli, 1966: 23). Sırp milliyetçi ideologları, Balkan Slavlarını Sırplaştırma politikalarıyla kültürel homojenleşmeyi amaçlarken; özellikle Ortodoks Hristiyanları “*İslam tehdidine karşı*” koruma retoriğini kullanarak Batılı devletlerin sempatisini kazanmaya çalışmışlardır. Söz konusu mağduriyet söylemi, uluslararası alanda desteğe dönüştürülmek istenmiştir (Türkeş ve Uzgel, 2002: 124).

19. yüzyılda Hırvat milliyetçiliği, İliıya Hareketi ve Ljudevit Gaj’ın çalışmalarıyla şekillenirken, Katolik Kilisesi’nin desteğiyle Slavonya, Dalmaçya ve Bosna-Hersek’in “*tarihsel Hırvat toprakları*” olduğu tezi siyasi bir programa dönüşmüştür. Federal bir Hırvat devleti inşa etmeyi hedefleyen bu hareketin mensupları, Sırlara ve Bosnalı Müslümanlara yönelik dışlayıcı bir söylem geliştirmişlerdir (Banac, 1984: 73-79). Balkan Yarımadası’nın stratejik bir bölgesi olan Makedonya, demografik çeşitliliği ve etnik yapısındaki giriftlik nedeniyle Balkanlar’daki milliyetçi hareketlerin en yoğun ve çatışmalı alanlarından biri olmuştur. Bu kültürel heterojenite, Fransızların “*Makedon Salatası*”³ terimini kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Bahsedilen dönemde Makedonya’nın etno-dini kompozisyonu, belirgin bir plüralizm örneği teşkil etmiştir. Nüfusun önemli bölümünü oluşturan Müslümanlar arasında Türkler, Arnavutlar, Bosnalı Müslümanlar, Makedonyalı Müslümanlar, Çerkesler ve Müslüman Romanlar yer almıştır. Hristiyan nüfus ise Bulgarlar (sonradan Makedon kimliği kazanacak), Yunanlar, Sırlar, Ulahlar ve Ermenilerden oluşmaktaydı. Yahudi cemaati de söz konusu mozağin bir parçasıydı (Bora, 2018a: 36). Makedonya, etno-dini çeşitliliği nedeniyle Balkan milliyetçiliklerinin çatışma alanı haline

² 1858 Hersek İsyanına Sırbistan’ın dolaylı desteği, 1861’deki Halk Ordusu Kanunu ile asker toplama ve silahlanma faaliyetleri ve nihayet 1862’de Çukurçeşme Olaylarında Sırp-Müslüman çatışmalarının tırmanması, uluslararası müdahaleyi zorunlu kılmıştır. Eylül 1862’de İstanbul’da düzenlenen Kanlıca Konferansı’nda imzalanan protokol dahilinde Müslümanların emlaklarını satarak Sırbistan’dan ayrılması, Sokol ile Uziçe kalelerinin yıkılması ve Osmanlı askeri varlığının sembolik bir düzeye indirilmesi kararlaştırılmıştır.

³ Fransız diplomasisinde ortaya çıkan “*Makedon Salatası*” tabiri, 19. yüzyıl Balkanlarının etno-dini karmaşasını ve milliyetçi gerilimleri tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.

gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemine dayalı idari yapısı ve Tanzimat reformları, bölgedeki gayrimüslim toplulukların özerklik taleplerini karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1904 nüfus sayımı, bölgede 1.578.507 Müslüman (Türkler, Arnavutlar, Makedonyalı Müslümanlar) ile Bulgarlar, Rumlar, Sırlar ve Ulahlar gibi çeşitli etno-dini grupların bir arada yaşadığını ortaya koymaktadır. Sayım aynı zamanda Bulgarca, Arnavutça, Osmanlı Türkçesi ve Yunanca'nın bölgede konuşulan başlıca diller olduğunu belgelemiştir. Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki nüfuz mücadelesi, etnik kimliklerin dini temelde yeniden şekillenmesini hızlandırmıştır (Hacısalıhoğlu, 2020: 35-115).

1885 yılında Sırbistan'ın Bulgaristan'a mağlup olmasının ardından Sırlar, Makedonya'yı “*Güney Sırbistan*” olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu bağlamda Sırp gruplar, 1886'da Saint Sava Derneği'ni kurarak bölgede kültürel nüfuzlarını planlı biçimde genişletme stratejisi benimsemiştir (Poulton, 1993: 58). Buna karşılık, İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) 1903'te Gotse Delçev⁴ liderliğinde başlattığı isyanla kısa ömürlü bir Makedon Cumhuriyeti ilan ettiyse de Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahalesi bu girişimi kısa süre içinde sonlandırmıştır (Bora, 2018a: 37). Avusturya-Macaristan'ın askeri üstünlüğü karşısında ise Sırlar, Korfu Adası'nda Naip Prens Aleksander önderliğinde bir sürgün hükümeti kurmak zorunda kalmıştır (Jelavich, 2019: 153). Nikola Pašić'in liderliği altında Sırlar, uluslararası desteğin sınırlı olmasına rağmen mücadelelerini sürdürmüşlerdir. İngiltere, Sırp egemenliğindeki bir Güney Slav birliğinin Rus nüfuzunu artırmasından endişe duyarken; Fransa'nın öncelikli kaygısı Almanya'nın bölgedeki etkisiydi (Ülger, 2016: 33). Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki diplomatik gelişmeler, Fransa'nın Almanya'yı temel jeopolitik tehdit olarak algıladığını ve bu doğrultuda Avrupa'da kendi lehine yeni bir güç dengesi tesis etmeye çalıştığını göstermektedir. 1915 yılında Londra'da Ante Trumbić ve Frano Supilo öncülüğünde kurulan Yugoslav Komitesi, federal temelli bir Güney Slav birliği fikrini savunarak alternatif bir vizyon ortaya koymuştur (Dinç, 2019: 53).

⁴ 1903 yılında VMRO lideri Gotse Delçev, Serez yakınlarında Osmanlı güçleriyle girdiği çatışmada öldürülmüştür. Bölükbaşı'nın aktardığına göre, dedesi Arnavut Rasim Aga ve yakınları Osmanlı ordusunda gönüllü olarak görev yapmış ve Delçev'in yakalanmasında kritik bir rol oynamıştır. Rasim Aga'nın bölgedeki istihbarat ağı sayesinde tespit edilen Delçev, Osmanlı askerleri tarafından yakalanmış ve idam edilmiştir (A. Bölükbaşı, kişisel görüşme: 1 Temmuz 2023).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının mağlubiyeti, 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven (SHS) Krallığı'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Yeni kurulan krallık, yaklaşık 250.000 km²'lik bir coğrafyada 13 milyon nüfusa sahipti. Nüfusun %7,7'si (yaklaşık 1 milyon kişi) ise Slav kökenli olmayan etnik gruplardan müteşekkildi (Castellan, 1993: 416). Bu bağlamda, kurulan SHS Krallığı, 1921'de kabul edilen Vidodan Anayasası'yla üniter bir devlet yapısını benimsemiştir. Ancak bu merkezîyetçi model, özellikle Hırvatların federal yapı talepleriyle çatışmış ve etnik gerilimleri derinleştirmiştir. Federalizm-üniterizm eksenindeki bu temel anayasal çatışma, krallığın istikrarını sürekli olarak zayıflatmıştır (Sediroğlu, 2023: 201). SHS Krallığı'nın bölgede önemli bir siyasi aktör olma potansiyeli bulunmakla birlikte, bu olasılığın gerçekleşmesi merkezi yönetimin bölgesel talepleri karşılama kapasitesine ve istikrarı sağlayabilmesine bağlı kalmıştır. Nitekim, merkezîyetçi yapı ile özerklik talepleri arasında kurulamayan denge, etnik ve siyasi gerilimleri daha da şiddetlendirmiş ve ilerleyen dönemde yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.4. 1912-1918 Döneminde Balkanlar'da Kimlik Politikaları ve Siyasi Düzenin Çözülmesi

19. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar'da Türk kimliği ve Müslüman Türk milliyetçiliği, bölgedeki gayrimüslim milliyetçi hareketlere bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bu akımların etkisini dengelemeyi hedeflemiştir. Başlangıçta kültürel temelli bir hareket olarak şekillenen Türklük anlayışı, zamanla siyasi bir karakter kazanarak Türkçülük hareketine dönüşmüştür. Bu dönemde Selanik, Türk milliyetçiliği düşüncesinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Genç Kalemler dergisi ve Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi aydınların çalışmaları, Osmanlı'nın çokuluslu yapısı içinde Türk kimliğinin öne çıkarılmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu milliyetçi diskur, özellikle Arnavutlar ve Araplar gibi diğer Müslüman topluluklar arasında rahatsızlığa yol açmıştır. Türkçenin zorunlu eğitim dili olarak uygulanmaya çalışılması, din ve milliyet kavramlarının ayrışmasına neden olmuştur. Nicolae Constantin Batzaria'nın gözlemlerine göre, Arapça konuşan Müslüman topluluklarda Türkçe'nin benimsenme düzeyi oldukça sınırlı kalmıştır. Arnavutlar ise geleneksel idari ayrıcalıklarını koruma refleksiyle Türkçe eğitim politikalarına direnmiş, nihayetinde bağımsızlıklarını kazanarak Balkan siyasi coğrafyasını dönüştürmüşlerdir (Karpas, 2021a: 231).

1904 yılında Belgrad’da kurulan “*Slovenski Jug Derneži*” (Güney Slavları Derneği), Sırp, Hırvat, Sloven ve Bulgar topluluklarını bir araya getirerek federatif bir siyasi birlik oluşturmayı hedeflemiştir. Bu dönemde, Hırvatistan’da Prag kökenli entelektüellerin ve Tomáš Garrigue Masaryk’in fikirlerinden etkilenen bir grup, Habsburg İmparatorluğu’na karşı Sırlarla iş birliği arayışına yönelmiştir. Bahsi geçen hareket, 1905’te Rijeka (Fiume) Kararları ile Çifte Monarşinin üçlü bir yapıya dönüştürülmesini savunmuş ve Sırp-Hırvat koalisyonunun kurulmasına zemin hazırlamıştır (Castellan, 1993: 394). Hırvat milliyetçi aydınlarının desteklediği Yugoslav projesi, özellikle şehirli Müslüman topluluklar arasında da kabul görmüştür. 1908’de Bosna’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından oluşturulan parlamentoda Hırvat ve Müslüman temsilciler arasında iş birliği gelişmiştir. Ancak, Sırları siyasi olarak dezavantajlı konuma düşüren anayasal düzenlemeler, Sırp milliyetçiliğinin radikalleşmesine ve şiddetlenmesine yol açmıştır (Bora, 2018b: 39). Osmanlı İmparatorluğu’nun güç kaybına rağmen, Balkan uluslarının bağımsızlık kazanabilmesi ancak bir emperyalist gücün müdahalesiyle mümkün olmuştur. Çünkü Balkan uluslarının karşısında her ne kadar eski gücünü ve ihtişamını yitirmiş olsa da kurumsal yapısı ve idari sistemi hala güçlü olan dünyanın en büyük imparatorluklarından biri bulunmaktaydı. Balkan uluslarının Osmanlı’ya karşı koyabilecek askeri bir güç ve siyasi kapasiteye sahip olmamaları, aynı zamanda yürütülen bağımsızlık mücadelelerinin halk tabanında güçlü bir destek bulamaması, söz konusu çabaların başarısı konusunda ciddi bir belirsizlik yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum, bağımsızlık mücadelesinin sadece dış müdahalelere dayalı olmasını kaçınılmaz kılarken, yerel halkın desteğinin yetersiz olması, isyan hareketlerinin uzun vadede sürdürülebilirliğini sorgulayan önemli bir faktör teşkil etmiştir (Mazower, 2017: 126).

Birinci Balkan Savaşı’nda Osmanlı ordusunun aldığı yenilgiler, Arnavutların tarafsız kalması ve Avusturya-Macaristan’ın çekimser tutumuyla daha da ağırlaşmıştır. Diplomatik kayıtlara göre, Viyana yönetimi Selanik’e demiryolu bağlantısı sağlanması ve Sırbistan’ın Arnavutluk’tan çekilmesi karşılığında Sancak ve Yeni Pazar’ın işgaline karşı sessiz kalmayı kabul etmiştir (Kutlu, 2007: 337). Habsburg Hanedanı’nın uyguladığı “*Böl ve Yönet*” politikası, etnik çeşitliliği kontrol altında tutmayı hedeflese de 1914 yılına gelindiğinde Balkanlar’daki siyasi dengeler köklü bir değişim geçirmiştir. Balkan Savaşları sonrasında Sırbistan topraklarını iki katına çıkararak 87.300 km²’ye ulaşmış ve nüfusu 4.942.000’e kadar yükselmiştir (Ağanoğlu, 2017: 68). Yunanistan ve Karadağ da benzer şekilde önemli

toprak kazanımları elde etmiştir. Sırp milliyetçiliği, 1389 Kosova Savaşı'nın tarihsel mirasını canlandırarak siyasi bir araç haline getirmiş, Kral Birinci Petar'ın 1912'deki anma töreninde yaptığı konuşma yeni bir bağımsızlık mücadelesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Dinç, 2019: 36). Bu süreç Yugoslavizm ideolojisinin tartışıldığı yeni bir dönemi başlatmış ve Sırbistan öncülüğünde Güney Slav halklarının etnik ve kültürel birliğini hedefleyen siyasi projelerin önünü açmıştır (Kenar, 2003: 33).

Tablo 1

Balkan Savaşları'na Katılan Devletlerin Demografik ve Yüzölçümü Değişimleri
(1912-1913)

	Savaş Sürecinde Kazanılan Yüzölçümü	Savaş Sürecinde Kazanılan Nüfus	Savaş Sonrası Yüzölçümü	Savaş Sonrası Nüfus
Ülke Adı	Yüzölçümü (km²)	Nüfus	Yüzölçümü (km²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

Kaynak: Ağanoğlu, 2017: 68

Tablo 1, yeni kurulan Balkan devletlerinin demografik ve coğrafi değişimlerini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak Arnavutluk, bağımsızlığını bu süreçte kazandığı için savaş dönemindeki toprak kazanımları verilerine dahil edilmemiştir (Ağanoğlu, 2017: 68-69). Söz konusu gelişmeler, sadece coğrafi sınır değişiklikleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda stratejik dengeleri, demografik yapıları ve bölgedeki siyasi-etnik ilişkileri köklü bir biçimde dönüştürmüştür. İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu önemli bir askeri kazanım elde ederek 23 Temmuz 1913 tarihinde Enver Paşa komutasındaki birliklerle Edirne'yi geri almış ve bu gelişme imparatorluğun prestijinde kısmi bir iyileşme sağlamıştır. Savaşın sonunda 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile bölgesel paylaşım kesinlik kazanmış: Struma Vadisi Bulgaristan'a, Selanik-Kavala hattı Yunanistan'a, Vardar Makedonyası Sırbistan'a, Güney Dobruca ise

Romanya'ya bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması ise Edirne ve Kırklareli'nin Osmanlı idaresine geri verilmesini sağlamış ve Bulgaristan sınırları içinde kalan Türk azınlığın din, eğitim ve mülkiyet haklarını güvence altına almıştır (Okur, 2017: 602-603).

Balkan Savaşları'nın Müslüman nüfus üzerindeki etkisi son derece yıkıcı olmuştur. 1911 yılında Rumeli'de 2.315.293 olan Müslüman nüfus, 1913'te 870.114'e kadar gerilemiş; bu süreçte yaklaşık 812.771 kişi Anadolu'ya göç etmek zorunda kalırken, 632.408 kişi çatışmalar ve katliamlar sonucu hayatını kaybetmiştir (McCarthy, 2020: 186-187). Osmanlı ordusu, Balkan Savaşları'nda ölü, yaralı ve kayıplar dahil yaklaşık 250 bin asker zayıt vermiştir. Aynı süreçte imparatorluk, Avrupa'daki topraklarının %83'ünü ve bu bölgedeki nüfusunun %69'unu yitirmiştir. Önemli üretim ve gelir kaynaklarını oluşturan topraklarından ve üretken nüfusundan da yoksun kalmıştır. Girit'in de dahil olduğu On İki Adalar, Türk idaresinden çıkmıştır. Savaş öncesinde Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu toprakları 167.000 km² iken İstanbul Antlaşması çerçevesinde belirlenen yeni sınırlar doğrultusunda yüzölçümü 26.000 km²'ye kadar daralmıştır (Kutlu, 2007: 403). Bu trajik gelişmeler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) siyasi yaklaşımında köklü bir değişime yol açmıştır. Cemiyet, yaşanan yenilgilerin sorumluluğunu gayrimüslim tebaaya yükleyerek Osmanlıcılık fikrinden vazgeçmiş ve Türkçülük politikasını resmi ideoloji olarak benimsemiştir (Kutlu, 2007: 405). Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla devam eden çöküş sürecini durdurmak için gösterdikleri tüm çabalara rağmen, bu gerilemeyi tersine çevirememişler; fakat mevcut siyasi koşullar altında iktidarı ellerinde tutmayı başarmışlardır (Jelavich, 2019: 105). Nitekim Balkan Savaşları, Türk milliyetçiliğinin ideolojik olgunlaşma sürecinde kritik bir dönüm noktası teşkil etmiş; Müslüman nüfusa yönelik sistemli baskılar ve geniş çaplı toprak kayıpları, etnik temelli ulusal kimlik inşasını hızlandıran başlıca faktörler olmuştur (Karpas, 2019: 245).

19. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya-Macaristan, milliyetçi akımların etkisiyle imparatorluk sınırları içinde yaşayan Sırp azınlığıyla önemli ölçüde gerginlikler yaşamıştır. Sırpların bağımsızlık mücadelesi, Avusturya-Macaristan'ın merkeziyetçi politikalarıyla çatışma halindeydi. Bu kayıplar, imparatorluktaki etnik ve milliyetçi gerilimleri daha da şiddetlendirmiştir. Arşidük Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından Saraybosna'da suikasta uğraması, Birinci Dünya Savaşı'nın tetikleyici olayı olmuş ve

savaşın temel nedenleri arasında öne çıkmıştır (Poulton, 1993: 13). İki devlet arasındaki sıcak çatışmanın başlaması ve karşılıklı ittifakların devreye girmesiyle savaşın kapsamı genişleyerek tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Savaş sürecinde Sırbistan Krallığı, Güney Slavlarını birleştirme idealini gerçekleştirmek amacıyla yoğun çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda hem diplomatik hem de askeri stratejiler geliştirerek bölgedeki etnik ve milliyetçi hareketlere destek olmuştur (Bora, 2018a: 42). Sırbistan Krallığı, Güney Slav birliğini sağlamayı hedeflemiş olsa da bölgedeki Slav grupları arasında derin siyasi ve ideolojik ayrılıklar mevcuttu. Sırpların önceliği, Makedonya topraklarını ele geçirerek Ege Denizi'ne açılmaktı. Yugoslavya Komitesi ise Dalmaçya bölgesinin Avusturya-Macaristan'ın işgalinden kurtarılmasına öncelik tanımaktaydı (Dinç, 2019: 38). Komitenin misyonu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda yaşayan Slav halkların karşı karşıya kaldığı azınlık sorunlarını müttefik devletlere iletmektir. Böylece, bölgedeki etnik ve siyasi gerilimleri, azınlık hakları ihlallerini uluslararası kamuoyuna taşınması hedeflenmekteydi. Savaş döneminde imparatorluk bünyesindeki Hırvat ve Slovenlerin Rusya ve İtalya safında yer almaları, Sırplarla ilişkilerin derinleşmesine ve yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Ülger, 2016: 34). Bu gelişme, etnik temelli siyasi bağların güçlenmesine ve ortak bir dayanışma ortamının doğmasına katkıda bulunmuştur. Avusturya-Macaristan ordusunda görev yapan Hırvat ve Sloven birliklerinden firar eden bazı askerler Sırp ordusuna katılım sağlamışlardır. Bu kaçış eylemleri, Sırbistan Krallığı'nda, savaşın kazanılması durumunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içindeki Slav azınlıkların Sırp yönetimi altında birleşerek ulusal bir bütün oluşturacağı yönündeki beklentisini güçlendirmiştir (Dinç, 2019: 38).

Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan'ın yenilgisinin ardından Bosna-Hersek toprakları Sırbistan'a, dolayısıyla ileride kurulacak olan SHS Krallığı'na bırakılmıştır. Bu gelişme, Bosnalı Müslümanlar arasında önemli bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bölgesel direniş çabalarına karşın, Orta Avrupa'daki coğrafi izolasyonları ve uluslararası destekten yoksunlukları nedeniyle Bosnalı Müslümanlar, toprakların Sırbistan'a ilhakına etkin bir muhalefet gösterememişlerdir (Deliorman, 2011: 50). Bu koşullar, siyasi ve askeri açıdan Bosnalı Müslümanların yalnızlaştırıldığını ve bölgedeki güç dengelerini değiştirme çabalarının başarısız olduğunu gösteren bir işaret olarak algılanmıştır. Türk azınlığı düşman olarak konumlandırılan Balkan devletleri, ekonomik geri kalmışlıklarını Osmanlı yönetimine atfetmiş ve bu diskuru Müslümanları “*eski rejim yanlısı*” olarak

damgalamak için araçsallaştırmıştır. Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan yönetimleri, bu tarihsel argümanı bilinçli şekilde kullanarak Müslüman yurttaşlara yönelik ayrımcı politikalarını meşrulaştırmıştır. Özellikle Türkçe konuşan Müslümanlar, Osmanlı'nın mirasçıları ve Türkiye'nin potansiyel uzantıları olarak görülmüş, bu da onları baskı ve ötekileştirmenin ana hedefi haline getirmiştir. Böylece etnik ve dini kimlikler, ayrımcılığın yoğunlaşmasında belirleyici unsur olmuştur (Karpas, 2019: 245).

Balkan halklarının tamamı milliyetçilik akımının etkisiyle ulusal kimliklerini inşa etmeye yönelik, Osmanlı yönetimiyle özdeşleşmiş Bosnalı Müslüman elit grubu, bu tarihsel çözülme sürecinde kendisini ötekileştiren bir kimliği benimsemek durumunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna'dan çekilmesiyle birlikte söz konusu kimlik algısı zihinsel düzlemde daha da kesinleşmiş; milliyetçilik temelli kimlik inşasındaki yaşanan gecikmeler Bosnalı Müslümanlar için birer sorun olarak hissedilmeye başlanmıştır. Bu buhran döneminde Bosnalı Müslümanlar arasında hem iç kapanma eğilimleri hem de yeniden kimlik tanımlama çabaları gözlemlenmiştir (Bora, 2018b: 38). Balkan ulusları, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ardından Dinyester Nehri'nden Korint Körfezi'ne uzanan geniş coğrafyada çatışmalara ve güç mücadelelerine sahne olmuştur. Balkanlar'da etnik ve dini çatışmalar, toprak uyuşmazlıkları ve ekonomik istikrarsızlıkla şiddetlenen süreç, milliyetçiliğin radikalleşmesine zemin hazırlamıştır. 19. yüzyıl Avrupası'nın yükselen milliyetçilik dalgası ise bölgede ksenofobik (yabancı düşmanlığı) söylemlerin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir (Castellan, 1993: 413). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki güç kaybı, bağımsızlık hareketlerinin dış desteğe bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Merkezi otoritenin zayıflığı, askeri yetersizlik ve nitelikli lider eksikliği, bu hareketlerin kitlesel tabandan yoksun ve sürdürülemez olmasına neden olmuştur (Mazower, 2017: 126).

İKİNCİ BÖLÜM

SIRP-HIRVAT-SLOVEN KRALLIĞI'NDAN YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NA DÖNÜŞÜM SÜRECİ: SİYASAL YAPI VE ULUSAL BİRLİK ARAYIŞI

2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde, Sırp monarşi taraftarları ile Hırvat Köylü Partisi (HSS) arasındaki siyasi ve toplumsal gerilimler belirgin bir şekilde artmıştır. Bu çatışmanın temelinde, Sırp milliyetçiliğinin merkezîyetçi monarşik idealleri ile Hırvatların federalizm, özerklik veya bağımsızlık talepleri arasındaki uzlaşmaz farklılıklar yatmaktadır. Sırp monarşi taraftarları, SHS Krallığı'nın üniter yapısını savunurken, Hırvat siyasi aktörleri federal bir sistem ve özerk statü talep etmiştir (Dinç, 2019: 12). Bu süreç, Hırvatistan'da sosyopolitik dengelerin değiştiği kritik bir dönemi yansıtmaktadır. 1915'te Sırbistan'ın askeri yenilgisi ve Korfu'ya çekilmesi, Sırp liderlerini Güney Slav birliği fikrine yöneltmiştir. Başlangıçta Sırp hükümeti, Yugoslav Komitesi'nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Güney Slav nüfusunu temsil iddiasını tanımamış ve bu halkların tek meşru temsilcisinin kendileri olduğunu savunmuştur. Ancak 1917'de Karayorgieviç Hanedanı öncülüğünde imzalanan Korfu Deklarasyonu⁵ ile Güney Slav birliği fikri resmîyet kazanmıştır. Söz konusu bildiride, devletin nihai siyasi yapısı belirsiz bırakılmış; anayasal düzenin oluşturulması ise gelecekte toplanacak bir kurucu meclise tevdi edilmiştir (Jelavich, 2019: 132). Aynı dönemde, Panslavizm ideolojisini benimsemiş Kara El Örgütü⁶'ne karşı Selanik Davaları⁷ süreci başlatılmış ve örgüt liderleri idam veya sürgün cezalarına

⁵ Korfu Deklarasyonu, 20 Haziran 1917'de Sırp Prensi Aleksander Karayorgieviç ve Hırvat lider Ante Trumbić öncülüğünde imzalanmış, Birinci Dünya Savaşı sonrasında SHS Krallığı'nın kuruluş temellerini belirleyen tarihi bir metindir. Karayorgieviç Hanedanı yönetiminde bağımsız, demokratik ve çift alfabeli (Kiril-Latin) bir devlet öngören deklarasyon, dini özgürlükleri ve etnik eşitliği koruma altına almıştır (Castellan, 1993: 415).

⁶ Kara El (Crna Ruka), resmi adıyla “*Birlik ya da Ölüm*” (Ujedinjenje ili Smrt), 1911'de Sırp subaylar tarafından kurulan milliyetçi bir gizli örgüttür. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda etkili olmuş, Büyük Sırbistan hedefi doğrultusunda faaliyet göstermiştir (Gilfond, 1975: 56).

⁷ Selanik Davaları kapsamında düşmanla iş birliği yaptıkları ve Kral'a yönelik suikast teşebbüsü suçlamalarıyla Kara El'in üç lideri (Dragutin Dimitrijeviç-Apis dahil) idam edilmiştir. Davada 200 sanık hapis cezası almış, bazı üyeler Tunus'taki askeri kamplara sürgün edilmiştir.

çarpıtılmıştır. Buna karşılık, Kral Aleksander kendisine bağlı Beyaz El Örgütü'nü oluşturarak Sırp hegemonyasını pekiştirmeyi hedeflemiştir (Castellan, 1993: 426-427).

1918'de Woodrow Wilson'ın kendi kaderini tayin etme hakkına dair ilkeleri, Güney Slavlarının birleşme sürecini hızlandırmış; İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki yayılmacı tutumları ise bu grupları ortak bir siyasi platformda birleştirmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Hırvat siyasi çevreleri Ekim 1918 tarihinde Macaristan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş, 29 Ekim'de Zagreb'de Sloven, Hırvat ve Sırp temsilcilerinden oluşan bir Ulusal Konsey inşa edilmiştir. Karadağ, Voyvodina ve Bosna-Hersek temsilcileri de bu birleşme sürecine dahil olmuştur. Ancak Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi, Sırp elitleri tarafından Panslavist hedefler açısından tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić, bu durumu “*Panslavizm'in önündeki engel*” şeklinde yorumlamıştır (Akman, 2006:103; Ülger, 2016: 35). 1 Aralık 1918 tarihinde SHS Krallığı ilan edilmiş; Slovenya, Hırvatistan, Slavonya, Voyvodina, Dalmaçya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan Krallığı (günümüz Kosova ve Kuzey Makedonya topraklarını da kapsayan) bu çatı altında birleşmiştir. Söz konusu birlik, etnik ve dini çeşitliliği yönetme, bölgesel entegrasyonu sağlama amacı taşımıştır (Aruçi, 2013: 574; Poulton, 1993: 16). Katolik Hırvatlar ve Slovenler, dönemin büyük güçlerinin baskıları ve yönlendirmeleriyle bu birliğe katılmak zorunda kalmıştır (Türkeş, 2017: 15). Ancak Belgrad merkezli Karayorgiyeviç yönetiminin merkeziyetçi politikaları, federalizm talep eden Hırvat ve Sloven gruplarla gerilimi artırmış, kırsal bölgelerde silahlı direniş hareketlerine yol açmıştır (Mazower, 2017: 156-157).

SHS Krallığı, 255.804 km²'lik bir coğrafi alanda kurulmuş olup Avusturya, Macaristan, İtalya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk ile sınır komşusuydu. 2.092 km'lik Adriyatik kıyı şeridine sahip bu devlet, stratejik bir konuma sahipti (Aruçi, 2013: 573). Bu siyasi ve coğrafi yapının şekillenmesinin ardından, 1921 yılına ait nüfus sayımı verilerini incelediğimizde toplam nüfus 11.984.911 kişi olarak kaydedilmiş, etnik dağılım ise şu şekilde gerçekleşmiştir: %43 Sırp, %23 Hırvat, %8,5 Sloven, %6 Bosnalı Müslüman, %5 Makedonyalı Slav, %3,6 Arnavut ve %14 diğer azınlık gruplar (Almanlar, Macarlar, Türkler, Rumenler, İtalyanlar vb.) (Bora, 2018a: 44; Castellan, 1993: 425-426). Resmi kayıtlarda Müslüman nüfusun eksik temsili literatürde karşılık bulmuştur. Bu durum, dönemin Sırp siyasi elitinin merkeziyetçi yönetim anlayışı ve demografik politikalarıyla

şekillenmiştir. Örneğin, Makedonyalı Slavlar “*Güney Sırpları*” olarak sınıflandırılmış, Bosnalı Müslümanların etnik kökeni (Sırp veya Hırvat) ise belirsiz bırakılmıştır (Dinç, 2019: 45). Bu olgu, devletin etnik ve dini yapıyı kontrol altına alma teşebbüslerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. SHS Krallığı’nın demografik stratejileri, çok etnikli bir yapıyı “*üçlü egemen millet*” (Sırp-Hırvat-Sloven) çerçevesinde yeniden tanımlama çabasını ortaya koymaktadır.

Tablo 2

1921 Yılı Etnik Gruplar ve Coğrafi Bölgelere Göre Nüfus Dağılımı

Etnik Grup-Bölge	Nüfus (Bin)	Toplam Nüfus Oranı
Sırp ve Karadağlı	4.705	%39
Sırbistan	2.657	-
Karadağ	199	-
Hırvat	2.889	%23.9
Hırvatistan-Slavonya	3.260	
Sloven	1.024	%8.5
Slovenya	1.095	
Bosnalı Müslüman	760	%6.3
Bosna-Hersek	1.800	
Makedon (Slav)	630	%5.3
Alman	512	%4.5
Arnavut	484	%4.7
Macar	472	%3.9
Türk-Rumen-İtalyan	980	%4.8
Toplam	11.985	%100

Kaynak: *Lampe, 1996: 129*

Söz konusu nüfus verileri, devletin çok uluslu sosyopolitik kimliğini açıkça ortaya koymuştur. Nüfusun %39’unu oluşturan Sırp ve Karadağlılar, siyasi sistemde belirleyici bir konumdadır. Hırvatlar (%23,9) ve Slovenler (%8,5) ise bu idari mekanizma içinde ikincil bir rol üstlenmiştir. Özellikle dikkat çeken nokta, Bosnalı Müslümanların (%6,3) ve Makedonyalı Slavların (%5,3) resmi istatistiklerde “*ayrı bir kimlik*” olarak tanınmamasıdır. Arnavut (%4,7), Alman (%4,5) ve Macar (%3,9) toplulukları gibi diğer gruplar ise sınırlı

temsil hakkına sahiptiler. Bu dağılım, Belgrad merkezli idarenin üçlü millet (Sırp-Hırvat-Sloven) anlayışını merkeze alarak diğer toplulukları sisteme entegre etme stratejisiyle örtüşmektedir. Ancak bu yaklaşım, etnik-dini dengeyi sağlamak yerine, ileride ortaya çıkacak sorunların zeminini hazırlamıştır. Nüfus sayımı verilerine ilişkin analiz, yöntemsel farklılıkların etnik sınıflandırmalarda belirgin tutarsızlıklar yarattığını ortaya koymaktadır. Özellikle Sırp nüfusun %39-43, Arnavut nüfusun ise %3,6-4,7 aralığında değişen oranlarla kaydedilmesi (Bora, 2018a: 44; Castellan, 1993: 425-426; Lampe, 1996: 129) resmi istatistiklerdeki ayrıştırma kriterlerinin uygulanışındaki farklılıklardan kaynaklanmıştır. Arnavut nüfusa ilişkin rakamlardaki %1,1 puanlık fark (484 bin yerine yaklaşık 431 bin kişi), bölgesel sayım uygulamalarındaki tutarsızlıkları yansıtmaktadır. Müslüman nüfusun etnik dağılımına dair veriler ise özel bir yöntem bilimsel sorun teşkil etmiştir. Resmi kayıtlarda “*Bosnalı Müslüman*” kategorisi (%6) ile “*Türk-Rumen-İtalyan*” birleşik grubundaki (%4,8) Müslüman nüfusun ayrıştırılamaması, özellikle Türk nüfusun net olarak tespitini olanaksız bir hale getirmiştir. Bu durum, dönemin etnik sınıflandırma politikalarının Müslüman kimliğini tek tip olarak ele alma eğiliminden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda sayım verileri, Türk nüfusuna ilişkin doğrudan veri sunmaktan ziyade dolaylı çıkarımlara olanak tanımıştır; bu nedenle kesin rakamlardan çok veri tutarlılığı sorunsalına odaklanmak bilimsel açıdan daha sağlam bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bahsi geçen çelişkiler dönemin ulus-devlet inşa sürecindeki etnik homojenleştirme siyasetiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim Sırp nüfus oranındaki %4'lük farkın, Karadağlıların ayrı bir kategori olarak sayılmasından kaynaklandığı görülmektedir. Benzer şekilde, Makedonyalı Slavların “*Güney Sırpı*” olarak kaydedilmesi gibi uygulamalar, etnik sınıflandırmaların siyasi motivasyonlarını ortaya koymaktadır.

SHS Krallığı'nın uluslararası arenada tanınırlığı 10 Eylül 1919'da imzalanan Saint-Germain Antlaşması ile resmîyet kazanmıştır. 4 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması'nın ardından Voyvodina bölgesi krallığa dahil edilirken, İtalya'ya bırakılan Hırvat ve Sloven toprakları söz konusu gruplar arasında derin bir memnuniyetsizlik yaratmıştır (Armaoğlu, 1994: 147; Bora, 2018a: 44). Bu diplomatik gelişmelerin ışığında Fransa, bölgesel ittifak ağını genişletmek amacıyla 7 Eylül 1920'de Belçika, 19 Şubat 1921'de Polonya ve akabinde 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya ile ikili antlaşmalar imzalamıştır (Atabay, 2021: 220). Ancak bu diplomatik girişimler, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile beklenen iş birliği düzeyine ulaşamamıştır. 25 Kasım 1922 tarihinde Chicago Daily Tribune gazetesinde

gündeme getirilen Balkan Antantı önerisi, bölge devletleri arasında istikrarın sağlanması ve barışın kurumsallaştırılması amacını taşımaktaydı. Ancak bu girişim, Türkiye'nin ittifak dışında bırakılabileceğine dair tartışmalar ile Bulgaristan'ın olumsuz tutumu nedeniyle akamete uğramıştır. Söz konusu dönemde Balkanlar'da barış ve iş birliğini tesis etmeye yönelik girişimler, taraflar arasındaki güvensizlik ortamı, karşılıklı çıkar çatışmaları ve ulusal hedefler arasındaki uyumsuzluk sebebiyle sınırlı kalmış ve kalıcı bir bölgesel ittifak inşa edilememiştir (Turan, 2013: 1278). Bahsi geçen dönemde SHS Krallığı, dış politikada aktif bir rol üstlenmiştir. Küçük Antant çerçevesinde önce 1920'de Çekoslovakya, ardından 1921'de Romanya ile savunma amaçlı antlaşmalar imzalanmıştır. 1927 yılında Fransa ile varılan ittifak ise bölgesel güvenlik politikalarını desteklemiştir (Jelavich, 2019: 150). Ancak ekonomik alanda Almanya'ya bağımlılık artarken, bor ve bakır madenleri gibi stratejik kaynakların işletme imtiyazları Fransız sermayeli şirketlere devredilmiştir (Castellan, 1993: 432).

1920 öncesi SHS Krallığı'nda seçim hakları sınırlıydı; kadınlar İkinci Dünya Savaşı'na kadar siyasi haklardan yoksundu, Alman ve Macar kökenliler oy kullanamıyordu (Wachtel, 2022: 112). Kasım 1920 seçimlerinde %65 katılım sağlanmış; Demokratik Sosyalist Parti (DSS) 94, Sırp Radikalleri 89, Yugoslavya Komünist Partisi (KPJ⁸) 58, Hırvat Köylü Partisi (HSS) 50 sandalye kazanmıştır. DSS ve Sırp Radikalleri koalisyonu, anayasal düzeni tesis etmeyi hedeflemiştir (Jelavich, 2019: 160). KPJ, Karadağ'da (%38), Makedonya, Kosova ve Sancak'ta (%27), Dalmaçya'da (%16) güçlü bir destek almış; Sırbistan'daki %15'lik oyu ise Belgrad ve iç kesimlerdeki yoksul işçilerden gelmiştir (Kenar, 2003: 51; Lampe, 1996: 122). Ancak KPJ'nin siyasi etkisi, grev hareketlerinin şiddetle bastırılması (Bora, 2018a: 47) ve 3 Ağustos 1921'de alınan, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar yürürlükte kalan yasaklama kararıyla ciddi ölçüde sarsılmıştır (Aydın ve Erol, 2017: 628). Bu gelişmeler, toplumsal gerilimlerin tırmanmasına, sınıfsal ayrışmaların derinleşmesine ve merkezi yönetim mekanizmalarına yönelik kitlesel memnuniyetsizliğin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

⁸ KPJ, 1920 seçimlerinde 198.736 oy alarak ülkenin dördüncü büyük siyasi gücü konumuna gelmiştir. 65.000 parti üyesi ve 208.000 sendikalı işçinin desteğini arkasına alan KPJ, Yugoslav birliğini savunan katı bir siyasi çizgi benimserken Hırvat milliyetçiliğini kesin bir dille reddetmiştir. Parti, 1920 Vukovar Kongresi'nde bir "Sovyet Yugoslavyası" inşa etme hedefini ilan ederek burjuva devletini kapitalist sömürü aracı olarak tanımlamıştır (Djilas, 1991: 62-63).

Kral Birinci Petar'ın ölümüyle tahta çıkan Kral Birinci Aleksander, 28 Haziran 1921'de Vidovdan Anayasası'nı kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Anayasa, 223 kabul oyuna karşı 35 ret oyuyla onaylanmış; ancak Hırvat, Sloven ve KPJ temsilcilerinin boykotu meşruiyet tartışmaları yaratmıştır. Sırp Radikaller, Demokratlar, Bosnalı Müslüman temsilciler ve ekonomik çıkarlarını gözeten milletvekillerinin desteğiyle kabul edilen anayasa, Sırbistan'daki hukuki düzeni referans almış; Kral'ın orduya liderlik ettiği ve başbakanı tayin ettiği merkeziyetçi bir sistemi kurumsallaştırmıştır (Castellan, 1993: 427-428). “*Skupština*” meclisi, hükümetin kontrolünde bir idari sistem oluşturmuş; Pasic'in Büyük Sırbistan projesi bir Pirus zaferi olarak değerlendirilmiştir (Singleton, 1976: 75). 1389 Kosova Savaşı'nın sembolizmiyle Sırp ulusal kimliğini canlandırmayı amaçlayan Vidovdan Anayasası, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayarak otoriter bir yönetim modelinin temellerini atmıştır (Graham, 1949: 127). 1925'te SRS (Sırp Radikal Partisi) ile HSS arasında kurulan koalisyon, ideolojik farklılıklar nedeniyle 1927 yılında dağılmıştır (Bora, 2018b: 50; Ülger, 2016: 39). 20 Haziran 1928'de HSS lideri Stjepan Radić'in mecliste suikasta uğraması ve hayatını kaybetmesi, Hırvat toplumunda Sırp merkeziyetçi yönetimine karşı kitlesel muhalefetin radikalleşmesine yol açmıştır. Bu olay, gizli komitacılık faaliyetlerinin de hızlanmasına neden olmuştur (Bora, 2018b: 50). Suikast, Hırvatlar nezdinde siyasi hakların sınırlandırılmasına ve ulusal kimliklerin tanınmamasına karşı mücadelenin sembolü olmuş; HSS liderliğine Vlatko Maček'in getirilmesi, Hırvat siyasetinde yeni bir dönemi başlatmıştır (Castellan, 1993: 429). İlerleyen süreçte ekonomik buhranın derinleşmesi ve monarşinin baskıcı politikaları, KPJ'nin halk arasında destek bulmasını sağlamıştır (Sander, 2018: 41). SHS Krallığı, çok uluslu yapısıyla birleşik bir gelecek arayışını temsil ederken, etnik, dini ve sınıfsal gerilimler bölgesel istikrarsızlığın temel dinamiklerini oluşturmuştur.

1919 yılında başlatılan toprak reformu feodal yükümlülükleri ortadan kaldırmış olsa da Müslüman ve diğer azınlık grupların mülkiyet haklarında yaşanan hukuksuz uygulamalar siyasi krizleri daha da derinleştirmiştir (Jelavich, 2019: 163). SHS Krallığı döneminde uygulanan demografik uygulamalar, Müslüman nüfusun Anadolu'ya göçünü teşvik etmiş, ancak Osmanlı kültürel mirasının korunması konusunda önemli eksiklikler yaşanmıştır. Hırvatistan ve Slovenya'da azınlıklara ait arazilerin Sırp askeri unsurlara tahsis edilmesi, bölgedeki etnik gerilimleri arttırmıştır (Castellan, 1993: 431). Macar sosyal bilimci Oszkár Jászi'nin çalışmaları, Balkanlar'daki etno-dinsel çeşitlilik ile ulus-devlet modeli arasındaki

temel çelişkiyi ortaya koymuştur. 1925'te kaleme aldığı “*Ulus Fikrinin Çekiciliği*” ve “*Yeni Bir Lourdes Nasıl Ortaya Çıkıyor?*” başlıklı makalelerinde, ulus bilincinin dönüşümünü kuramsal temellerle analiz eden Jászai, Birinci Dünya Savaşı'nın ulusal sorunları çözmede yetersiz kaldığını savunmuştur. Yugoslavya ve Çekoslovakya örnekleri, ulus-devlet paradigmasının etnik kompozisyona sahip toplumların girift yapısını yönetmede yetersiz kaldığını açıkça göstermiştir. Özellikle Balkanlar'ın kültürel dokusu göz önüne alındığında, katı ulus-devlet politikalarının yapısal çatışma potansiyeli taşıdığını öne sürmüştür (Mazower, 2017: 158). Bu perspektif, çok uluslu devletlerin yönetsel zorluklarını anlamak için kavramsal bir çerçeve sunmuştur. 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin (MC) öncülüğünde oluşturulmaya çalışılan Balkan Birliği projesi, Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki sınır anlaşmazlıkları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Turan, 2013: 1278).

SHS Krallığı'nın çok uluslu yapısı, Sırp merkezîyetçiliği ile Hırvat-Sloven federalizm talepleri arasındaki gerilimler nedeniyle siyasi kırılganlığı derinleştirerek hem iç hem dış politikada kalıcı etkiler yaratmıştır. Vidovdan Anayasası'nın merkezîyetçi ve otoriter karakteri, azınlık haklarını göz ardı eden politikalarıyla etnik gerilimleri tırmandırarak, Radić'in suikastı ise siyasi krizin derinleşmesine yol açmıştır. Uluslararası ilişkiler bağlamında, krallığın jeostratejik konumu ve ittifak arayışları bölgesel dengeleri etkilemişse de etkili bir diplomatik iş birliği sağlanamamıştır. İç politikada uygulanan toprak reformlarındaki adaletsizlikler ve ekonomik bağımlılık, toplumsal memnuniyetsizliği beslemiş, bu da İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yugoslavya'nın parçalanma sürecine zemin hazırlamıştır. SHS Krallığı'nın siyasi yapısı, demografik politikaları ve dış ilişkileri, çok uluslu devletlerin karşılaştığı yapısal sorunlara dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, krallığın uzun vadeli etkileri, etnik milliyetçiliklerin yönetimi ve merkezi otoritenin sınırları konusunda tarihsel bir perspektif sunmaktadır.

2.2. SHS Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na Geçiş Süreci

6 Ocak 1929'da Kral Aleksander, SHS Krallığı'nda artan siyasi gerilimleri ve etnik çatışmaları sona erdirmek amacıyla olağanüstü bir kararla parlamentoyu feshetmiş ve Vidovdan Anayasası'nı askıya almıştır. Bu radikal adımın ardından kral, ülkeyi “*Kraliyet Diktatörlüğü*” adı altında doğrudan yönetmeye başlamıştır (Mazower, 2017: 173). Bu rejim

değişikliği, anayasal düzenin tamamen ortadan kalkmasına ve tüm yetkilerin monarşide toplanmasına yol açmıştır. 3 Ekim 1929'da gerçekleştirilen anayasal reformla devletin resmi adı “*Yugoslavya Krallığı*” (Kraljevina Jugoslavija) olarak değiştirilmiş, bu değişiklikle çok uluslu yapıyı tek bir kimlik altında birleştirme hedeflenmiştir. Kral Aleksander, ülke yönetiminde merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla Yugoslavya'yı 33 idari bölge ve 9 banovina (eyalet) sistemine göre yeniden düzenlemiştir. Bu yeni idari yapılanma, özellikle Sırp siyasi ve bürokratik elitinin ülke genelindeki hakimiyetini pekiştirmeye yönelik olmuştur. Kraliyet diktatörlüğü döneminde, tüm siyasi partiler kapatılmış ve etnik veya dini temelli tüm siyasi oluşumlar yasaklanmıştır (Aruçi, 2013: 574; Armaoğlu, 1994: 182). Yasama yetkileri tamamen kralın kontrolüne geçmiş, hükümet ve meclisin yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Banovina sisteminin uygulamaya konulması, Yugoslavya'nın hem idari yapısında hem de siyasi dengelerinde kalıcı değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde atılan adımlar, ilerleyen yıllarda bölgenin toplumsal ve siyasal dinamiklerini derinden etkileyecek sonuçlar doğurmuştur (Bora, 2018a: 50).

Yugoslavya Krallığı'nda uygulamaya konulan idari reformlar, ülkenin etno-dini yapısını derinden derinlemesine etkileyen ve uzun vadeli sosyopolitik sonuçlar ortaya çıkaran bir dönüşüm sürecini tetiklemiştir. Bosna-Hersek'in dört banlığa bölünmesi, Bosnalı Müslümanların hiçbir idari birimde çoğunluk oluşturmamasına ve siyasi temsil olanaklarının daralmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde Sancak bölgesinin Karadağ'a, Kosova'nın Sırbistan'a bağlanması ve Vardar Makedonyası'nın “*Vardarska*” adıyla Hristiyan nüfus lehine yeniden yapılandırılması, Sırp çoğunluğun siyasi hakimiyetini pekiştirmeyi amaçlayan bir yönetim anlayışının tezahürüdür. Bu düzenlemeler, Müslüman nüfusun siyasi ve toplumsal etkinliğini sistemli biçimde azaltmayı hedeflemiştir (Jelavich, 2019: 213). Kral Aleksander'ın “*Tek kral, tek millet, tek devlet*” ilkesi etrafında şekillendirdiği otoriter yönetim modeli, parlamenter sistemi tamamen ortadan kaldırmıştır (Bora, 2018a: 50). Bu süreçte tüm siyasi partiler ve etnik aidiyet esaslı örgütlenmeler yasaklanmış, basın üzerinde sıkı bir denetim rejimi uygulanmıştır. Türkçe yayın yapan gazetelerin kapatılması ve temel hakların askıya alınması gibi uygulamalar, özellikle Makedonya Türklerini etkilemiştir. Türkiye'nin harf devrimine paralel olarak Latin alfabesine geçişinin engellenmesi, eğitim ve kültürel iletişim alanında kısıtlamalar getirmiş ve 1936 yılında ikinci bir göç dalgasını tetiklemiştir (Oktay, 2003: 135). Bu dönemde Hırvat muhalefetinin önde gelen isimlerinden Ante Pavelić'in İtalya'ya sığınarak Mussolini

rejiminin desteğiyle Ustaşa hareketini örgütlemesi, Yugoslavya'daki etnik gerilimleri daha da derinleştirmiştir. KPJ çevrelerinde “*monarşik-faşist*” olarak nitelendirilen bu rejim (Bora, 2018a: 50), Avrupa'da yükselen otoriter yönetimlerle benzerlikler taşımaktaydı. Kralın mutlak yetkilerle donatıldığı bu idari yapı, yürütme organını bütünüyle kralın denetimine tabi kılmış; ülke yönetiminde merkeziyetçi bir modeli kurumsallaştırmıştır.

Kral Aleksander, etnik çatışmaların ancak merkezi otoriteye mutlak bağlılıkla çözülebileceği düşüncesiyle hareket etmiş ve Sırp-Hırvat gerilimlerini yatıştırmak amacıyla Sloven din adamı Anton Koroşec'i başbakanlığa atamıştır. Ne var ki bu hamle, Sırp siyasi hakimiyetine karşı yasal yollarla mücadele edemeyen muhalif grupların yeraltı faaliyetlerine yönelmesine neden olmuştur. Bu dönemde VMRO örgütü Makedonya'daki Slav nüfusun haklarını savunurken, Ustaşa hareketi ise Hırvat milliyetçiliğinin radikal kanadını temsil etmiştir. Her iki örgüt de yasal siyaset kanallarının tıkanması nedeniyle illegal faaliyetlere başvurmak zorunda kalmıştır (Ülger, 2016: 39-40). Kral Aleksander bu gelişmeler karşısında giderek artan bir otoriterleşme sürecine girmiş, 1929 yılı itibarıyla yaklaşık 2.400 siyasi tutuklunun bulunduğu bir baskı rejimi tesis etmiştir (Dinç, 2019: 59). Yönetimin resmi söyleminde yurttaşlık temelli üniter bir devlet yapısı kurma hedefi öne çıkarılsa da Hırvatlar, Slovenler ve diğer etnik grupların tepkileri, bu politikaların fiilen Sırp egemenliğini pekiştirdiğini ortaya koymuştur (Türkeş, 2017: 17). Bu durum, merkezileşme çabalarının etnik gerilimleri azaltmak yerine daha da derinleştirdiğini göstermektedir.

1931 yılında Yugoslavya Krallığı'nda gerçekteştirilen nüfus sayımına göre, ülkenin toplam nüfusu 13.984.038 kişi olarak kaydedilmiş, bunun 1.561.966'sını Müslümanlar oluşturmuştur. Bu veriler, İşlamiyet'in ülkede Ortodoksluk ve Katoliklikten sonra üçüncü büyük din konumunda olduğunu göstermektedir. Aynı sayımda, Vardar Banovinası'nda 353.000 Türk nüfus tespit edilmesi, Osmanlı döneminden kalan Türk varlığının Yugoslavya'nın güneyinde önemli bir demografik unsur olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur (Jovanovic, 2002: 42). Yugoslavya'nın uluslararası ilişkiler bağlamında, 1920'lerden itibaren Fransa ile karşılıklı güven ve siyasi iş birliğine dayalı bir yakınlaşma süreci yaşanmıştır. Fransa, Yugoslavya'yı Balkanlar'daki istikrarın temel aktörlerinden biri olarak görmüş, iki ülke arasındaki diplomatik ve stratejik bağlar giderek güçlenmiştir. Ne var ki, bu ilişkiler 7 Ekim 1934'te yaşanan trajik bir olayla sarsılmıştır (Sediroğlu, 2023: 209). Yugoslavya Kralı Birinci Aleksander, Fransa ziyareti sırasında Marsilya'da bir Ustaşa

militanı tarafından düzenlenen suikast sonucu hayatını kaybetmiş; aynı saldırıda Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou da öldürülmüştür. Kralın ölümünün ardından, henüz on bir yaşında olan veliaht İkinci Petar'ın tahta geçmesi mümkün görülmediğinden, Prens Pavle önderliğinde bir naiplik konseyi oluşturulmuştur. Naiplik döneminde iç politikada yumuşama politikaları izlenirken, Yugoslavya'nın Balkan Antantı ve Küçük Antant gibi bölgesel ittifaklardaki rolü pekiştirilmiş; ülke, Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi görmeye devam etmiştir (Castellan, 1993: 430). Ancak suikastın yol açtığı siyasi kriz, Yugoslavya'da iç istikrarsızlığı derinleştirmekle kalmamış, Fransa ile olan stratejik iş birliğinin de zayıflamasına sebep olmuştur. Bu süreç, iki ülke arasındaki diplomatik gerginliği arttırarak bölgesel dengelerde Almanya'nın stratejik üstünlük sağlamasına olanak tanımıştır (Beden, 2018: 142).

Kral Aleksander suikastı, Yugoslavya ve Balkanlar'da önemli bir istikrarsızlık dönemini tetiklemiş olsa da 1914'teki Franz Ferdinand suikastı kadar küresel çapta bir yankı uyandırmamıştır. Suikastın ardından bölgedeki dengeler değişmiş; Fransa'nın Balkanlar'daki nüfuzu azalırken, Almanya'nın bölgesel etkisi giderek artmıştır. Yugoslav yönetimi, suikastı Milletler Cemiyeti gündemine taşıyarak İtalya ve Macaristan'ı sorumlu tutmuş, ancak bu diplomatik girişimler somut bir sonuç vermemiştir. Özellikle İtalya'nın Ustaşa örgütüne verdiği destek ve Macaristan'ın revizyonist toprak talepleri, suikastın arka planındaki temel motivasyonlar olarak değerlendirilmiştir. Fransız mahkemeleri, Aix-en-Provence'da gerçekleştirilen duruşmalarda suikastı Ustaşa ve VMRO militanlarıyla ilişkilendirmiş, ancak olayın uluslararası bağlantılarını derinlemesine soruşturmadan kaçınmıştır. Bu durum, Milletler Cemiyeti'nin etkinlik krizini bir kez daha gözler önüne sermiştir. İronik bir şekilde, suikast Yugoslavya'da geçici bir ulusal birlik ruhunu canlandırmış olsa da (Dinç, 2019: 91-93) bu etki uzun vadede kalıcı olamamıştır. Yaşanan gelişmeler, Yugoslavya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesindeki kırılgan siyasi yapısını daha da derinleştirmiş ve etnik gerilimlerin tırmanmasına zemin hazırlamıştır. Krallığın merkezîyetçi ve otoriter yönetim anlayışı, ülkenin etno-dinsel çeşitliliğini yönetmekte yetersiz kalmış; Sırp egemenliğine dayalı politikalar, federal yapıyı zayıflatarak parçalanma sürecini hızlandıran dinamikleri beslemiştir.

2.3. Yugoslavya’da Yaşayan Müslüman Toplumun Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Durumu

Yugoslavya’nın kuruluşu, Balkan Müslümanları için siyasi ve sosyokültürel açıdan dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu süreçte Türkler, Bosnalı Müslümanlar ve Arnavutlar, yeni devletin otoriter yapısı karşısında farklı entegrasyon stratejileri geliştirmiştir. Sancak, Kosova ve Vardar Makedonyası’ndaki Müslüman nüfus, Osmanlı döneminden kalma toplumsal ve dini kurumlar etrafında homojen bir yapı sergilemiş; bu durum, bölgenin sosyopolitik dokusunda Türk varlığının sürekliliğini sağlamıştır. Buna karşılık Bosna-Hersek’teki Müslüman topluluk, etnik açıdan heterojen bir çevrede şekillenen özgün bir kolektif benlik inşa etmiş; Türklüğü daha çok dini ve kültürel bir referans çerçevesi olarak benimsemiştir. Makedonya’daki Müslüman nüfus ise Osmanlı millet sisteminin mirasını taşıyan toplumsal yapıyı devam ettirmiştir. Bölgede Türklük, salt etnik bir bağlılıktan ibaret olmayıp, sosyal statü, siyasi pozisyon ve gündelik pratiklerle inşa edilen çok boyutlu bir kimlik formu olarak tezahür etmiştir (Kut, 2005: 229). Bu çeşitlilik, Balkan Müslümanlarının ortak aidiyetlerinin tarihsel bağlamla şekillenen dinamik yapısını ortaya koymuştur.

Balkanlar’da “*Türklük*” kavramı, etnik kökenden ziyade dini ve kültürel bir bağlılık olarak şekillenmiştir. Bu durum, özellikle Sancak’ta Sırp-Hırvatça konuşan Müslümanlar ile Kosova’da Arnavutça konuşan Müslümanlar arasında görülmektedir. Farklı dilleri konuşsalar da söz konusu gruplar ortak Osmanlı mirası nedeniyle kendilerini “*Türk*” kimliği etrafında tanımlamışlardır. Etnik Türkler ise bu kimliğin doğal taşıyıcıları olmuştur. Bu olgu, bölge Müslümanlarının kolektif hafızasında Osmanlı döneminin sürekliliğini yansıtmaktadır. Ancak 19. yüzyıl milliyetçilik yönelimlerinin, Türk toplumu dışındaki gruplar nezdinde sınırlı karşılık bulduğu görülmektedir. Sırp milliyetçileri, Bosnalı Müslümanları “*Türk*” olarak tanımlayarak hem tarihsel bir tehdit unsuru hem de iç politikada ötekileştirilmesi gereken bir grup olarak konumlandırmış; bu algı, SHS Krallığı döneminde uygulanan baskıcı politikaların meşrulaştırılmasında temel bir gerekçe olarak kullanılmıştır (Baklacıoğlu, 2010: 229). Balkan Müslümanlarının demografik dağılımı ise heterojen bir özellik göstermiştir. Bosna-Hersek ve Sancak’ta Bosnalı Müslümanlar çoğunlukta iken, Kosova ve Karadağ’ın güneyinde Arnavutlar ağırlıktadır. Makedonya’da Türk nüfus doğuda ve kısmen batıda dağınık yerleşim gösterirken, batıda Arnavutlar,

Torbeşler, Goralılar ve diğer Müslüman gruplar yoğunlaşmıştır. Bahsi geçen çeşitlilik siyasi örgütlenmelere de yansımıştır. 1919'da kurulan Cenubi Sırbistan Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti⁹, Türkler ve Arnavutlar arasında ortak tarihi ve kültürel aidiyeti vurgulayan geniş tabanlı bir hareket oluşturmayı hedeflemişse de pratikte Bosnalı toprak sahipleri ve tüccar elitlerinin çıkarlarını koruyan bir yapıya evrilmiştir (Baklacioğlu, 2010: 322). Cemiyetin Osmanlı Türkçesiyle yayımlanan Hak, Hak Yolu ve Mücadele adlı yayınları, Müslüman kimliğinin devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır.

1920'de Dr. Mehmet Spaho liderliğinde kurulan Yugoslav Müslümanları Örgütü (JMO) ise daha pragmatik bir siyaset izleyerek Bosna'nın özerklik haklarını ve toprak reformunu savunmuştur. JMO, 1920 yılı kurucu meclis seçimlerinde 24 milletvekilliği kazanarak Müslümanların siyasi temsil gücünü tesis etmiş, ancak merkezi yönetimle uzlaşma arayışı zamanla radikal taleplerin yumuşamasına yol açmıştır. Balkan Müslümanlarının kimlik inşası süreci, dini bağlılık ile etnik çeşitlilik arasındaki gerilimli ilişkiyi yansıtırken, siyasi örgütlenmeler bu çoğulcu yapıyı temsil etmekte zorlanmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı mirasının ortak tarihsel çerçevesi etrafında şekillenen muhalif söylem, Yugoslavya'nın etnik gerilim potansiyeli taşıyan çok katmanlı yapısının ilk göstergelerinden biri olarak yorumlanabilir. Bu süreçte Müslüman toplulukların siyasi mücadeleleri, bir yandan toplumsal aidiyet unsurlarını muhafaza etme çabası, diğer yandan yeni ulus-devlet düzenine uyum sağlama ikilemi arasında şekillenmiştir. Özellikle agrar reformu ve eğitim politikaları gibi alanlarda yaşanan gerilimler, Müslüman elitler ile Sırp merkezi yönetimi arasındaki güven sorununu derinleştirmiştir. Bölgedeki Türk kimliğinin bu çok boyutlu yapısı, günümüz Balkan siyasetinde etkisini sürdüren tarihsel bir miras olarak değerlendirilmiştir (Popović, 1995: 237). 1920'de Üsküp merkezli olarak kurulan Sosyalist İşçi Partisi, Marksist ideolojiyi temel alan laik bir oluşum olarak öne çıkmıştır. Parti, özellikle Makedonya'da Türkçe yayın yapan Sosyalist Fecri gazetesi aracılığıyla bölgedeki Türk ve Arnavut toplulukları arasında sosyalist fikirleri yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Gazetenin başyazarı Ferit Bayram, işçi sınıfı ve Müslüman topluluklar arasında siyasi bilinç oluşturmak için yoğun çaba sarf etmiş, ancak bu girişimler hükümet tarafından gazetenin

⁹ 1919'da kurulan “Cenubi Sırbistan Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti”, Sırp-Hırvat kaynaklarda “Džemijet za zaštitu prava Južne Srbije” olarak anılmıştır. Cemiyet, Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya'daki Müslüman nüfusun siyasi, kültürel ve hukuki haklarını korumayı hedeflemiştir (Deliorman, 2011: 64).

kapatılmasıyla kesintiye uğramıştır. Buna rağmen, 1920 seçimlerinde Makedonya'daki Türk nüfusunun önemli bir bölümünün Komünist Parti'ye yönelmesinde etkili olmuş ve kendisinin milletvekili seçilmesine zemin hazırlamıştır (Seyfullah, 1978: 59-60). Söz konusu gelişme, Makedonya'daki Türk toplumu içinde sosyalist düşüncelerin belirli bir karşılık bulduğunu göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir. Ancak aynı dönemde, bölgedeki diğer siyasi hareketlerin aksine Sosyalist İşçi Partisi'nin etkisinin sınırlı kaldığı ve özellikle geleneksel Müslüman nüfusunun önemli bir kesimi tarafından kuşkuyla karşılandığı da gözlemlenmiştir.

1924'te Pašić hükümetinin çıkardığı geçici yasa, Sırlara ve Karadağlılara yasal ayrıcalık tanırken, Müslümanlara yönelik organize şiddet eylemlerini meşrulaştırmıştır. Bu yasal düzenlemenin ardından, Kurban Bayramı'nın ilk günü başlayan Çetnik saldırıları on binlerce Müslüman'ın hayatını kaybetmesine yol açmış, olaylar 28 Temmuz'da Pašić hükümetinin istifasıyla sonuçlanmıştır. Ljubomir Davidović liderliğindeki Sırp Demokratik Partisi (DSS) ılımlı bir tutum benimsemesine rağmen, şiddet olaylarının sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmıştır. Bu süreçte, Cemiyet Partisi milletvekili Nazmi Guričina'nın Çetnikler tarafından öldürülmesi ve Hak gazetesinin kapatılması gibi gelişmeler, Müslüman toplum üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır (Ardıcı, 1991: 18). Şiddet olayları Bosna'dan Kosova'ya (Mitroviça ve Priştine) yayılmış ve Müslüman nüfus Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. 1908-1923 döneminde Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve SHS Krallığı'nın otoriter uygulamaları nedeniyle Makedonya'dan yaklaşık 300.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Çayırılı, 2017: 317). Bahsi geçen kitlesel göç hareketi, bölgedeki demografik dengeleri de derinden etkilemiştir. Dönemin önde gelen Sırp tarihçisi Vladan Jovanović, Türk ve diğer Müslüman toplulukları “*Krallığın temelini sarsan mayınlar*” olarak nitelendirmiş; Çetnik çevrelerde bu grupların, devletin varlığına yönelik asli tehdit olarak algılanması gerektiğini ısrarla savunmuştur (Jovanovic, 2002: 114). Aşırı Sırp milliyetçileri, Müslüman nüfusu yalnızca kültürel bir tehdit olarak değil, aynı zamanda potansiyel bir siyasi tehlike olarak da görmüştür. Bu durum, Müslümanların sistemli bir şekilde toplumsal hedef haline getirilmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesinin ardından bölgede kalan Türkler ve diğer Müslüman topluluklar, yeni ulus-devletlerin dominant grupları tarafından ötekileştirmeye tabi tutulmuştur. Etnik ve dini temelli ayrımcı politikalar, bahsi geçen grupların siyasi, ekonomik ve kültürel varlıklarını tehlikeye atmıştır. Zorunlu asimilasyon politikalarının Müslüman nüfus üzerinde yarattığı

demografik çözölme ve kolektif travmalar, geri dönüşü mümkün olmayan kitlesel göç hareketlerine yol açmıştır (Bozkurt, 2010: 57).

1924 yılında Üsküp'te kurulan Kral Aleksander Büyük Medresesi, eğitim politikaları bağlamında Türkçe eğitim vaadiyle açılmış olmasına karşın, uygulamada Sırpça eğitim sistemini benimsemiş ve müfredatında dini eğitime yer vermemiştir. Bu durum, Müslüman toplumda kültürel aidiyetlerin bilinçli olarak yok sayıldığı yönünde güçlü bir algı oluşturmuştur (Kaya, 2008: 123). Üsküp ulemasının Krallık Eğitim Bakanlığı'na yaptığı itirazlar sonuçsuz kalırken, Sırp yönetiminin eğitimi açık bir kimlik dönüşümünü teşvik eden bir araç olarak kullandığı ve Sırpçayı zorunlu eğitim dili haline getirdiği görölmüştür (Poulton, 1995: 33). Bu dönemde Sırp okullarının müfredatı, eğitim faaliyetlerini Sırp ulusal bilincinin yerleştirilmesini amaçlayan bir araca dönüştürmüştür. Özellikle “*Sırp Tarihi*” dersi aracılığıyla milliyetçi ideoloji aktarılmış; bu süreç öğrenciler üzerinde ideolojik yönlendirme ve psikolojik baskı unsurları barındırmıştır. 1923-1924 yıllarında Makedonya'da Türkçe eğitim veren okul bulunmazken, 1926-1927'de yaklaşık 90 ilkokulun Türkçe eğitim vermeye başladığı, ancak Türk öğretmen oranının %6,4'te kaldığı kaydedilmiştir. 1929'da Türkçe eğitim veren okul sayısı 59'a gerilemiştir. 1931'de Vardar Banovinası'nda okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise %70'e ulaşmıştır. Bu önemli sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla “*Analfabe okuma-yazma seminerleri*” düzenlenmiştir (Lutviyi, 2022: 156). Ancak söz konusu çabalar, özellikle Türk toplumuna yönelik kültürel ve dilsel kısıtlamaları bertaraf etmekte yetersiz kalmıştır. Nitekim Latin harfli Türk alfabesinin yasaklanması, Türk nüfusun Osmanlı Türkçesi kullanmayı sürdürmesine neden olmuş; bu durum kültürel sürekliliğin korunmasına katkı sağlamıştır. Uygulanan bu politikalar, Makedonya Türklerinin eğitim haklarının sistemli biçimde sınırlandırılması olarak değerlendirilebilir.

8 Şubat 1925 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde, Müslüman toplumun siyasi temsilinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Cemiyet Partisi'nin bağımsız seçim stratejisi, Çetnik gruplarının Müslüman seçmenlerin oy kullanmasını sistematik biçimde engellemesi sonucu başarısızlığa uğramış ve parti sadece 4.680 oy alarak parlamentoda temsil hakkı kazanamamıştır. Buna karşılık Radikal Parti'nin %33,4 oy oranıyla 163 milletvekilliği kazanması, siyasi arenada Müslüman temsilinin daha da marjinalleşmesine yol açmıştır (Lutviyi, 2022: 60-63). Cemiyet Partisi'nin amacına ulaşamamasında, Arnavut

ve Türk grupları arasındaki iç çekişmeler ile örgütsel yapının yetersizliği belirleyici rol oynamıştır. Agrar reformu sürecinde Müslüman mülk sahiplerinden, kamulaştırılan arazilerin iade edilmesi konusunda Pašić hükümetine destek sözü veren milletvekilleri, toplum nezdinde bir memnuniyetsizliğe neden olmuştur.

Tablo 3

Cemiyet ve JMO Partilerinin SHS Krallığı Seçimlerinde Aldığı Oylar (1920-1927)

Yıl	Parti	Oy Sayısı	Toplam Yüzde	Koltuk Sayısı
1920	Cemiyet	30.029	1.9	8
1920	JMO	110.895	6.9	24
1923	Cemiyet	71.453	3.3	14
1923	JMO	122.494	5.6	18
1925	JMO	132.296	5.4	15
1927	JMO	132.326	5.7	18

Kaynak: *Sugar, 1974: 215-224*

JMO, 1920-1927 döneminde oylarını %5-7 aralığında tutmayı başarmış ancak Müslüman kimliğine dayalı siyasetin etkinliği giderek azalmıştır (Sugar, 1974: 215-224). 1920-1927 yılları arasında, Müslüman nüfusun siyasi temsilinin oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Cemiyet ve JMO'nun toplam oylarının %10'u bile aşamamış olması, dönemin baskın politik atmosferiyle açıklanabilir. Özellikle tek parti hegemonyasının güçlendiği bu yıllarda, dini kimliklerin siyasete yansımaları planlı bir şekilde engellenmiştir. Özellikle 1927'de JMO'nun oylarını artıramaması (%5,7) da Müslüman kimliğine dayalı politikanın toplumsal destek ve etkisinin giderek zayıfladığını ortaya koymuştur.

Bu dönemde Türkiye'de uygulanan Atatürk reformlarının Balkan Müslümanları üzerinde derin etkileri olmuştur. 1927'de Cemaleddin Çavuşeviç Efendi¹⁰'nin Ankara

¹⁰ Cemaleddin Çavuşeviç Efendi (1870-1938), Bosanska Krupa doğumlu bir İslam alimi ve hukukçudur. İstanbul'da tamamladığı eğitiminin ardından 1914'te Bosna-Hersek Reisü'l-Uleması seçildi. Modernist yaklaşımlarıyla tanınan Çavuşeviç, 1920'lerde şapka giymenin dini açıdan sakıncasız olduğuna dair fetvalar yayınlamıştır. 1930'da Yugoslavya'nın merkezîyetçi din politikalarını protesto ederek görevinden istifa etmiştir (Deliorman, 2011: 94-95).

ziyareti, modernleşme reformlarının bölgedeki Müslüman entelijansiya arasında yoğun şekilde tartışılmasına vesile olmuştur. 1928’de kurulan Reforma teşkilatı, bu etkiyle geleneksel İslami yapıları modernleştirmeyi hedeflemiş ancak muhafazakar ulemanın sert direnişiyle karşılaşmıştır (Baklacioğlu, 2010: 287). Balkanlar’da bir diğer Türk nüfusu ise Bulgaristan’da yaşamaktaydı. Bulgaristan’da 1928 yılında Turan gençlik hareketi, Kemalist milliyetçilikten ilham alarak laik bir Türk kimliği inşa etmeye çalışmış olsa da dini liderlerin nüfuzu ve okuryazarlık oranlarının düşüklüğü nedeniyle sınırlı bir etki yaratabilmiştir. Sonuç olarak, geleneksel ümmetçi anlayışın aksine milli kimlik vurgusu yapan bu hareket, beklenen kitlesel dönüşümü gerçekleştirememiştir (Höpken, 1997: 61-62) Türkiye’de gerçekleştirilen Harf Devrimi’nden sonra Bulgaristan’da yaşayan Türkler de Latin alfabesiyle tanışmışlardır (Şimşir, 2012: 144). Bu bağlamda, kültürel ve dilsel bir değişim sürecine giren Bulgaristan Türkleri, aynı zamanda Türk kimliğinin modernleşmesi açısından önemli bir adım atmış ve bu gelişme, toplumsal benlikleri yeniden şekillendirme çabası olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’de Atatürk tarafından gerçekleştirilen devrimler, Balkanlar’da yaşayan Türk ve diğer Müslüman toplulukların, milli ve dini kimliklerine ilişkin algılarında kayda değer bir farklılaşmaya neden olmuş ve toplumun düşünce yapısı ve sosyokültürel eğilimlerinde açık bir değişim süreci başlatmıştır (Baklacioğlu, 2010: 391).

1930 yılında kabul edilen “*İslam Dini Birliği Kanunu*”, Müslüman dini kurumlarını Belgrad merkezli tek çatı altında toplayarak devlet kontrolünü arttırmayı amaçlamış, bu süreç Çavuşeviç Efendi’nin istifasına ve Sırp yanlısı İbrahim Maglayliç’in Reisü’l-Ulema olarak atanmasına yol açmıştır. Müslüman okullarında Sırpça eğitimin zorunlu hale getirilmesi ve Sırp milli sembollerinin dayatılması, asimilasyon politikalarının bir parçasını oluşturmuştur (İzzetbegovic, 2003: 17). 1935’te Makedonya’da yaşayan Müslümanların soyadlarına “-iç” ekinin eklenmesi zorunluluğu ise Sırplaştırma çabalarının diğer bir boyutunu teşkil etmiştir (Mazower, 2001: 148). Yugoslavya’daki Müslüman topluluklar, giderek sertleşen devlet politikaları ve Sırp kültürel normlarını merkeze alan, resmi prosedürlerle çelişen uygulamalar karşısında endişe duymuştur. Bu olumsuz koşullar, genç nesil arasında farklı ideolojik eğilimlerin ve örgütlü yapıların doğuşuna zemin hazırlamıştır. Belgrad Üniversitesi’ndeki öğrenciler arasında, Atatürkçü düşüncüyü benimseyen ve Türk milliyetçiliğine bağlı bir grup da bu sürecin doğal sonucu olarak şekillenmiştir. Türkçeyi anadil olarak konuşan gençler, bugün Balkanlar’da yaşayan Türklerin kaderinin Birinci Balkan Savaşı’nda belirlendiğini ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ardından Türkiye

Cumhuriyeti'nin artık Balkanlara geri dönemeyeceğini kabul etmişlerdir. Bu nedenle, Türk toplumu, ulusal kimliklerini muhafaza etmek için diğer siyasi akımlardan ve ideolojilerden uzak durmayı tercih etmek zorunda kalmıştır (Deliorman, 2011: 75).

1938'de Üsküp'te kurulan “*Yardım Cemiyeti*”¹¹, Türk gençleri arasında sosyal dayanışmayı pekiştirmek amacıyla edebiyat ve sanat faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Mehmet Akif Ersoy, Ziya Gökalp ve Yahya Kemal Beyatlı gibi Türk entelektüellerinin eserleri, cemiyet üyeleri arasında yaygın biçimde okunarak milli bilincin canlı tutulmasına katkı sağlamıştır. Merhamet, Şefkat ve Yardım gibi sivil toplum kuruluşları (STK) da Müslüman-Türk kimliğinin kuşaklar arası aktarımında önemli roller üstlenmiştir (Kaya, 2001: 10-11). Cemiyet üyeleri, haftalık toplantılarda bir araya gelerek yazılı metinler ve şiirler üzerinde gerçekleştirdikleri açık oturumlar aracılığıyla hem kültürel birikimlerini paylaşmış hem de entelektüel tartışmalarla düşünsel derinlik kazanmışlardır (Yücelden, 1976: 1096). SHS Krallığı döneminde Müslüman topluluklar, siyasi baskılar, ekonomik sıkıntılar ve asimilasyon politikalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. JMO ve Cemiyet Partisi gibi oluşumlar, Müslüman haklarını korumaya çalışsa da otoriter rejim ve etnik gerilimler bu çabaların etkisini sınırlandırmıştır. Eğitimdeki Sırpçalaştırma politikaları ve toprak reformları, pek çok Müslüman'ı göçe zorlarken, aidiyet tartışmaları modernleşmeci ve gelenekçi kanatlar arasında gerilimlere yol açmıştır. Buna rağmen Türk toplumu, kültürel dernekler, yayınlar ve dini kurumlar aracılığıyla kolektif benliğini korumayı başarmış, Balkanlar'ın çok kimlikli yapısı içinde varlığını sürdürmüştür.

2.4. SHS Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na: Türkiye ile Diplomatik İlişkilerin Dönüşümü (1918-1941)

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başladığı ilk bölge olması nedeniyle hem imparatorluğun uluslararası prestijinin sarsılmasında hem de bölgedeki siyasi, etnik ve sosyokültürel dengelerin köklü bir değişime uğramasında belirleyici rol oynamıştır. Yaşanan kayıplar, yalnızca askeri zayıflamayla sınırlı kalmamış; idari, iktisadi ve toplumsal yapıları da derinden etkilemiştir. Özellikle imparatorluğun son dönemlerinde Balkanlar'daki demografik ve kültürel dönüşümler, devlet yöneticileri arasında giderek artan

¹¹ Resmi adı “*Humano Kulturno Prosvetno Društvo-Yardım*” (İnsaniyetperver Kültür Eğitim Yardım Cemiyeti) olan kuruluş, kaynaklarda kısaca “*Yardım Cemiyeti*” olarak tanımlanmıştır (Yücelden, 1976: 1096).

bir tedirginlik ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu durum, başta İttihatçı kadrolar olmak üzere Osmanlı yöneticilerinin zihninde devletin varlığını tehdit eden bir unsur olarak yer etmiş ve stratejik tercihlerini şekillendiren temel faktörlerden biri hâline gelmiştir. Nitekim sürecin doğurduğu siyasal refleksler, imparatorluğun bölgeyle olan tarihi bağlarını kademeli olarak zayıflatan politikaları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde ise bu politik tutum, Osmanlı mirasından bilinçli bir uzaklaşma biçiminde kurumsallaşmış ve yeni rejimin ideolojik temellerinin inşasında etkili olmuştur (Todorova, 2020: 110).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri safında savaşa girmesi, Sırbistan'daki Müslüman nüfusa yönelik baskıları şiddetlendirmiştir. Sırp makamları, Müslümanlara ait taşınır mallara el koyma ve hayvanları müsadere etme gibi uygulamalara başvururken, firari Sırp askerlerin iadesi talepleri diplomatik gerilimi tırmandırmıştır 1915'te artan şiddet olayları karşısında Osmanlı yönetimi, sınırları içindeki Sırp kökenli vatandaşları sınır dışı etmeyi değerlendirmiştir. Gerilim, Sırp polisinin Osmanlı konsolosluklarına baskın düzenleyerek diplomatik evraklara el koymasıyla daha da artmıştır. Osmanlı Hariciyesi bu eylemi uluslararası hukuk ihlali olarak nitelendirerek misilleme hakkını saklı tutarken, ABD temsilcileri Osmanlı'nın olası misillemelerinin uluslararası hukuka aykırı olacağı yönünde uyarıda bulunmuştur. Ekonomik cephede ise Osmanlı'nın ticari kısıtlamalarına karşılık, 19 Temmuz 1916'da Belçika yönetimi, Sırbistan ve Karadağ adına Osmanlı'ya nakit ödemeleri durdurma kararı almıştır. Sırbistan'ın zorla askere alma ve kamulaştırma politikalarına karşı Osmanlı, diplomatik ve güvenlik temelli önlemlerle cevap vermiştir (Gölen ve Temizer, 2016: 526-529). Lozan Konferansı'nda SHS Krallığı temsilcileri tüm oturumlara katılmakla birlikte antlaşma metnini onaylamamıştır. 1924'te SHS hükümetinin Lozan'ı tanımama politikası sürerken, gayri resmi diplomatik temaslar devam etmiştir Türkiye, Osmanlı'dan devralınan borçların SHS payının (%5,25 oranında 5.435.597 Türk lirası) ödenmesini talep ettiyse de mutabakat sağlanamamıştır. Bu durum, teknik olarak iki ülke arasında savaş halinin devamı anlamına gelmekteydi. 18 Nisan 1924'te kısmi ödeme kabulüyle sınırlı uzlaşma sağlanmış; aynı yıl, Tahir Lütfü Tokay'ın Belgrad'a konsolos olarak atanması (Aralık 1924-Mayıs 1925) ilişkilerde geçici bir yumuşamaya işaret etse de borç meselesi çözümsüz kalmıştır. Uluslararası hukuk açısından bu süreç, tarafların resmi barışı tesis edemediğini ve hukuki çatışma durumunun devam ettiğini göstermektedir (Özgiray, 1999: 12; Sedirolu, 2023: 202-203).

22 Ocak 1923'te Bursa'da yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, SHS Krallığı'nın Balkan siyasetindeki stratejik konumuna dikkat çekmiştir. Sırpların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı gösterdikleri direnişin ve ulusal kimliklerini koruma azminin, SHS Krallığı'nın kuruluşunda belirleyici rol oynadığını vurgulamıştır. Bu söyleminde, küçük bir etnik grubun siyasi iradeyle nasıl büyük bir devlete dönüşebileceğine dair tarihsel bir örnek sunmuştur (Arsan vd., 1997: 73-74). Bu dönemde SHS Krallığı'ndaki Türk nüfus, Osmanlı'dan miras kalan dini ve kültürel kurumlar etrafında örgütlenmiştir. Ancak 1924'te Üsküp'te kurulan Kral Aleksander Medresesi'nde Sırpça eğitimin zorunlu hale getirilmesi, Türk toplumunda kültürel asimilasyon endişelerini tetiklemiştir. Bu politika, yerel kimlikler üzerinde merkeziyetçi bir baskı aracı olmuştur (Kaya, 2008: 123). Türkiye-SHS Krallığı diplomatik temasları, 1925 yılında önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. 28 Ekim 1925'te Ankara'da Tevfik Kâmil Bey ile Trajan Jivkovic arasında imzalanan “*Barış ve Dostluk Antlaşması*”, iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin çerçevesini belirlemiştir. Bu antlaşma 31 Aralık 1925'te TBMM tarafından onaylanmış ve İsmet İnönü'nün Türkiye'nin Balkan devleti kimliğini vurgulayan konuşmasıyla önem kazanmıştır (Soysal, 2000: 220; Güveloğlu, 2009: 197-198). Diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması sürecinde 1926'da Yusuf Hikmet Bayur, SHS Krallığı'na büyükelçi olarak atanmış ve 18 Ocak'ta güven mektubunu sunmuştur. Bu bağlamda Tihomir Popović 18 Haziran 1926'da Ankara'da elçi olarak göreve başlarken, Y. Taditch 1927 sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür (Sediroğlu, 2023: 204-205). Bu diplomatik gelişmelere rağmen, Balkan Savaşları sonrasında SHS Krallığı'nda kalan Müslüman nüfusun mülkiyet hakları temel bir sorun olarak varlığını korumuştur. Türk hükümetinin mülklerin tazmin edilmesi yönündeki taleplerine rağmen, 1927'ye kadar sadece geçici iyileşmeler sağlanabilmiştir. Özellikle Vardar Makedonyası'nda uygulanan tarım reformları, Türk nüfusun sahip olduğu arazilerin kamulaştırılarak gayrimüslimlere dağıtılmasına yol açmış ve bu durum kitlesel göç hareketlerini tetiklemiştir (Çavuşoğlu, 2006: 140-141).

1928 yılı, Türkiye ile SHS Krallığı arasındaki ilişkilerde çok yönlü gelişmelere sahne olmuştur. Müslüman nüfusun hukuki statüsündeki belirsizlikler ve emlak sorunlarının süregelen çözümsüzlüğü, iki ülke arasında güven inşasını zorlaştıran temel engeller olarak varlığını devam ettirmiştir. Aynı yıl imzalanan Türkiye-İtalya Dostluk Antlaşması, SHS yönetiminde İtalya'nın Balkan politikalarına yönelik endişeleri derinleştirerek bölgesel denge arayışlarını etkilemiştir (İvgen, 2007: 63-64). Belgrad'daki Türk Büyükelçiliği ise bu

dönemde ülkedeki komünist faaliyetlere dair kapsamlı raporlar hazırlayarak Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmiştir. 1929 yılına gelindiğinde söz konusu raporlarda, yasa dışı bildiri dağıtımı, gizli örgütlenmelerin deşifre edilmesi ve matbaa makinelerine el konulması gibi olayların detayları kayıtlara geçirilmiştir (Malkoç, 2019-2020: 149). Dönemin bir diğer önemli gelişmesi, tımar arazilerinin Hristiyan köylülere tahsis edilmesiyle Müslümanların mülkiyet haklarının fiilen ortadan kalkması olmuştur. Bu durum ikili müzakerelerde ciddi bir tıkanma noktası oluşturmuştur. Diplomatik gerilim, SHS'nin Büyükelçi Taditch'i görevden alması ve yeni elçi atamayı geciktirmesiyle daha da artmıştır. Ancak 1930'da Ljuba Nesthitch'in Ankara'ya büyükelçi olarak atanması ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Nesthitch'in Sofya'daki elçilik deneyimleri ve arabulucu kimliği, iki ülke arasındaki kırılganlıkların aşılmasında ve iş birliği temelli yeni bir dönemin başlatılmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu süreç, Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinin hem iç politik dinamiklerden hem de bölgesel güç dengelerinden nasıl etkilendiğini ortaya koyan çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Mülkiyet sorunları, ideolojik mücadeleler ve diplomatik atamalar gibi farklı boyutlardaki gelişmeler, ilişkilerin inişli çıkışlı seyrini şekillendiren unsurlar olarak öne çıkmıştır.

1930 yılında Ljuba Nesthitch'in Ankara'ya büyükelçi olarak atanması, iki ülke arasındaki diplomatik gerginliklerin azalmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Özgiray, 1999: 13). Bu olumlu atmosfer, 25 Ekim 1931'de Atatürk'ün Balkan Konferansı'nda yaptığı ve bölgesel dayanışmayı vurgulayan konuşmayla daha da pekişmiştir (Muhtaroglu, 2019: 69). İki ülke arasındaki ekonomik iş birliği, 14 Nisan 1932'de imzalanan “*Afyon Antlaşması*” ile resmi bir nitelik kazanmıştır. Bu anlaşma İstanbul'da Afyon Merkez Bürosu'nun kurulmasını öngörerek ticari ilişkileri düzenlemiştir (İvgen, 2007: 64). 4-5 Ekim 1933'te Kral Aleksander'ın İstanbul ziyareti ve Atatürk'le Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirdiği görüşmeler, ikili ilişkilerde yeni bir evre başlatmıştır (Cumhuriyet, 5 Ekim 1933: 1; Sedirolu, 2023: 206). Bu diplomatik temasların hemen ardından 27 Kasım 1933'te Belgrad'da imzalanan “*Dostluk, Ademi Tecavüz, Adli Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Muahedesi*” ve 28 Kasım'da Ankara'da kabul edilen “*Agrar Antlaşması*”, Yugoslavya'nın Müslümanların taşınmaz malları için 476.520 Türk lirası tazminat ödemeyi kabul etmesiyle sonuçlanmıştır (Çavuşoğlu, 2006: 140-141). Hukuki alandaki dayanışma, 1934 yılında imzalanan “*Suçluların İadesi Antlaşması*” ve “*Adli, Medeni ve Ticari İlişkilere Dair Antlaşma*” ile daha da derinleşmiştir (Öksüz, 1996: 104).

Ticari ilişkilerdeki en önemli gelişme, 28 Ekim 1936 tarihinde imzalanan “*Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması*” olmuştur. Söz konusu antlaşma, Türkiye’ye en ayrıcalıklı ülke statüsünü tanıırken, Yugoslavya’nın Türkiye’den yapacağı ithalatta kontenjan uygulamasını sürdürmesine rağmen, Türkiye’nin Yugoslavya’ya ihracatında herhangi bir kısıtlama öngörmemiştir (Köksal, 2004: 27). Bu dönemde Türkiye’nin Balkan politikası, bölgedeki istikrarın korunmasına yönelik ortak çıkarlar temelinde şekillenmiştir. Ancak bu yaklaşım, İtalyan yetkililer tarafından Fransa’nın nüfuz alanına girme çabası olarak yorumlanmıştır (İvgen, 2007: 64). Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefat etmesinin ardından Türkiye’nin Balkan politikalarında gözlemlenen pasifleşme, Yugoslavya’daki Türk nüfusun karşılaştığı asimilasyon uygulamalarına karşı etkili bir tepki geliştirilmesini engellemiştir. 1939-1941 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı istikrarsızlık ortamı, bölgedeki Türk nüfusun göç etme baskılarını daha da arttırmıştır (Köksal, 2004: 27). SHS Krallığı’ndan Yugoslavya Krallığı’na geçiş sürecinde yaşanan bu gelişmeler, iki ülke ilişkilerinde hem iş birliği hem de gerilim dönemlerinin bir arada var olduğu karmaşık bir durumu gözler önüne sermiştir. Müslüman nüfusun mülkiyet hakları meselesi ve asimilasyon politikaları ilişkilerde sürekli bir sorun alanı oluştururken, iki devlet arasında imzalanan antlaşmalar, dönemin en önemli diplomatik kazanımları olarak kayıtlara geçmiştir.

2.5. Bölgesel İşbirliğinden Uluslararası Diplomasiye Balkan Konferansları

1930’lu yılların Balkan siyasetinde, İtalya’nın yayılmacı politikaları ve Alman destekli Bulgar revizyonizmi, bölge devletlerini ortak güvenlik mekanizmaları oluşturmaya zorlamıştır (Sediroğlu, 2023: 260). Söz konusu iş birliği gereksinimi, özellikle Almanya’nın sosyal, ekonomik ve askeri açıdan desteklediği Trakya Birlikleri aracılığıyla Bulgaristan’ın Makedonya ve Kuzey Dobruca üzerindeki genişlemeci taleplerinin artmasıyla ivedi bir boyut kazanmıştır (Baklacioğlu, 2003: 458). Bu dönemde, İtalya’nın Arnavutluk üzerinden ekspansiyonist tehditleri karşısında Balkan devletlerinin güvenlik stratejilerini kökten değiştirdiği görülmektedir.

Yugoslavya’nın Adriyatik kıyılarındaki savunmasız konumu, bölgesel ortaklık ve askeri dayanışmanın gerekliliğini belirgin şekilde gözler önüne sermiştir. Balkan Antantı’nın kuruluş felsefesi, bu tehditlere karşı kolektif bir savunma sistemi oluşturmayı hedeflemiştir. Antantın temel amacı, Bulgar revizyonizmine ve İtalyan yayılmacılığına karşı Türkiye’nin

de dahil olduğu bölge devletlerinin ortak güvenliğini sağlamaktı (Koçak, 2012: 230). Bu çerçevede oluşturulan mekanizma, katılımcı devletlerin hem sınır güvenliğini korumayı hem de bölgesel istikrarı sürdürmeyi mümkün kılan bir dayanışma modeli sunmuştur. Konsolide savunma stratejisi, tek taraflı müdahalelere karşı daha dirençli bir bölgesel yapı inşa etmeyi başarmıştır. Bu süreçte geliştirilen kolektif güvenlik anlayışı, Balkan ülkelerinin egemenliklerini korurken eş zamanlı olarak dış tehditlere karşı mukavim bir tutum benimsemesini sağlamıştır.

2.5.1. Birinci Balkan Konferansı

Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansın temel hedefi, Balkan devletleri arasında bir ittifak oluşturarak karşılıklı anlaşmazlıkları en aza indirip bölgede barış, huzur ve istikrarı güçlendirecek diplomatik bir çerçeve oluşturmaktır (Sakin ve Salep, 2012: 22). Bu bağlamda, Balkan ülkelerinin ortak güvenlik çıkarları doğrultusunda iş birliği yapması ve özellikle dış tehditlere karşı kolektif bir savunma mekanizması oluşturulması amaçlanmıştır.

Konferansın önemi, tarihsel olarak çatışmalara sahne olan Balkan devletlerinin bölgesel dayanışmayı ve barışı tesis etmek amacıyla karşılıklı güven inşasına yönelik ilk somut girişimi temsil etmesinde yatmaktadır. Toplantıda, taraflar arasındaki tarihsel ve siyasi gerilimlere rağmen ortak bir uzlaşma zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Bulgaristan'ın azınlık politikaları, Yugoslavya Makedonyası'ndaki Bulgar kökenli nüfusa yönelik hak ihlali iddiaları ve diğer etnik sorunlar, İtalya'nın yayılmacı talepleriyle birleşince görüş ayrılıklarını derinleştirmiştir (Fırat, 2009: 350-351).

Müzakereler sonucunda, bir sonraki toplantının İstanbul'da düzenlenmesi kararı alınmış (Akşin, 1991: 261-262), bu adım bölgesel diyalogun resmileşmesi açısından kritik bir aşama olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'un ev sahipliği yapacağı konferans, katılımcı devletler arasında daha kapsamlı bir mutabakat sağlanmasına imkân verecek diplomatik bir platform olarak öne çıkmıştır.

2.5.2. İkinci Balkan Konferansı

İkinci Balkan Konferansı öncesinde Türk ve Yunan diplomatlar, ikili anlaşmazlıkları çözümlmek ve Balkan Antantı'nın oluşumuna zemin hazırlamak amacıyla dış politika stratejilerini kısmen uyumlu hale getirmişlerdir. Ancak Bulgaristan'ın revizyonist tutumu ve Arnavutluk'un İtalyan siyasi etkisi altında bulunması, diğer Balkan devletlerinin bu iki ülkeye karşı ihtiyatlı bir diplomasi izlemesine neden olmuştur. Buna karşılık, Küçük Antant'ın üyeleri Romanya ve Yugoslavya, sınır güvenliklerini sağlama kaygısıyla Balkan Birliği fikrine aktif destek vermişlerdir (Fırat, 2009: 351). Ne var ki bu birlik girişimi somut bir projeye dönüşmemiş; Atatürk'ün bölgesel istikrar ve iş birliği için gösterdiği çabalar, taraf ülkelerin çıkar çatışmaları ve siyasi engeller nedeniyle beklenen sonucu vermemiştir (Gündoğan, 2005: 456).

Konferans öncesinde Yunan heyet başkanı Aleksandros Papanastasiu, Balkan Federasyonu'nun ABD benzeri bir yapıya evrilebileceğini öne sürerek Türk-Yunan ilişkilerinin samimiyetini vurgulamıştır. Papanastasiu, Türkiye'nin yalnızca ulusal sınırları içinde değil, tüm Balkanlar'daki tarihsel varlığına dikkat çekmiş ve iki ülke arasında stratejik ortaklığın önemini belirtmiştir. Balkan Birliği'nin nihai hedefinin, bölgedeki altı devleti (Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk) kapsayan kapsamlı bir iş birliği mekanizması kurmak olduğu ifade edilmiştir (Sediroğlu, 2023: 248). 20 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'da başlayan İkinci Balkan Konferansı'nda, taraflar ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik iş birliği alanlarında mutabakat sağlamış; azınlık meseleleri de gündeme alınarak anlaşmazlıkların çözümüne yönelik adımlar tartışılmıştır. Konferansın ikinci oturumu Ankara'da düzenlenmiş ve Atatürk, burada yaptığı konuşmada Balkan Birliği'nin kurulmasının önemini şu sözlerle vurgulamıştır: “*Türkiye Cumhuriyeti dahil bugünkü Balkan devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının bir sonucudur. Sizler, geçmişin karmaşık hesaplarını aşarak kardeşlik temelinde bir birlik inşa edeceksiniz. Bu topraklarda yaşayan halklar, adları ne olursa olsun, aynı kökenden gelen kardeşlerdir.*” (Sakin ve Salep, 2012: 26-27).

Konferansa katılan devlet temsilcileri, bu tür toplantıların bölgesel iş birliği ve sınır güvenliğine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir (Akandere, 2003: 295-297). Atatürk, konferans sonrasında Balkanlar'a resmi bir ziyaret planlamış ancak dönemin siyasi koşulları

nedeniyle bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Bu durum, bölgedeki siyasi dinamiklerin karmaşıklığını ve Türkiye'nin dış politikasının geniş stratejik vizyonunu yansıtmaktadır (Gündoğan, 2005: 456).

2.5.3. Üçüncü Balkan Konferansı

İkinci Balkan Konferansı'nın ardından Bulgaristan'ın genişleme yanlısı politikalarını sürdürmesi, Türkiye ile Yunanistan arasında bir yakınlaşma sürecini başlatmıştır. Bu dönemde iki ülke, sorunlarını yapıcı diplomasi yöntemleriyle ele almış ve ilişkilerin gelişimine katkı sağlayan bir ortam oluşturmuştur. Bulgaristan ise Balkan Antantı'na katılmama kararını, azınlık sorunlarını ikili antlaşmalarla çözme stratejisiyle gerekçelendirmiş; bu yaklaşımın ardında bölgesel çıkarlarını koruma ve komşularıyla ilişkilerinde inisiyatifini elinde tutma amacı yatmıştır (Barlas, 1997: 363). Bulgaristan'ın bu tutumu, Balkan Antantı'na katılmayacağını ilk işareti olarak değerlendirilmiştir (Sakin ve Salep, 2012: 29). 22-26 Ekim tarihleri arasında Bükreş'te düzenlenen Üçüncü Balkan Konferansı sırasında Bulgar delegasyonu, yayılcı politikalarını sürdürerek Romanya'dan Dobruca, Yugoslavya'dan Üsküp merkezli Doğu Makedonya ve Yunanistan'dan Batı Trakya bölgelerini talep etmiştir (Gündoğan, 2005: 55-56). Bahsi geçen taleplerin reddedilmesi üzerine Bulgar heyeti konferansı terk etmiş, bu durum ülkenin bölgesel iş birliği süreçlerine katılmama kararlılığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, konuya ilişkin olarak Bulgaristan'ın Antant'a katılım sağlaması için Yugoslavya ve Romanya'nın kısmen taviz vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Bulgaristan'daki “*Makedonya Komitesi*” gibi silahlı örgütlerin varlığı ve heyet üyelerinden birinin bu örgütle bağlantısı, katılım sürecini engelleyen önemli faktörler olarak belirtmiştir (Sakin ve Salep, 2012: 30).

Türk yetkililer, Bulgaristan'ın politikalarını ve İtalya'nın bölgedeki etkisini değerlendirerek Bulgar katılımlı bir Balkan Birliği'nin uygulanabilir olmadığı sonucuna varmıştır. Bu tespitler ışığında ivedi bir iş birliği projesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Gündoğan, 2005: 456). Süreç içinde oluşturulan Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan İşçi Bürosu gibi kurumsal yapılar, bölgesel entegrasyon açısından önemli adımlar olarak kayda geçmiştir (Fırat, 2009: 351). Söz konusu gelişmeler, Balkan Antantı'nın imzalanmasına ilişkin önemli bir girişim olarak görülmüştür.

2.5.4. Dördüncü Balkan Konferansı

Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Üçüncü Balkan Konferansı sonrasında hazırladığı raporda, Bulgaristan'ın Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'daki Bulgar azınlıklarının haklarını siyasi koz olarak kullanarak taviz elde etmeye çalıştığı ve Belgrad'da düzenlenecek Dördüncü Konferans'a karşı engelleme politikası izlediği belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu belgelerde, Selanik toplantısına yönelik beklentilerin yetersiz görüldüğü, Türk yetkililerin ise taraflarla sürekli istişare halinde bulunduğu vurgulanmıştır (BCA, 30-10.226.524.3).

Türk diplomasisi bu dönemde iki taraftan stratejik hamleler gerçekleştirmiştir: Bir yandan İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı ortak güvenlik mekanizmaları geliştirirken (Sediroğlu, 2023: 254-255), diğer yandan bölgesel dayanışmayı pekiştirecek ikili antlaşmalara imza atmıştır. 14 Eylül 1933'te Türk-Yunan Dostluk Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma Balkan Antantı'na giden yolda kritik bir adım olarak analiz edilmiştir (Gündoğan, 2005: 456). Akabinde 17 Ekim 1933'te Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun ziyareti sırasında imzalanan “*Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması*”, iki ülke arasındaki güven ilişkisini kurumsallaştırmıştır (Armaoğlu, 2000: 444-445). Avrupa'da yükselen faşizm tehditleri (Mussolini'nin Akdeniz hedefleri ve Nazi Almanyası'nın gelişimi) Balkan ülkelerini stratejik ortaklığa zorlamıştır (Armaoğlu, 2000: 173-174). Selanik'te gerçekleşen Dördüncü Balkan Konferansı (5-11 Kasım 1933), bölgesel dayanışmanın önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Sediroğlu, 2023: 256).

Türkiye'nin bu diplomatik atılımları Bulgaristan tarafından tepkiyle karşılanmış, Bulgar basını Türkiye aleyhine sistemli bir kampanya başlatmıştır. Bu gerilimli süreçte, 27 Kasım 1933'te imzalanan Yugoslavya-Türkiye Antlaşması (Turp, 2013: 27), bölgesel güvenlik iş birliğini resmileştiren önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Bulgar mevkidaşı Mouchanoff ile yürüttüğü müzakerelerde, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na katılımını sağlama çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu diplomatik girişimlerin başarısızlığa uğramasında, Bulgaristan'ın Neuilly Antlaşması'yla kaybettiği toprakları geri alma arzusunun belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Nitekim bu tarihsel iddialar, Bulgaristan'ın hem genişlemeci politikalarını beslemiş hem de Balkan Antantı'na katılmama kararında kritik bir etken olmuştur (Armaoğlu, 2000: 339).

2.5.5. Balkan Antantı'nın İmzalanması

9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan temsilcileri tarafından imzalanan Balkan Antantı, bölgesel güvenlik tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, Yugoslavya adına Bogoljub Jevtić, Yunanistan adına Demetre Maximos ve Romanya adına Nicolae Titulescu imzalamıştır. Türkiye'de 6 Mart 1934'te TBMM tarafından onaylanan antlaşma, 12 Mart 1934 tarihinde 2651 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Balkan Antantı, üye devletlerin sınır güvenliğini garanti altına almayı ve revizyonist devletlere karşı kolektif savunma mekanizması oluşturmayı hedefleyen ilk çok taraflı bölgesel savunma paktı olarak tarihe geçmiştir. Bu antlaşma, Balkanlar'da siyasi ve askeri istikrarın sağlanmasına yönelik önemli bir adım teşkil etmiş, katılımcı ülkeler arasında güçlü bir dayanışma zemini inşa etmiştir (Güveloğlu, 2009: 235).

1934 yılı, Balkanlar'da önemli siyasi gelişmelere sahne olmuştur. Yugoslavya Kralı Aleksander'ın Marsilya'da suikasta uğraması, Türk hükümeti tarafından derin bir tedirginlikle karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, bu trajik olayın ardından yaptığı açıklamada, uluslararası barış ve iş birliğinin önemini vurgulayarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*Şimdi sükûnet içinde önümüzde bizi bekleyen büyük işi düşünmemiz ve kahraman kralınız ile Gazi Mustafa Kemal'in başladıkları esere devam etmemiz gerekmektedir...*” (Malkoç, 2019-2020: 147). Bu beyanat, Türkiye'nin bölgesel istikrar konusundaki kararlı duruşunu ortaya koymuştur. Balkan Antantı'nın uygulanma sürecinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Genelkurmay Başkanları düzeyinde ortak savunma planı hazırlanması önerisi diğer üye devletlerce destek görmemiştir. Ancak Balkan Antantı Konseyi, üye ülkelerin her türlü saldırıya karşı ortak hareket etme kararını almıştır (Turp, 2013: 39). Bu dönemde, antlaşmaya eklenen bir protokolle üye devletlerin sorumlulukları netleştirilmiştir. Türkiye, bu süreçte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerini dengelemek amacıyla önemli bir diplomatik adım atmış ve SSCB'ye karşı herhangi bir askeri operasyona iştirak etmeyeceğini taahhüt eden bir beyanda bulunmuştur (Soysal, 2000: 455-466). Bu girişim, Türkiye'nin bölgesel ittifaklar ile komşu ülkelerle ilişkilerini dengeleme politikasının bir yansımasıdır.

Yunanistan'ın Balkan Antantı'na yaklaşımı belirgin ihtiyatlar içermiştir. Atina yönetimi, antlaşmanın sadece Balkan devletlerinden gelebilecek tehditlere karşı geçerli olacağını ve büyük devletlerle çatışma riski doğurmayacağını özellikle vurgulamıştır. Bu tutum, Yunan dış politikasının büyük güçlerle ilişkilerde denge sağlama endişelerini somutlaştırmaktadır (Soysal, 2000: 455-466). Dönemin bölgesel dinamiklerinde dikkat çeken bir diğer gelişme, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Küçük Antant ittifakını öngörüye dayalı bir manevra alanı olarak kullanma eğilimidir. Bu gelişme Türk diplomasisinde dikkatle izlenmiş ve iki önemli neticeye sebep olmuştur: Bir yandan Türkiye-SSCB ilişkilerinde gerginlikler yükselirken, diğer yandan İtalya ile karşılıklı ilişkilerde gerileme yaşanmıştır (Özgiray, 1999: 12). 10-13 Mayıs 1935'te Bükreş'te toplanan Balkan Antantı Daimi Konseyi, Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'nun başkanlığında Avrupa'daki siyasi gelişmeleri, bölgesel ilişkileri ve ekonomik iş birliği imkanlarını ele almıştır. Ancak aynı yıl İtalya'nın Habeşistan'a yönelik saldırısı, Antant üyeleri arasında derin kaygılara yol açarak İtalyan tehdidine karşı ortak savunma mekanizmaları geliştirme gerekliliğini açığa çıkarmıştır (Sediroğlu, 2023: 268-269).

1936 yılında İtalya'nın On İki Ada'yı silahlandırması, bölgesel güvenlik dinamiklerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu girişim, Türkiye'nin ulusal güvenlik tehdit algısını pekiştirirken, Ege'deki statükonun sürdürülmesine yönelik güvenlik paradigmasını da güçlendirmiştir. Söz konusu gelişme, Türk dış politikasında daha sert önlemler alınmasını gerektiren bir süreci başlatmıştır (Koçak, 2012: 233). Netice itibarıyla, Türkiye'nin diplomatik girişimleri, Balkanlar'da barışçıl bir ortamın pekişmesine ve batı sınırlarının emniyetinin kısmen teminat altına alınmasına katkı sağlamıştır. Balkan Antantı, bölgesel dayanışmayı güçlendiren bir platform olarak Türk dış politikasında stratejik bir rol oynamıştır (Tekeli ve İlkin, 2013: 50).

2.5.6. Balkan Birliği'nin Zayıflaması ve Antant'ın Dağılması

1936'da Almanya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu artırma çabaları, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'da ciddi güvenlik endişelerine yol açmıştır (Armaoğlu, 1994: 340). Berlin yönetiminin bölgedeki etki alanını genişletme stratejisi, hem ülkelerin jeopolitik konumlarını tehdit etmiş hem de mevcut güç dengesini altüst eden bir faktör olarak algılanmıştır. Bu gelişmeler özellikle Romanya'nın Balkan Antantı'na olan bağlılığını

zayıflatmıştır. Bükreş yönetimi, Alman siyasi baskıları karşısında daha ihtiyatlı bir dış politika izlemeye yönelmiş ve ulusal çıkarlarını koruma kaygısıyla Antant'tan giderek uzaklaşmıştır. Bu tutum değişikliği, örgütün bütünlüğü ve etkinliği açısından önemli bir zafiyet oluşturmuştur. Aynı dönemde Yugoslavya'nın Bulgaristan ve İtalya ile imzaladığı ikili dostluk antlaşmaları, Yunanistan'da derin kaygılara sebep olmuştur. Atina yönetimi, bu diplomatik girişimleri Yugoslavya'nın bölgesel dengeleri kendi lehine değiştirme çabası olarak yorumlamış ve özellikle İtalya ile gelişen ilişkilerin Balkan siyasi düzenini tehdit edebileceği endişesini taşımıştır (Soysal, 2000: 459). Türkiye ise bu gerilimi yumuşatmak ve müttefikleri arasındaki güven ortamını yeniden tesis etmek amacıyla aktif diplomasi yürütmüştür. Hem Yugoslavya hem de Yunanistan ile ilişkileri güçlendirme stratejisi izleyen Ankara, bölgesel ortaklığın sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmıştır.

1935-1936 yıllarında İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü Aras'ın gerçekleştirdiği kapsamlı diplomatik turne (Milano, Moskova, Atina ve Belgrad), Türkiye'nin Balkan Antantı'na bağlılığını ve barışçıl dış politika yaklaşımını somutlaştırmıştır. Ancak üye devletlerin sınır güvenliğine dair karşılıklı taahhütlerine rağmen, Antant dışı tehditlere karşı ortak savunma sistemi oluşturulamaması, örgütün yapısal zayıflığını ortaya koymuştur (Koçak, 2012: 230). Ülkelerin ulusal çıkarları ön planda tutması, kolektif güvenlik stratejilerinin geliştirilmesini engelleyerek bölgesel dayanışmayı zedelemiştir. 11-13 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı (Anschluss), Balkan jeopolitiğinde radikal bir dönüşüme yol açmıştır. Bu gelişmeyle Almanya'nın Yugoslavya ve diğer Antant üyeleriyle sınır komşusu haline gelmesi (Sediroğlu, 2023: 276), Belgrad'ın dış politikasında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Almanya ve İtalya'nın artan baskısı altında Yugoslavya, Fransa'yla olan geleneksel bağlarını gevşeterek tarafsızlık politikasına yönelmiştir (Soysal, 2000: 393). Bu süreçte Fransa, bölgesel çıkarlarını muhafaza etmek amacıyla Türkiye'yle koordinasyonunu pekiştirme girişimleri izlemiştir. 24 Haziran 1939'da imzalanan “*Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu*”, iki ülke arasındaki siyasi-askeri müttefikliği güçlendirmiştir (Atabey, 2014: 9-11). Ancak İtalya'nın 8 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali, Roma'nın “*Mare Nostrum*” (Bizim Deniz) politikasının somut tezahürü olarak Türkiye'de ciddi güvenlik endişelerine yol açmıştır. İngiltere'nin bu işgale kayıtsız kalması, Türkiye'nin Batılı müttefiklere olan güvenini sarsarken, daha bağımsız bir dış politika izleme eğilimini güçlendirmiştir (Tekeli ve İlkin, 2013: 66).

19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan “*Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması*”, Mihver Devletleri’nin Akdeniz ve Balkanlar’daki yayılmacı politikalarına karşı askeri-diplomatik bir güvenlik çerçevesi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu antlaşma özellikle iki temel amaca hizmet etmiştir: Yunanistan ve Romanya’nın güvenliğinin garanti altına alınması ve Türkiye’nin SSCB ile olası bir çatışmaya sürüklenmesinin önlenmesi (Atabey, 2014: 9-11). Ancak Türkiye’nin Batılı güçlerle söz konusu yaklaşması, Yugoslavya ve Romanya’da Berlin yönetimini provoke etme endişelerine yol açmış, bu durum her iki ülkede de savunma yatırımlarının arttırılmasına sebep olmuştur. Romanya’nın diplomatik manevraları, Balkan Antantı’nın geleceği açısından özellikle endişe verici gelişmelere neden olmuştur. Bükreş yönetiminin Macaristan’la ittifak arayışlarını yoğunlaştırması Türkiye’ye duyulan itimadı sarsmış ve Romanya’nın Antant’tan kopuş sürecini hızlandırmıştır (Koçak, 2012: 297-298). 1940’ta Romanya’nın Mihver Devletleri safında savaşa katılması, Balkan Antantı’nın yapısal bütünlüğünü temelden sarsarak üye sayısını üçe düşürmüştü ve ittifakın çözülme sürecini başlatmıştır (Soysal, 2000: 460). 1 Mart’ta Bulgaristan’ın Üçlü İttifak’a katılması, bölgedeki güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Yugoslavya’nın 25 Mart 1941’de Viyana’da Almanya ile anlaşma imzalaması ise beklenmedik bir gelişme olarak kayda geçmiştir. Ancak bu karar, ülke içinde ciddi bir tepki yaratmış; General Dušan Simović liderliğindeki 27 Mart darbesi, Yugoslavya’nın Üçlü Pakt’tan çekilmesine ve tarafsızlık politikasına geri dönmesine neden olmuştur (Tangör, 2012: 86). Bu gelişmeler, Balkanlar’da istikrar arayışlarının kırılğan yapısını gözler önüne sermiştir.

6 Nisan 1941’de Almanya’nın Yugoslavya ve Yunanistan’a yönelik savaş ilanı, Balkanlar’da hızlı bir askeri çöküş sürecini tetiklemiştir. Yugoslavya ordusu 18 Nisan’da, Yunanistan ise 23 Nisan 1941’de teslim olmuş; bu gelişmeler Nazi Almanyası’nın “*Doğu’ya Yayılma*” politikasının kritik bir aşamasını teşkil etmiştir. Haziran 1941’de Bulgaristan’ın Alman denetiminde Batı Trakya, Ege ve Vardar Makedonyası’nı işgal etmesi, demografik manipülasyon uygulamalarını beraberinde getirmiştir (Soysal, 2000: 461; Mazower, 2001: 20). Alman kuvvetlerinin Girit, Selanik ve Türkiye sınır hattındaki stratejik noktaları kontrol altına alması, bölgedeki Nazi hakimiyetini pekiştirmiştir. Yugoslavya’da işgale karşı gelişen direniş hareketleri, devletin idari yapısında ciddi parçalanmalara yol açmış (Dinç, 2019: 105), bu durum Balkan Antantı’nın fiilen sona erdiğini ortaya koymuştur.

Türkiye ve Yunanistan'ın kurucu iradesiyle şekillenen bu bölgesel girişim, ilk aşamada Batılı devletlerle diplomatik köprülerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Ancak Fransa destekli Küçük Antant'a Yugoslav ve Rumen katılımı, örgütün iç işleyişini çok boyutlu bir hale getirmiştir (Gönlübol, 1998: 245). Bulgaristan'ın dışarıdan izlediği statüko karşıtı tutumu ve azınlık uygulamaları, Türkiye'nin Tuna havzasındaki stratejik planlarını sekteye uğratmıştır (Aydemir, 1999: 391). Sonuç olarak Balkan Antantı; yapısal zafiyetleri, dış tehditler ve üyelerin milli menfaat öncelikleri nedeniyle hedeflerine ulaşamamış, bölgesel istikrarı sağlama misyonunu yerine getirememiştir.

2.6. Yugoslavya Krallığı'nın Balkan Politikası: Bölgesel-Küresel Etkileşimler

1929 yılında Wall Street'te yaşanan borsa çöküşü, tüm dünyada ekonomik ve siyasi dengeleri altüst ederek 1930'lar Avrupası'nda faşist hareketlerin yükselişine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Balkanlar'da statükoyu değiştirmek isteyen devletler, Yugoslavya içindeki muhalif unsurlarla iş birliğine girerek bölgesel düzeni dönüştürme çabasına girişmişlerdir. Neuilly Antlaşması'nın (1919) Bulgaristan'ı Güney Dobruca, Batı Trakya ve Makedonya topraklarından mahrum bırakması, bu ülkenin Ege'ye açılma ve bölgesel etkinliğini artırma politikalarını şekillendirmiştir (Sander, 2018: 18). Akdeniz'de hakimiyet alanını genişletmeyi hedefleyen İtalya ise Balkanlar'da agresif bir yayılma stratejisi benimsemiş, Ustaşa örgütü ve VMRO gibi ayrılıkçı grupları desteklemiştir. Bu bağlamda 1931 Ocak ayında, İtalyan istihbaratının desteğiyle hareket eden Hasan Priştina'nın Arnavutluk Kralı Birinci Zog'a Viyana'da düzenlediği başarısız suikast girişimi önem arz etmektedir. Suikastçının, olayın ardından Türkiye'ye sığınması ise bölgedeki gerilimlerin boyutunu yansıtmaktadır (Ardıcı, 1991: 21-22).

1936 yılında Avrupa'daki siyasi gerilimlerin tırmanmasıyla Balkanlar'da diplomatik ilişkilerin stratejik önemi artmıştır. Bu bağlamda, Yugoslavya Başbakanı Milan Stojadinović'in 28-31 Ekim 1936'da Ankara'yı ziyareti ve Türkiye ile imzaladığı Ticaret, Denizcilik ve Yapılanma Antlaşması, Yugoslavya'nın bölgesel ve uluslararası dengelerde konumunu güçlendirme çabası olarak yorumlanmıştır (İvgen, 2007: 65). Aynı dönemde Fransa'nın girişimiyle Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya arasında Küçük Antant ittifakı oluşturulmaya çalışılmış; Romanya'nın destek vermesine rağmen Yugoslavya'nın temkinli tutumu dikkat çekmiştir. Türk diplomatlar ise ittifakın bölgede kutuplaşmaya yol

açabileceği uyarısında bulunarak Yugoslavya'ya tarafsızlık önermiştir (Özgiray, 1999: 22). Yugoslavya'nın dış politikadaki bu ihtiyatlı tavrı, 27 Mart 1937'de İtalya ile imzaladığı Dostluk ve Barış Antlaşması ile sınanmıştır. Ancak Prens Paul'un, Mussolini'nin yayılmacı politikalarına duyduğu güvensizlik ve antlaşmanın krallık otoritesini zayıflatabileceği endişesi, Stojadinović'in görevden alınarak yerine Dražiša Cvetković'in atanmasına neden olmuştur (Dinç, 2019: 95-96). Balkan Antantı üyeleri Türkiye ve Yunanistan, İtalya ile ikili dostluk anlaşmaları bulunmasına rağmen bu antlaşmayı olumlu karşılamıştır (Güveloğlu, 2009: 249-250). Ne var ki, antlaşmada yer alan “*ortak meselelerde istişare*” maddesi uygulanamamış; bu durum, Yugoslavya'nın İtalya'ya yönelik savunma politikalarında Roma'nın çıkarlarını gözetme zorunluluğunu beraberinde getirerek Balkan Antantı'nın kolektif savunma mekanizmasını zaafa uğratmıştır (Turp, 2013: 35).

1937-1938 yıllarında Bulgaristan ve Romanya'dan Türkiye'ye yönelen kitlesel Türk ve Müslüman göçleri, Yugoslavya'nın da benzer bir göç anlaşması teklifinde bulunmasına yol açmıştır. Ancak Yugoslav yönetiminin ülkedeki Türk ve Müslüman nüfusa yönelik baskıcı politikaları, etnik ve dini ayrımcılığı daha da derinleştirmiştir. Vaso Čubrilović'in hazırladığı “*Yugoslavya'da Azınlıklar Sorunu*” başlıklı rapor, bu gruplara yönelik planlı insan hakları ihlallerini belgeleyerek devletin marjinalleştirme politikalarını açıkça ortaya koymuştur (Baklacioğlu, 2003: 459-460). 31 Temmuz 1938'de Balkan Antantı üyesi devletler ile Bulgaristan arasında Selanik'te imzalanan Dostluk Antlaşması (Selanik Paktı), Neuilly Antlaşması'nın Bulgaristan'a getirdiği askeri kısıtlamaları hafifleterek Almanya ve İtalya'nın bölgedeki artan nüfuzunu dengeleme amacı taşımıştır (Koyuncu, 2019: 235). Aynı yıl, Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un Türkiye'yi Hatay yaklaşımı nedeniyle revizyonist politikalar izlemekle itham ederek tarafsızlık pakti önermesi, Ankara'nın kesin reddiyle karşılaşmıştır (Atabay, 2021: 332). Şubat 1939'da Başbakan Cvetković'in Hırvat lider Vladko Maček ile varılan anlaşma sonucu özerk bir Hırvat yönetimi oluşturması, Sırp-Hırvat çatışmasını yatıştırmayı hedeflese de Yugoslavya'nın üniter devlet yapısını önemli ölçüde zayıflatmıştır (Jelavich, 2019: 215). 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, Škoda silah fabrikalarına bağımlı olan Yugoslav askeri sanayiini ciddi şekilde sekteye uğratmıştır. Bu gelişme Belgrad'ı ABD yerine SSCB ile yakınlaşmaya sevk etmiş, SSCB'nin bölgedeki ideolojik etkisini genişletme fırsatı tanıdıysa da Alman askeri ilerleyişi bu çabaları etkisiz kılmıştır (Dinç, 2019: 101-102). 1939'da düzenlenen Balkan Konferansı'nda Türkiye'nin Hitler tehlikesine ilişkin

uyarılarının katılımcı devletlerce ciddiye alınmaması, dönemin uluslararası diplomasisindeki öngörü eksikliğini açıkça ortaya koymuştur (Sander, 1969: 16).

10 Mayıs 1940'ta Almanya'nın Benelüks ülkelerine yönelik başlattığı yıldırım taarruzu (Blitzkrieg), 14 Haziran'da Paris'in düşmesiyle sonuçlanmış ve Fransa'nın çöküşü Balkan devletlerinde benzer bir askeri senaryonun kendi topraklarında yaşanabileceği endişelerini derinleştirmiştir (Atabay, 2021: 347-348). Bu gelişme, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak anlaşmasının savaş yükümlülüklerini fiilen geçersiz kılmış; Ankara, ulusal çıkarlarını korumak adına tarafsızlık politikasını sürdürme kararı almıştır (Atabay, 2021: 350). 25 Mart 1941'de Yugoslavya'nın Viyana'da Üçlü Pakt'a katılma kararı, ülke içinde geniş çaplı protestolara yol açmış ve 27 Mart'ta General Dušan Simović önderliğindeki askeri darbe ile bu karar tersine çevrilmiştir. Ancak bu diplomatik manevra, Yugoslavya'yı Alman işgalinden kurtaramamıştır. 6 Nisan 1941'de Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a savaş ilan etmesini takip eden süreçte, 18 Nisan'da Yugoslavya'nın, 23 Nisan'da ise Yunanistan'ın teslim olmasıyla Balkan cephesi çökmüştür. Bulgar ordusu, Alman desteğiyle Batı Trakya, Ege ve Vardar Makedonyası'nı işgal ederek bölgede demografik manipülasyon stratejileri uygulamış ve yüz binlerce sivil yerinden edilmiştir (Soysal, 2000: 461; Mazower, 2001: 20).

Yugoslav Krallığı'nın Balkan politikası, bölgesel iş birliği (Balkan Antantı) ile küresel güçlerin yayılmacı uygulamaları arasında denge kurma çabası olarak şekillenmiştir. Ancak, ülke içindeki etnik gerilimler, İtalya ve Almanya'nın stratejik hamleleri ve Küçük Antant gibi alternatif ittifak arayışları, Belgrad'ın tutarlı bir dış politika izlemesini engellemiştir.

2.7. İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'nın İşgali, Direniş Dinamikleri ve İşgalin Sonlandırılması

Yugoslavya Krallığı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında çok yönlü siyasi ve askeri dinamiklerle karşı karşıya kalmıştır. 25 Mart 1941'de Nazi Almanyası ile imzalanan müttefiklik protokolü, Belgrad başta olmak üzere ülke genelinde kitlesel protestoları tetiklemiş ve hükümetin anlaşmayı askıya almasına yol açmıştır (Cepraganov, 2008: 259-260). Söz konusu kriz atmosferinde, 5 Nisan 1941'de Yugoslavya ile SSCB arasında

imzalanan saldırmazlık paktı, Hitler rejimini stratejik açıdan harekete geçirmiştir. Ertesi gün, 6 Nisan'da Wehrmacht birlikleri Yugoslavya topraklarına girerek Makedonya'nın iç kesimlerine kadar ilerlemiş; 17 Nisan'da Yugoslav Kraliyet Ordusu'nun teslim olmasıyla Kral İkinci Peter sürgün hükümetiyle birlikte İngiltere'ye iltica etmiştir. Ülkenin Mihver devletleri tarafından paylaşımında, Bulgar kuvvetleri Makedonya'nın doğusu ile Sırbistan'ın güneydoğusunu işgal ederken, İtalyan ordusu Slovenya sınır bölgeleri, Dalmaçya kıyı şeridi ve Kosova'da kontrolü ele almıştır (Tito, 1984: 72). Bu süreçte dikkat çeken bir gelişme, Macaristan Başbakanı Kont Pál Teleki'nin Yugoslavya'ya yönelik işgal planlarını anlaşmalara aykırı bularak 3 Nisan 1941'de intihar etmesi olmuştur (Dinç, 2019: 113-114). Bu trajik olay, Mihver bloğu içindeki politik gerilimleri gözler önüne sermiştir.

Mihver devletleri, işgal altındaki Yugoslavya topraklarında kapsamlı demografik mühendislik projeleri uygulamaya başlamıştır. Doğu Makedonya'da Bulgar makamları tarafından Bulgar nüfusunun bölgeye yerleştirilmesi, yerel Sırp ve Türk topluluklarının sosyoekonomik yapısını derinden sarsmıştır. İtalyan kontrolündeki Batı Makedonya'da ise sistemli nüfus transferleri, Sırp ve Karadağlı ailelerin zorunlu göçüne yol açmıştır (Baklacioğlu, 2010: 311). Kosova'nın stratejik mineral kaynakları, özellikle Trepça maden kompleksinin ekonomik ve askeri değeri, Mihver devletleri arasında ciddi bir rekabet dinamiği haline gelmiştir. Nisan 1941'de İtalya, bu önemli maden rezervlerini denetim altına almak amacıyla Kosova'ya yönelik işgal planları hazırlamıştır. Arnavutluk Kralı Birinci Zog ve Kosovalı Arnavut liderlerin Mussolini'ye destek açıklamalarına rağmen, Almanlar bölgenin stratejik ve ekonomik kaynaklarını kontrol etmeyi hedeflemiştir. Yapılan müzakereler neticesinde Kosova'nın kuzey kesimleri (Mitrovica ve Trepça dahil) Alman himayesine girerken, güney bölgeleri İtalyan yönetimine bırakılmıştır (Malcolm, 1999: 350). 22 Haziran 1941 tarihinde Barbarossa Harekâtı'nın başlaması, Yugoslavya'daki direniş dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Stalin'in KPJ'ye verdiği aktif mücadele çağrısı, Josip Broz Tito liderliğindeki Partizan hareketinin örgütlenmesinde kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur (Castellan, 1993: 474). “*Bratstvo i Jedinstvo*” (Kardeşlik ve Birlik) sloganıyla hareket eden Partizanlar, Makedon Slavlar, Arnavutlar ve Türkleri de kapsayan çok etnik yapıları bir direniş cephesi oluşturmayı başarmıştır (Karahasan, 1974: 13). Buna karşılık, monarşi yanlısı Çetniklerin Sırp milliyetçiliği ekseninde Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlara yönelik şiddet eğilimleri, direniş hareketi içinde ideolojik bir bölünmeye zemin hazırlamıştır. Çetniklerin etnik temelli yaklaşımı ile Partizanların enternasyonalist söylemi

arasındaki bu temel ayırım, savaş boyunca Yugoslav direniş hareketinin karakterini belirlemiştir (Ülger, 2016: 45-46).

Haziran 1941’de Bulgar kuvvetleri, Nazi Almanyası’nın desteğiyle Vardar Makedonyası ve Batı Trakya’yı ilhak ederek bölgede yoğun bir asimilasyon politikası uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Üsküp’te Bulgar kültür kurumlarının tesis edilmesi ve Kral Boris Üniversitesi’nin kurulmuştur. Ayrıca kırsal alanlarda 800’ü aşkın Bulgar okulunun faaliyete geçirilmesi, “*Bulgarlaştırma*” çabalarının kurumsal boyutunu ortaya koymuştur. Ancak bahsi geçen politikalar, yolsuzluk ve keyfi uygulamalarla sekteye uğramış, özellikle Türk ve Müslüman topluluklar üzerinde artan baskılara dönüşmüştür (Castellan, 1993: 471). Bu dönemde Yugoslav ordusunun önemli bir kısmı Bosna’nın merkezi bölgeleri ile Sırbistan’ın güneyindeki dağlık arazilere çekilerek savunma pozisyonları almıştır. Makedonya cephesinde konuşlanmış birlikler ise Yunanistan sınırı yakınlarında İngiliz istihbarat servisleriyle koordineli olarak gerilla hareketi hazırlıkları yürütmüştür. Yugoslavya Kraliyet Donanması personelinin önemli bir bölümü Türkiye, Mısır ve Portekiz’e iltica ederek direniş faaliyetlerine lojistik destek sağlamaya çalışmıştır (Dinç, 2019: 114-115). Aralık 1941’de Partizan hareketi, Sovyet modelini esas alan Halk Kurtuluş Tugayları’nı teşkil ederek “*halk savaşı*” doktrini çerçevesinde kitlesel seferberlik stratejisini uygulamaya koymuştur (Lutviyi, 2022: 10). Wehrmacht birliklerinin Doğu Cephesi’ne kaydırılmasıyla zayıflayan Mihver kontrolü, Partizanlar için operasyonel imkanlar yaratmıştır. Buna karşın Draža Mihailović komutasındaki Çetnikler, Sırp milliyetçiliği ekseninde monarşi yanlısı bir tutum benimseyerek işgal güçlerine karşı pasif direnişi tercih etmiş, Partizanlarla iş birliğinden ısrarla kaçınmış ve Müslüman sivillere yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirmiştir (Castellan, 1993: 475; Malcolm, 1999: 358).

Türkiye, uyguladığı çok yönlü dış politika stratejisi sayesinde, taraflar arasında bir denge kurarak savaşın yıkıcı etkilerinden korunmuş ve Alman işgali gibi doğrudan bir askeri tehditle karşılaşmamıştır. İtalya’nın Anadolu topraklarına yönelik talepleri, Almanyası’nın Türkiye’nin stratejik maden kaynaklarına (özellikle krom, bor ve nikel) duyduğu ekonomik ihtiyaç ve Bulgaristan’ın yayılmacı politikaları karşısında Ankara, son derece pragmatik bir dış politika izlemiştir. Bu çerçevede hem taraflarla ikili ilişkileri istikrarlı bir biçimde devam ettirmiş hem de bölgesel güvenlik ittifakları oluşturma girişimlerini sürdürmüştür (Sediroğlu, 2023: 286). Dönemin siyasi gerilimlerini yansıtan önemli bir olay, 24 Şubat

1942’de Makedonya kökenli komünist bir grup tarafından Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen’e düzenlenen başarısız suikast teşebbüsüdür. Bu eylem, bir yandan Makedonya komünist hareketinin bölgesel etki alanını gösterirken, diğer yandan Türkiye’nin uluslararası ilişkilerdeki hassas denge politikasını sergilemiştir (Popović, 1995: 242).

Yugoslavya direniş hareketinde belirleyici nitelikteki gelişme, 26 Kasım 1942’de Bosna’nın Bihaç kentinde toplanan Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyi (AVNOJ) olmuştur. Bu tarihi toplantıda Tito’ya Mareşal unvanı verilmiş, Yugoslavya’nın federal bir yapıda yeniden örgütlenmesi kararlaştırılmış ve Vardar Makedonyası’nın bu federasyonda yer alacağı taahhüt edilmiştir (Castellan, 1993: 476). 1943 sonbaharında Makedonya’daki Partizan gruplar Bulgar işgaline karşı silahlı direnişi başlatmış ve Yugoslavya Federasyonu içinde özerk bir Makedonya vaadiyle yerel halktan destek sağlamıştır (Sander, 2018: 26). Bu durum Bulgaristan Komünist Partisi (BCP) ile ciddi gerilimlere yol açmışsa da COMINTERN (Komünist Enternasyonal) Yugoslavya Partizanlarını açıkça desteklemesiyle sonuçlanmıştır (Castellan, 1993: 477). Buna karşılık Çetnikler, Bosnalı Müslümanlar, Arnavutlar ve Macarları zorunlu göçe tabi tutarak etnik olarak homojen bir Sırbistan tesis etme planlarını uygulamaya koymuştur (Dinç, 2019: 196). 1943 yılında düzenlenen Tahran Konferansı’nda Müttefik devletler, Yugoslavya’daki direniş hareketini resmen tanıyarak ortak bir denetim komisyonu oluşturma kararı almıştır. 1944 yılına gelindiğinde Kızıl Ordu’nun Balkanlar’daki ilerleyişi Nazi güçlerini geri çekilmeye zorlarken, Partizan hareketi hem askeri hem de siyasi alanda güçlenmiştir (Crampton, 2007: 25).

Bulgaristan’ın Eylül 1944’te ateşkes ilan ederek Makedonya ve Batı Trakya’dan çekilmesi, bölgedeki güç dengelerinde önemli bir değişime neden olmuştur (Karpas, 1997: 234). 20 Ekim 1944’te gerçekleşen Belgrad Taarruzu’nda Partizan birlikleri, Belgrad’ın güneyindeki Alman savunma hatlarını aşarak başkenti kontrol altına almıştır. Bu operasyonla birlikte Sırbistan, Bosna-Hersek, Dalmaçya ve Makedonya’nın önemli bölümleri Nazi işgalinden kurtarılmıştır (Bora, 2016: 61). Savaşın son evresinde, 2 Mayıs 1945’te Müttefiklerin Berlin’i ele geçirmesinin ardından Yugoslavya topraklarındaki son Alman birlikleri de teslim olmuş ve ülkedeki Nazi hakimiyeti kesin olarak sona ermiştir (Ülger, 2016: 51). Yugoslavya, savaş boyunca ağır insani kayıplar vermiştir. Nazi işgali

sırasında yaklaşık 1 milyon asker ve sivil (toplam nüfusun %7'si) hayatını kaybetmiştir. 1945-1947 yılları arasında yaşanan rejim değişikliği sürecinde uygulanan politikalar ise yaklaşık 250 bin kişinin daha ölümüyle sonuçlanmıştır (Wachtel, 2022: 117). Bu dönemde yaşanan demografik değişimler, bölgedeki etnik yapıyı uzun vadeli şekilde değiştirmiş; ekonomik, kültürel ve sosyopolitik alanlarda derin izler bırakan uzun vadeli etkiler yaratmıştır. Savaş sonrasında oluşturulan yeni düzen, Yugoslavya'nın siyasi ve toplumsal yapısını kökten değiştiren bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.

2.8. 1941-1945 Döneminde Yugoslavya Müslümanlarının Sosyopolitik

Konumu

Alman kuvvetlerinin Yugoslavya'yı işgaliyle başlayan süreç, özellikle Makedonya ve Kosova'daki azınlıkların sosyopolitik dinamiklerini derinden etkilemiştir. Bulgar birlikleri, Nisan 1941'de Doğu Makedonya'nın Usturumca, İştıp ve Koçana gibi stratejik bölgelerini kontrol altına almıştır. Bulgar işgal yönetimi, Vardar Makedonyası'nın doğusunda hâkimiyet kurarken, bölgenin batısı İtalyan denetimindeki Arnavut unsurlara bırakılmıştır. Bulgar işgal güçleri, Türk ve Müslüman nüfusa yönelik planlı şiddet politikaları uygulamış, bazı dönemlerde günde 60 Türk'ün öldürüldüğü vakalar kayıtlara geçmiştir (Çavuşoğlu, 2007: 141). Aynı dönemde İtalyan kontrolündeki bölgelerde ise aşırı milliyetçi Arnavut gruplar, Türk nüfusu zorla asimile etmeye yönelik politikalar izlemiş, kültürel homojenleştirme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu süreç, bölgedeki etnik dengeleri değiştirmiş, Türk ve Müslüman topluluklar üzerinde kalıcı demografik ve sosyokültürel deformasyona yol açmıştır. İşgal rejimlerinin uyguladığı baskıcı politikalar, yerel halkın kimlik mücadelesini derinleştirirken, savaş sonrası dönemin siyasi haritasını da şekillendiren etkenlerden biri olmuştur.

Bulgar işgal yönetimi, Makedonya'da uyguladığı asimilasyon politikalarıyla yerel halkın temel hak ve özgürlüklerini sistematik bir biçimde kısıtlamıştır. Eğitim alanında Bulgarca zorunlu dil haline getirilirken, ilkökul müfredatında Bulgar milli marşının ezberletilmesi ve tarih derslerinde Bulgar kahramanlıklarının ön plana çıkarılması zorunlu kılınmıştır. Kültürel özümseme, resim derslerinde Bulgar motiflerinin işlenmesi ve beden eğitimi derslerinde askeri disiplinle milliyetçi marşların birleştirilmesi gibi yöntemlerle pekiştirilmiştir. Bu uygulamalar, özellikle Türk ve diğer Müslüman grupların ana dillerinde

eğitim hakkını ortadan kaldırmış ve kültürel kimliklerini muhafaza etme mücadelesini sekteye uğratmıştır (Lutviyi, 2022: 103-105; Terzioski, 1974: 88-90). Eğitim yoluyla uygulanan söz konusu kültürel hegemonya, etnik gruplar arasındaki gerilimi tırmandırarak toplumsal yapıda geri dönüşü zor kırılmalar yaratmıştır. Bulgar ordusunun baskıcı yönetimi ve Alman destekli 17. Tümen'in askeri varlığı, Partizan mukavemet hareketinin etkinliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Buna karşın, Usturmca başta olmak üzere Makedonya'nın kırsal kesimlerindeki köylüler, Partizan harekâtına lojistik destek sağlamayı sürdürmüştür. Doyran cephesi, Bulgar asker birlikleriyle Partizan güçleri arasında şiddetli çatışmalara sahne olarak stratejik bir direniş noktası haline gelmiştir (Gogov, 1992: 45). Ancak, Yugoslavya komünist hareketi içindeki ideolojik ayrılıklar ve siyasi çekişmeler, işgale karşı birleşik bir müdafaa cephesinin oluşumunu geciktiren temel faktörler olmuştur. Foça'da Çetnik grupların Bosnalı Müslümanlara yönelik gerçekleştirdiği etnik temelli kitlesel şiddet eylemleri, bölgedeki şiddetin ulaştığı boyutları gözler önüne sermiştir. Hırvatlarla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle 8.000 sivilin katledilerek Drina Nehri'ne atılması, tarihsel komşuluk ilişkilerini derinden sarsmıştır (Dinç, 2019: 195-196). Bu süreçte Tito önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Ordusu (NLA), hem Çetnik hem de Ustaşa güçlerine karşı mücadele ederek direnişi örgütlemiştir. Nazi işgalinin yarattığı zor koşullar altında kalan geniş halk kitleleri, Partizan saflarına katılarak savunmaya destek vermiş; NLA özellikle Hırvatistan ve Batı Bosna'da gerilla savaşı taktikleriyle operasyonel bir direniş yürütmüştür.

11 Ekim 1944'te Federal Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşu, bölgedeki etnik azınlıkların statüsünde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Savaş sonrası komünist yönetim, çok uluslu yapıyı tanıyan politikalar benimsemiş; 1946'da Makedonca'nın edebi dil olarak kabul edilmesiyle birlikte çok dilli bir eğitim sistemine geçilmiştir. 1950-1951 öğretim yılında uygulamaya konulan sekiz yıllık zorunlu temel eğitim sistemi kapsamında, Türk azınlık sınırlı da olsa ana dilde eğitim hakkı elde etmiştir. Dönemin resmi verileri, Makedonya'da 1.148 okulda Makedonca, 214 okulda Arnavutça, 112 okulda Türkçe ve 13 okulda Sırpça eğitim verildiğini göstermektedir (Georgieva ve Konechni, 1998: 98). Yeni müfredatların hazırlanması ve eğitim materyali üretimindeki artış, bu dönemde eğitim erişimini önemli ölçüde genişletmiştir. Yugoslavya yönetimi, Arnavutluk'la diplomatik ilişkileri geliştirme stratejisi doğrultusunda Arnavut toplumuna geniş haklar tanırken, Türk azınlığın haklarını kısıtlayan uygulamalar gerçekleştirmiştir. Aşırı milliyetçi Arnavut grupların etkisiyle, Türk eğitim kurumlarına Arnavut kökenli öğretmenler atanmış, bu

durum Türk öğretmenlerin işsiz kalmasına yol açmıştır. Batı Makedonya’da bu politikalar daha sert şekilde uygulanmıştır. Türk aileler, çeşitli baskı ve vaatlerle çocuklarını Arnavut okullarına kaydetmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, resmi kayıtlarda Türklerin etnik kimlik bilgileri zorla değiştirilmiştir. Partizan hareketine katılmayan çok sayıda Türk’ün idam edilmesi ve bu olayların faili meçhul olarak kayda geçirilmesi, dönemin totaliter uygulamalarının en çarpıcı örneklerini oluşturmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 1969: 642-643; Saraç, 1995: 286).

Savaş sonrası dönemde Türk toplumunun kültürel yaşamını destekleyen önemli girişimler de ortaya çıkmıştır. Temmuz 1945’te İştipli tarafından kurulan “*Birlik*” kültür cemiyeti, Yugoslavya’daki tüm halklarla dayanışma içerisinde eğitim, kültürel gelişim ve toplumsal ilerlemeyi hedeflemiştir. Cemiyetin kuruluş belgelerinde benimsenen kapsayıcı yaklaşım, sadece Türk nüfusunun değil tüm etnik grupların ortak kalkınmasını öngörmüştür (Birlik, 1945: 4). Aynı dönemde yeniden faaliyete geçen “*Yardım Cemiyeti*” ise Türk edebiyatı ve kültürel yaşamının canlanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu girişimler, çok kültürlü toplum yapısını koruma ve kültürlerarası diyalogu güçlendirme amacı taşımıştır.

2.9. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Balkan Siyasetine Etkileri

Yugoslavya Krallığı döneminde, merkezi yönetimin entegrasyon politikalarının başarısız olmasında Hırvat ve Slovenlerin sınırlı desteği önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte, merkezi yönetimin dışladığı etnik gruplar, krallık modelinin işlevsizliğini açıkça ortaya koymuş ve sistemin çöküşüne zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Tito liderliğindeki Partizan hareketi, Mihver devletlerine karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde etnik temelli Ustaşa ve Çetnik gruplarını mağlup ederek geniş bir halk kitlesinin desteğini kazanmıştır. Savaşın ardından kurulan federal sistem, krallık döneminden farklı olarak tüm etnik gruplara eşit statü tanımayı temel ilke olarak benimsemiştir. Bu kapsamda, özellikle Yugoslavya Krallığı döneminde resmi olarak tanınmayan Makedonyalı Slavlar ve Bosnalı Müslümanlar, yeni federal yapıda resmi statü elde etmiş ve bu durum sistemin meşruiyetini güçlendirmiştir (Türkeş, 2017: 18-19).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan federal sistem, ordu ve bürokrasideki Sırp hâkimiyetine rağmen Makedonyalı Slavlar ve Bosnalı Müslümanlar gibi grupların siyasi varlığını tanıyarak kapsayıcı bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak bu çok uluslu model, bazı kesimlerde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur (Karpat, 2021a: 48). Tito, 1941 Kulübü¹²'nin ideolojik çizgisini takip ederek ikinci Yugoslavya'yı inşa sürecinde sosyalist ekonomi, özyönetim, federalizm ve bağımsız dış politika ilkelerini temel almış, tüm ulus ve azınlıklara eşit mesafede duran bir yönetim anlayışı benimsemiştir (Ülger, 2016: 53). 1944 yılında Moskova'da yapılan görüşmelerde Yugoslavya'nın SSCB ve İngiltere'nin ortak kontrolü altına alınması gündeme gelmişse de Partizanların içerideki egemen konumu ve SSCB'den bağımsız politik tutumu bu planın hayata geçmesini engellemiştir (Castellan, 1993: 491). Tito, 1945 seçimlerinde yaklaşık %90'lık bir destekle Yugoslavya Krallığı'nı resmen sonlandırmış ve 29 Kasım 1945'te Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ni (FNRJ) ilan etmiştir (Bora, 2018a: 63). Bu adım, sosyalist rejimin meşruiyetini güçlendirirken Kral Petar'ın sürgüne gitmesine yol açmıştır (Dinç, 2019: 352). 31 Ocak 1946'da yürürlüğe giren FNRJ Anayasası, 1936 SSCB Anayasası'ndan esinlenerek çok uluslu bir sosyalist devletin temel yapısını oluşturmuştur. Altı cumhuriyet (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya) ve iki özerk bölge (Voyvodina, Kosova) ile federal bir sistem tesis edilmiş, böylece etnik çeşitlilik resmi bir statüye kavuşturulmuştur (Ülger, 2016: 54-55; Koka, 2017: 25). İkinci Dünya Savaşı öncesinde COMINTERN aracılığıyla SSCB, bağımsız Makedonya ve Trakya devleti kurma fikrini gündeme getirmiş, bu yolla Ege ve Akdeniz'e ulaşmayı planlamıştır. Ancak Yugoslav, Bulgar ve Yunan komünistlerinin desteğine rağmen bu proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Prag görüşmelerinde, Ege Makedonyası ve Pirin'in Yugoslavya'ya bağlanması, Türkiye'nin Avrupa topraklarının ise Bulgaristan'a devredilmesi önerileri tartışılmış, fakat bu planlar uygulanamamıştır (Sander, 2018: 65).

1944 yılında Tito ve Dimitrov tarafından öne sürülen Balkan Federasyonu projesi, Batı bloğu ve SSCB'nin baskıları nedeniyle askıya alınmış; 1947'de Yugoslavya'nın eşitlik temelli taleplerine SSCB'nin kesin tavır almasıyla bu girişim tamamen sona ermiştir. 1948'e

¹² 1941 Kulübü, Yugoslavya'nın Nazi işgali sırasında Tito liderliğindeki Partizan hareketine katılan ve savaş sonrasında siyasi-askeri kadrolarda görev alan direnişçilerin oluşturduğu bir yapıdır. Temel amacı Partizan mücadelesinin mirasını korumak ve savaş deneyimlerine resmi bir kimlik kazandırmaktır (Ülger, 2016: 53).

gelindiğinde, Arnavutluk’la birleşme girişimleri SSCB’nin doğrudan müdahalesiyle başarısızlığa uğramıştır. Stalin’in, Tito’nun Balkanlar’daki artan siyasi nüfuzunu Sovyet çıkarlarına yönelik stratejik bir tehdit unsuru olarak değerlendirmesi, Haziran 1948’de COMINFORM’un (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu) Yugoslavya’ya yönelik siyasi ve ekonomik yaptırım kararı almasıyla sonuçlanmıştır (Bora, 2018a: 68-69). Bu süreçte Yugoslavya gizli servisi, Sovyet yanlısı olduğu iddia edilen 15 bin kişiyi tasfiye etmiş, ülkenin Batı’ya yaklaşma eğilimi SSCB’yi derhal harekete geçirmiştir. KPJ’nin kendi örgütlü mücadelesiyle iktidara gelmesi, Yugoslavyalı komünistlerin özgüvenini artırırken SSCB’nin bölgedeki nüfuzunu da zayıflatmıştır. Özellikle Stalin’in tarımsal ekonomi odaklı politikalarına karşı Tito’nun sanayileşme planlarını ve Balkan Federasyonu hedefini sürdürmesi, taraflar arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. CPSU’nun (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) resmi mektubunda, SSCB’li danışmanların Yugoslav yetkililerce yeterince desteklenmediği iddiası da söz konusu krizin yükselmesinde etkili olmuştur. 28 Haziran 1948 tarihindeki COMINFORM toplantısında Yugoslavya’nın üyelikten ihracı kararlaştırılmış; SSCB’nin Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Arnavutluk üzerinden oluşturduğu askeri abluka, Türkiye’nin Yugoslavya’yı Batı ittifakına yakınlaştırma çabalarını hızlandırmıştır (Sander, 2018: 85-100). 1950’de Bulgaristan’da başlayan zorunlu kolektivizasyon hareketi, 250 bin Türk’ün göç etmek zorunda kalmasına yol açmış; bu durum, SSCB’nin Türkiye’nin Kore Savaşı’na katılımını engellemeye yönelik stratejik hamleleriyle de ilişkilendirilmiştir.

1947’de Marshall Planı’nı reddeden Yugoslavya, ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1950’de ABD’den 500 milyon dolar ekonomik ve 1 milyar dolar askeri yardım kabul etmiştir. ABD’nin bu hamlesi, SSCB’nin Balkanlardaki etkisini kırma ve Yugoslavya’yı Batı bloğuna yakınlaştırma stratejisinin bir parçasıydı. 1949-1950 yıllarında uygulanan zorunlu tarımsal kolektivizasyon politikaları, çiftçi direnişleriyle karşılaşmış; bu süreç ekim alanlarının daralması, işgücü verimliliğinin azalması ve nihayetinde tarımsal üretimde %73, buğday dağıtımı ise %43’lük bir düşüşle sonuçlanmıştır. 1952’de yaşanan kıtlık, özyönetim modeline geçişi zorunlu kılmış; “*Fabrikalar işçilerin, toprak köylülerin*” sloganıyla meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır (Jelavich, 2019: 414; Carter ve Singleton, 1982: 83-121). Marshall yardımlarının Avrupa’da sanayi üretimini %25, tarımsal üretimi ise %14 oranında artırması üzerine SSCB, Doğu Bloğundaki ekonomik iş birliğini güçlendirmek amacıyla “*Molotov Planı*”nı uygulamaya koymuştur (Atabay, 2013: 125). 1955-1956 yıllarında

Kosova’da başlayan özerklik talepli gösteriler sert bir tepkiyle bastırılmış, Arnavut aydınların tutuklanması ve cezaevi ölümleri uluslararası tepkilere neden olmuştur (Bora, 2018a: 80). Sırp otoritelerinin Kosova’nın özerk statüsünü kısıtlama yönündeki girişimleri, Müslüman toplulukların haklarını daraltmış ve aşırı milliyetçi hareketleri tetiklemiştir. Yugoslavya’daki Müslümanların konumu, demografik ağırlıkları ve dış politika bağlantıları nedeniyle özel bir statüye sahip olmuş, ancak bu durum etno-dini gerilimleri körüklemiştir (Karpas, 2019: 250).

1945’te Stalinist merkezi planlamayla başlayan Yugoslav ekonomi modeli, 1950’lerde özyönetim sistemine evrilmiş, 1965’te ise pazar sosyalizmine geçişle son şeklini almıştır. Yugoslavya’nın mali yapısı, gelişmiş cumhuriyetlerin katkıları üzerinde şekillenmiştir. Nitekim 1958 yılı verilerine göre, Slovenya tek başına federal bütçenin %37,2’sini karşılıyordu ki bu oran, bölgesel eşitsizliklerin boyutlarını gözler önüne seren çarpıcı bir göstergiydi. Makroekonomik sistemin yapısı gereği, zengin cumhuriyetler, üretim fazlalarını giderek daha fazla kendi sınırları içinde tutma eğilimi göstermiştir. 1963 Anayasası, devletin adını “*Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti*” (SFRJ) olarak değiştirerek altı cumhuriyetin kurucu statüsünü pekiştirmiş, Slav olmayan unsurları tanımıştır. Ancak İçişleri Bakanı Aleksander Rankoviç’in otoriter uygulamaları, 1965 yılında Tito tarafından görevden alınmasıyla sonuçlanmış; bu girişim gizli polisin yetkilerini kısıtlamışsa da beklenen refah düzeyini getirememiştir (Bora, 2018a: 76-80). Ekonomik liberalleşmenin bedeli ise ağır olmuştur. 1961’den itibaren grevler, işsizlik ve enflasyon gibi çeşitli kapitalizm kaynaklı sorunlar kendini göstermeye başlamıştır (Glenny, 2001: 464).

Yugoslavya’nın 1960’larda uyguladığı ekonomik reformlar özel sektörün genişlemesini teşvik ederken, Kosova ve Makedonya’daki Arnavut nüfus ile gelişmiş bölgeler arasındaki iktisadi farkı daha da derinleştirmiş ve etnik gerilimleri şiddetlendirmiştir. Bölgeler arası dengesizlikler çarpıcı boyutlara ulaşmış; 1963’te Slovenya’nın kişi başına düşen geliri, Makedonya’ya kıyasla yaklaşık %95 oranında daha yüksek gerçekleşmiştir (Crampton, 2007: 127). Bu farklılık, federasyonun kaynak dağıtım politikalarına duyulan güveni derinden sarsmıştır. 1965’te devreye sokulan FADURK¹³

¹³ FADURK (Fond za Akceleraciju Razvoja Underdeveloped Republika i Krajeva - Az Gelişmiş Cumhuriyetler ve Bölgeler İçin Kalkınma Fonu): Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nde 1965’te kurulan ve 1991’e

fonları, az gelişmiş bölgeleri destekleme amacı taşısa da yetersiz kalmıştır. Bu yarı önlemler, 1970’lerde patlak veren işsizlik ve hiperenflasyon krizini engellemekte başarısız olmuştur (Akman, 2006: 171). Kaynak dağılımındaki dengesizlik sistemi iki yönlü olarak zorlamıştır: Bir yandan geri kalmış cumhuriyetlerin kalkınma maliyetleri federasyon için giderek daha büyük bir yük haline gelirken, diğer yandan bu kaynak aktarımları gelişmiş bölgelerde artan bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Sosyalist Yugoslavya’nın kuruluşu, Balkanlar’da çok uluslu bir sosyalist modelin temelini atmış olsa da etnik gerilimler ve ekonomik krizler bu yapıyı sürekli olarak tehdit etmiştir. Bu bağlamda, Yugoslavya modelinin içsel çelişkisi, uzun vadede federasyonun sürdürülebilirliğini zedeleyen temel faktörlerden biri olmuştur (Ülger, 2016: 89). Yugoslavya deneyimi, ekonomik reformların etnik ve bölgesel eşitsizlikleri nasıl keskinleştirebileceğine dair çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir.

Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara rağmen Tito, uluslararası arenada Yugoslavya’ya özgün bir kimlik kazandırmayı başarmıştır. 1956’da Macaristan Krizi’nde SSCB’nin müdahalesini desteklemekle eleştirilse de 1961’de Bağlantısızlar Hareketi¹⁴’ni inşa ederek Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde önemli bir prestij kazanmıştır. Brijuni Zirvesi’nde Nehru ve Nasır’la “*barışın kolektif güvenlikle sağlanacağı*” vurgulanmış, SSCB’nin hareket üzerindeki kontrol çabaları bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Crampton, 2007: 117). Ancak 1979’da Afganistan’ın işgali ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Bağlantısızlar Hareketi etkisini yitirmiştir. Tito’nun bağımsız dış politikası Yugoslavya’yı stratejik bir aktör konumuna taşımış olsa da etnik gerilimler, ekonomik eşitsizlikler, kurumsal çelişkiler ve kalıcı çözüm bulamamıştır (Sander, 2018: 100).

kadar faaliyet gösteren federal kalkınma mekanizmasıdır. Slovenya ve Hırvatistan gibi sanayileşmiş cumhuriyetlerin gayri safi yurtiçi hasıllarının %2,63’ünün aktarılmasıyla finanse edilen fon, özellikle Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova ve Makedonya’nın altyapı ve üretim tesislerinin geliştirilmesini hedefliyordu (Lampe, 1996: 286).

¹⁴ Bağlantısızlar Hareketi (Non-Aligned Movement - NAM): 1961 yılında Belgrad’da Tito, Nehru ve Nasır öncülüğünde inşa edilmiştir. Soğuk Savaş’ta ABD ve SSCB bloklarına dahil olmayan ülkelerin oluşturduğu uluslararası bir örgüttür. 1979’da SSCB’nin Afganistan’ı işgali sonrası etkinliğini yitirmiştir (Crampton, 2007: 118; Lampe, 1996: 264).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NDAN TÜRKİYE'YE GÖÇ: SOSYOPOLİTİK VE EKONOMİK DİNAMİKLERİN TARİHSEL ANALİZİ (1918-1940)

3.1. İki Savaş Arası Dönemde Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1918-1940)

1918-1940 döneminde Yugoslavya tarafından izlenen politikalar, Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin tarihsel gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yaşanan siyasi ve sosyoekonomik dönüşümler, bu süreci daha da belirgin hale taşımış; akabinde 1950'li yılların başından itibaren yoğun bir nüfus akışıyla sonuçlanmıştır. Göç, insanların ekonomik, sosyal, siyasi veya doğal afetler gibi nedenlerle coğrafi yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu olgu, sadece fiziki bir hareketten ibaret olmayıp, bireylerin ve toplumların sosyal yapılarını, kültürel kimliklerini ve yaşam biçimlerini derinden etkileyen bir değişim sürecidir (Adıgüzel, 2016: 1). Göç meselesi, hukuksal, toplumsal ve yönetsel boyutlarının yanı sıra temel insan haklarıyla da doğrudan ilişkilidir. Yaşam hakkı, can güvenliği, özgürlük ve kişisel güvenlik gibi evrensel haklar, göç olgusunun merkezinde yer almaktadır (Akıncı vd., 2015: 61-62). Göç, aynı zamanda bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, güvenliğinin sağlanması ve insan onurunun güvence altına alınması gibi evrensel sorumlulukları da içeren çok boyutlu bir kavramdır. Göçmen terimi, kişinin kendi iradesiyle yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla başka bir coğrafyaya yerleşme kararını ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler (BM), göçmeni bir yıldan fazla süreyle yabancı bir ülkede ikamet eden birey olarak tanımlamaktadır. Bu ifade, kısa süreli seyahat eden turistleri veya iş insanlarını kapsam dışında bırakmıştır (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 37).

Mülteci kavramı ise farklı bir hukuki ve sosyal temele dayanmaktadır. Mülteci, ırkı, dini, siyasi düşünceleri veya belirli bir sosyal gruba mensubiyeti nedeniyle zulüm riski altında olan ve bu nedenle ülkesini terk ederek uluslararası koruma talep eden bireydir. 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, mültecilerin hukuki statüsünü düzenlemiştir. Afrika Birliği Örgütü'nün 1969 tarihli sözleşmesi ise mülteci tanımını genişleterek dış saldırı, işgal ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulduğu durumlarda ülkesini terk edenleri de kapsamıştır (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 43). Bu tanımlar, uluslararası nüfus hareketlerinin karmaşık yapısını anlamak için kritik bir çerçeve sunmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda Balkanlar'da

yaşayan Müslümanlar, karşı karşıya kaldıkları kitlesel şiddet ve tazyikler sonucunda güçlü bir Türk-İslam kimlik bilinci geliştirmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları, bölgedeki Müslüman nüfusun demografik yapısını derinden etkilemiş, Arnavut, Boşnak, Pomak gibi yerel kimliklerin yanı sıra daha kapsayıcı bir Rumeli Müslüman kimliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Karpas, 2019: 108). Özellikle Vardar Makedonyası'nda yaşayan Türk nüfus, 1919-1922 yıllarında uygulamaya konulan tarım reformu neticesinde verimli arazilerinin %44'ünü kaybetmiş (Lutviy, 2022: 81); bu durum iki savaş arası dönemde Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin temel dinamiğini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesi, bölgede beş asırdan fazla varlığını sürdüren Türk ve Müslüman topluluklar için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçi hareketlerinin uyguladığı etnik temizlik politikaları, Türk kimliğinin tarihsel ve kolektif bilinç düzeyinde pekişmesine ve anavatan olarak Anadolu'ya yönelik aidiyet duygusunun güçlenmesine neden olmuştur (Şimşir, 2017: 277). Söz konusu dönemde Türkiye, nüfus azlığından kaynaklanan ciddi güvenlik endişeleriyle karşı karşıya kalmıştır. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu nüfusunun 13 milyona düşmesi, sağlık sorunlarının artması ve İtalya'nın yayılmacı politikaları, Türk hükümetini demografik açıdan güçlü bir nüfus yapısı oluşturmaya yöneltmiştir (Duman, 2009: 24-25). İlginç bir şekilde, 1930'lu yıllarda SSCB, Nazi Almanyası ve Türkiye gibi farklı ideolojik sistemlere sahip devletlerin uyguladığı iskân politikaları ve etnik mühendislik çabaları arasında kayda değer benzerlikler bulunmaktaydı. Bu durum, siyasal rejimlerden bağımsız olarak, ulus-devlet inşası sürecinde demografik politikaların merkezi önem taşıdığını göstermektedir (Aslan, 2024: 9).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşanan nüfus azlığı, devletin hem güvenlik hem de kalkınma politikaları açısından ciddi bir endişe kaynağı oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk'ün, *“Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez... Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... hudut-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan [kültürden] olan anasırı [unsurları] da getirmek ve onları da müreffeh bir hâlde yaşatarak nüfusumuzu tezyit [artırmak] etmek lazımdır...bence Makedonya'dan ve Garbî Trakya'dan kâmilten [tamamen] Türkleri buraya nakletmek lazımdır”* (İnan, 2016: 54) şeklindeki sözleri, bu demografik kaygıların devlet politikasına nasıl yansıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Vardar Makedonyası ve Batı Trakya'dan Anadolu'ya yönelik Türk nüfusunun nakledilmesi,

salt demografik bir artış sağlama hedefinin ötesine geçen, devletin ulusal güvenlik ve kimlik politikalarına yön veren stratejik bir süreç olarak şekillenmiştir. Balkanlar'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç dalgası, üç ana hedef doğrultusunda yapılandırılmış bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, savaşlar nedeniyle azalan nüfusu artırarak ülkenin insan kaynaklarını güçlendirmek; ikincisi, sınır bölgelerindeki etnik homojenliği sağlayarak ulusal güvenliği sağlamlaştırmak; üçüncüsü ise ortak kimlik ve kültür temelinde ulusal birliği pekiştirmektir. Bu demografik değişim, nicel nüfus artışı sağlama hedefini aşarak derin etkiler yaratmış; toplumsal yapıda bütünleşmeyi güçlendirmiş, milli kimlik oluşumunu desteklemiş ve ekonomik kalkınmaya ivme kazandırmıştır.

Atatürk'ün Makedonya ve Batı Trakya Türklerine özel atıfta bulunması, bu demografik politikaların etno-kültürel temellerini ve sosyokültürel boyutunu açıkça yansıtmaktadır. Nitekim bu nüfus transferi, Türk kimliğinin bölgede güçlenmesine, etnik aidiyet duygusunun pekişmesine ve ulusal dayanışmanın kökleşmesine hizmet eden bir araç olarak tasarlanmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin cumhuriyetin kuruluş dönemindeki demografik mühendislik çabalarının somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Cumhuriyetin erken dönem nüfus politikaları ile Yugoslavya'nın sosyoekonomik dönüşüm süreçleri, Türkiye'ye yönelik göç dalgalarını şekillendiren temel faktörler olmuştur.

3.2. 1934 Yılında Çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu

20. yüzyılda Balkan devletlerinin hiçbiri tam anlamıyla homojen bir etnik, dini veya dilsel yapıya sahip değildi. Arnavutluk ve Yunanistan nispeten homojen görünseler de her iki devlette azınlıklarla ilgili sorunlar yaşamıştır. Yunanistan'da Orta Makedonya'daki Slav kökenli gruplar ile Batı Trakya'daki Türk ve Pomak azınlıklar, etnik gerilimlere neden olmuştur. 1912 yılında bölge nüfusunun yalnızca %45'ini Yunanlar oluştururken, 1926'ya gelindiğinde mübadele ve göç hareketliliğiyle bu oran %88'e çıkmıştır (Wachtel, 2022: 108). Arnavutluk ise çoğunlukla Arnavut unsurlardan oluşsa da Kuzey Epir'de tanınmış bir Yunan azınlık barındırmaktadır. Bulgaristan'da nüfusun yaklaşık %13'ünü Türkler oluşturmakta olup; Pomak, Tatar ve Çerkes gibi diğer etnik gruplar da ülkede yer almaktadır. Yugoslavya'da ise Sırp lar çoğunlukta olmakla birlikte, Alman, Macar, Arnavut gibi azınlıklar nüfusun %15'ini oluşturmuştur. Makedonyalı Slavlar ve Bosnalı Müslümanlar, bu dönemde Sırp kimliği içinde sınıflandırılmıştır (Brown, 2017: 100).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, özellikle Balkan Savaşları sonrasında, çok uluslu yapı yerini Türk ulusal kimliğini merkeze alan bir ulus-devlet anlayışına bırakmıştır. Bu dönüşüm, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dil, eğitim ve kültür politikalarıyla desteklenerek pekiştirilmiştir. Benzer süreçler Balkan ülkelerinde de yaşanmış, ulus-devlet inşası için etno-kültürel homojenleştirme stratejileri uygulanmıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı, Osmanlı nüfusunda önemli kayıplara yol açmış; bu nüfus kaybı, Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan gelen Müslüman göçmenlerin iskânıyla kısmen telafi edilmiştir. Göç dalgaları, yeni ulus-devletin demografik yapısını şekillendirirken, nüfus mübadelesi ve iskân kanunları gibi politikalar aracılığıyla sosyal homojenleşme hedeflenmiştir. Bu süreç, devletin meşruiyetini güçlendiren ve ulusal aidiyeti tesis eden bir toplumsal mühendislik pratiği olarak değerlendirilebilir. 14 Haziran 1934'te kabul edilen 2510 sayılı “İskân Kanunu” (Aşair ve Göçmen Kanunu), Türkiye'nin nüfus yapısını düzenlemeyi ve ulusal birliği güçlendirmeyi amaçlamıştır. İlgili kanun, Türk kökenli olanlar ve Türk kültürüne bağlı bireyler olmak üzere iki temel kategoride göçmen kabulünü öngörmüştür. Bu kanun kapsamında, ülkeye kabul edilecek muhacirlerin (mültecilerin) sayısı ile yerleşim alanları ve iskân bölgeleri, sağlık, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar gözetilerek belirlenmiş; bu doğrultuda kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır (Ağanoğlu, 2017: 298). Kanunun hazırlık sürecinde dil konusu öne çıkmış, Şebinkarahisar Milletvekili Sadri Maksudi Arsal'ın “*tamamen öz Türkçe yazılmış bir kanun*” vurgusu dikkat çekmiştir (Arsal, 1934: 71). Ancak bazı Türkçe sözcüklerin kullanımı, kanunun anlaşılabilirliği konusunda tartışmalara yol açmıştır (Akşam, 8 Haziran 1934: 2).

“*Muhacirlerin ve mültecilerin kabulü*” başlığı altında kanunun 3. maddesi, muhacir ve mülteci tanımlarını netleştirmiştir: Türk soyundan gelenler veya Türk kültürüne bağlı olanlar “*muhacir*”, geçici olarak sığınanlar ise “*mülteci*” olarak sınıflandırılmıştır. Uygulamada, mültecilerin bir kısmı daha sonra muhacir statüsüne geçirilmiştir. Devlet yardımı alanlar planlı bir şekilde iskâna tabi tutulurken, diğerleri serbest iskân haklarından yararlanmıştır (Babuş, 2006: 125). Söz konusu düzenlemeler, 1930'ların ulus-devlet inşası sürecinde demografik yapının homojenleştirilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla hayata geçirilmiştir (İnan, 2016: 29-30). Kanun, Türk milli kimliğinin pekiştirilmesinde önemli bir araç olarak benimsenmiştir (Gök, 2005: 75). 1934 tarihli İskân Kanunu, Türkiye'nin demografik yapısını yeniden şekillendirmeyi ve ulusal birliği güçlendirmeyi hedefleyen kapsamlı bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanunun

4. maddesi, ülkeye girişi yasaklanan grupları açıkça belirlemiştir. Türk kültürüne baēlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, gēebe Romanlar ve daha önce sınır dışı edilmiş olanların Türkiye'ye muhacir olarak kabul edilmeyeceēi hükme baēlanmıştir. Bulaşıcı hastalık taşıyanlar ise doērudan devlet hastanelerine yönlendirilerek tedavi altına alınmıştır. Bu düzenlemeler, dönemin nüfus politikalarının yalnızca demografik kontrolü deēil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasını ve halk saēlıēının güvence altına alınmasını da amaēladıēını göstermektedir. Kanunun 7. maddesi ise iskân sürecine ilişkin detaylı kurallar getirmiştir. Türk ırkına mensup olan ve hkmetten herhangi bir iskân yardımı talep etmeyen muhacirler ile mülteciler, Türkiye Cumhuriyeti sınırları iēinde istedikleri yere serbestēe yerleēebilme hakkına sahipti. Ancak iskân yardımı talep eden bireylerin hükümetin belirlediēi bölgelere yerleēmesi zorunlu kılınmıştı. Türk kökenli olmayan kişiler iēin ise durum daha katıydı; iskân yardımı talep etmeseler bile sadece hükümetin izin verdiēi bölgelerde ikamet edebiliyorlardı. Söz konusu kuralı ihlal edenler ilk seferde geri gönderiliyor, tekrarı halinde ise İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlıktan ēıkarılmaktaydılar. Ayrıca, Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl iēinde iskân talebinde bulunmayan muhacir ve mültecilere herhangi bir yardım yapılmayacaēı da kanunda açıkça belirtilmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 142).

Uygulama sürecine bakıldıēında, özellikle Balkan lkelerinden gelen muhacirlerin Türk konsolosluklarına başvurarak yerleēim yeri tercihlerini, ekonomik durumlarını ve Türk soyundan geldiklerine ya da Türk kültürüne baēlı olduklarına dair belgeleri sunmaları gerekiyordu (Yeni Asır, 6 şubat 1935). Bu başvurular deēerlendirildikten sonra hızlı bir şekilde göçmen vizesi verilmekteydi. Ancak kanunun yrrlēe girdiēi 21 Haziran 1934 tarihinden önce gelenler bu haklardan yararlanamamaktaydı (Son Posta, 5 Temmuz 1937). Dönemin İēiřleri Bakanlıēı tarafından yapılan aēıklamalarda ise muhacirlerin iskân işlemlerinin hızla tamamlanarak üretim sürecine katılmalarının saēlanacaēı belirtilmiştir. Bu politikanın temel hedefleri arasında savaşlarla azalan nüfusun Türk kökenli göçmenlerle telafi edilmesi, demografik yapının güçlendirilmesi, ulusal btnlēn pekiştirilmesi ve göçmenlerin üretim sürecine hızla entegre edilmesi yer almıştır. Aynı zamanda, dönemin siyasi ve toplumsal koşullarını yansıtan bu düzenlemeler, Türkiye'nin modernleēme sürecindeki nüfus mhendisliēi ēabalarını da gözler önüne sermektedir (Babuş, 2006: 126-128).

Yugoslavya Krallığı Vatandaşlık Kanunu'nun 55. madde düzenlemesi, 1 Kasım 1938'e kadar Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin mülklerini koruma ve vatandaşlık haklarını sürdürme imkanı tanımıştır. Bu tarihten sonra ise sadece Müslüman nüfusun göçüne izin verilmiş, geri dönüşler yasaklanmıştır. Türkiye'nin söz konusu göç politikasını desteklemesi, jeopolitik konumunu güçlendirme, uluslararası insani yardım kimliğini pekiştirme ve bölgesel istikrarı sağlama gibi çok katmanlı stratejik hedeflerle şekillenmiştir. Boş tarım arazilerinin değerlendirilmesi, nüfus artışının sağlanması ve Balkan Türklerinin korunmasının yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki demografik dengelerin düzenlenmesi de amaçlanmıştır (Sarı, 2010: 164). 1934 İskân Kanunu, Türk kültürüne bağlı ancak Türkçe bilmeyen grupların entegrasyonunu kolaylaştırmayı hedeflemiş, bu kapsamda muhacirlere tarım arazileri tahsis edilmiştir (Akşam, 20 Temmuz 1934: 1-4). Kanun, aynı zamanda vatandaşlık kuralları çerçevesinde milli kimliğin tanımlanmasını da sağlamıştır (Erder, 2018: 114). Arşiv verilerine göre, 1934 yılında İstanköy'den (Yunanistan) gelen muhacirler Çeşme'nin Alaçatı nahiyesine yerleştirilmiştir (Eski Nüfus Tezkereleri, 26 Ocak 1934: 1). Aynı yıl içinde Yugoslavya Krallığı'nın İştîp (Makedonya) ve Priştine (Kosova) bölgelerinden gelen 18 aileye Çanakkale'nin Eceabat ilçesinde zirai destek sağlanmış; tohumluk yardımı yapılmış, çift hayvanları temin edilmiş ve konut tadilatları için bütçe ayrılmıştır. 1934-1939 döneminde Çanakkale'ye Yugoslavya (Sırbistan), Romanya ve Bulgaristan'dan toplam 579 aile (3.394 kişi) iskân edilmiştir. 1877-1950 yılları arasında ise Çanakkale merkez ve ilçelerine (Biga, Gelibolu, Ezine, Lapseki, Ayvacık, Yenice, Bayramiç ve Çan) 7.404 aileden oluşan 27.164 muhacir yerleştirilmiştir (Atabay, 2005: 101-104). Bu süreçte hem demografik dengelerin sağlanması hem de ekonomik ve sosyal entegrasyon da hedeflenmiştir. Özellikle Balkanlar'dan gelen muhacirlerin yerleştirildiği bölgelerde tarımsal üretimin canlandırılmasına özel önem verilmiş; tütüncülük, bağcılık ve tahıl üretimi gibi alanlarda uzmanlığı olan gruplar, bu becerilerini uygulayabilecekleri bölgelere iskan edilmiştir (Babuş, 2006: 175).

Göçlerin iskân politikalarıyla desteklenmesi, geleneksel sosyal yapılar ve kültürel normlar üzerinde dönüştürücü etkiler yaratmış; bu süreç, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde milli kimliğin inşasına zemin hazırlamıştır (Karpas, 2019: 191). 1934 tarihli 2510 sayılı İskan Kanunu, göçmenlere sağlanan ücretsiz taşıma, gümrük muafiyetleri ve finansal desteklerle toplumsal entegrasyonu kolaylaştırmış, aynı zamanda basın yoluyla halkın bilinçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Balkanlar'dan gelen Müslüman göçmenler, etnik

kökenleri doğrultusunda farklı uygulamalara tabi tutulmuştur. Türkçe bilmeyen Boşnak veya Arnavut göçmenler, entegrasyon sürecinde zorluklar yaşarken; Romanların göçü yasal düzenlemelerle sınırlandırılmış, Hristiyan Gagavuz Türklerinin talepleri ise reddedilmiştir (Erder, 2018: 147). Bu durum, göç politikalarının Sünni-Hanefi kimliği merkeze alan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Öte yandan, Dobruca'daki Çerkes ve Tatar göçmenleri, nüfus mübadelesi kapsamında kabul edilirken, Gagavuz Türklerinin kabul görmemesi, ulusal aidiyetin etnik değil dini ve mezhebi kriterlere dayandığını ortaya koymuştur (Çağaptay, 2002: 218). Cumhuriyet'in kuruluş dönemi göç politikaları, demografik yeniden yapılanmanın dışında, siyasal ve kültürel homojenleşmeyi hedefleyen bir araç olarak işlev görmüştür.

İskân sorununun analizinde, devletin iç yapısı, hukuk sistemi, ekonomik durumu, yönetim biçimi ve halkla ilişkileri gibi unsurların bütüncül olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. 19. yüzyılda yaşanan göç dalgaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda iskân meselesini merkezi bir politika konusu haline getirmiştir. Ulus-devlet modelinin benimsenmesiyle yeni kurulan devletler ulusal bütünlüğü koruma, azınlıkları entegre etme ve sınır güvenliğini sağlama hedefleri doğrultusunda iskân politikalarını stratejik bir araç olarak kullanmışlardır (Babuş, 2006: 13-14). İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesini takiben, Yugoslavya ve Bulgaristan'daki Türk nüfusa yönelik artan sosyokültürel baskılar, ekonomik kısıtlamalar ve politik tehditler, kitlesel bir göç hareketini tetiklemiştir. Bu süreç 1937 sonbaharına kadar devam etmiş ve bölgedeki önemli bir Türk nüfusunun sosyoekonomik ve politik nedenlerle Türkiye'ye göç etmesine zemin hazırlamıştır (Atabay, 2013: 191).

3.3. 1938 Göç Antlaşması

Göç, bir ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarını dönüştüren temel dinamiklerden biridir. Bu süreç, toplumsal kimliklerde hızlı değişimlere yol açarak, geleneksel yapıların yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Muhacirler ile yerel halk arasındaki dini, hukuki ve tarihsel ortaklıklar, entegrasyon sürecini kolaylaştıran temel faktörler olarak öne çıkmaktadır (Karpas, 2019: 63). Yugoslavya'daki Türk ve Müslüman toplulukların Türkiye'ye göçü, 1920'li yılların başında hem siyasi hem de sosyoekonomik boyutlarıyla yoğun bir şekilde tartışma konusu olmuştur. Ancak Türkiye-Yunanistan nüfus

mübadelesinin yarattığı ekonomik yük ve idari zorluklar, bu göç planlarının ertelenmesini zorunlu kılmıştır (Nureddin, 2011: 252).

28 Ekim 1925'te imzalanan “*Barış ve Dostluk Antlaşması*”, Türkiye ile Yugoslavya arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesine imkan sağlamıştır. Bu antlaşma, 1938 yılında imzalanan ve yaklaşık 200 bin kişiyi (40 bin aile) kapsayan Göç Antlaşması'nın önünü açmıştır. Söz konusu antlaşma, Yugoslavya'nın 21 Eylül 1928 tarihli göç kanununun devamı niteliğinde olup, özellikle Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında Türkiye'ye göç eden Müslüman nüfusun vatandaşlık, mülkiyet ve geri dönüş haklarını düzenlemiştir (Baklacioğlu, 2010: 148). Ancak 1928 toprak reformu ve 1929 ekonomik buhranı, Müslüman topluluklar üzerinde ciddi sosyoekonomik baskılar yaratmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Öksüz, 2000: 183-184). Bu dönemde yaşanan siyasi gerilimler, diplomatik süreçleri karmaşıktırmış; muhacirlerin yerleşim ve mülk edinme süreçleri de bürokratik engellerle karşılaşmıştır.

25-27 Şubat 1938 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın önerisiyle oluşturulan uluslararası komite, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Müslüman nüfusun göçünü düzenleyen antlaşmayı 11 Temmuz 1938'de parafe etmiştir. Antlaşmaya göre 1939-1944 yılları arasında kademeli olarak 40 bin ailenin (yaklaşık 200 bin kişi) Türkiye'ye göç etmesi planlanmıştır. Yugoslavyalı yetkililer, göç eden Müslümanların arazilerine Sırp ve Karadağlıların yerleştirilmesini (kolonizasyon) planlamış, her aileye 20 bin Dinar (500 lira) tazminat ödenmesini öngörmüştür. Bu tazminatın %20'si peşin ödenirken, kalan kısmı Türkiye Halk Bankası'na aktarılmıştır. Ulaşım süreci kapsamında demiryolu taşımacılığına ilişkin sorumluluk, Selanik'e kadar Yugoslavya'ya, Selanik'ten itibaren ise Türkiye Cumhuriyeti'ne verilmiş; bu düzenleme, iki devlet arasında görev paylaşımını netleştirerek lojistik sürecin düzenli ve eşgüdümlü bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır (Baklacioğlu, 2010: 157-159). Göçün hedef bölgeleri arasında Üsküp, Gostivar, Ohrid gibi Vardar Makedonyası yerleşimleri ile Kosova'nın güneyindeki Prizren ve çevresi öne çıkmaktaydı. Antlaşma resmi olarak Türkleri hedef almakla birlikte Arnavutların da gizli bir şekilde göç etmesine olanak tanımıştır. Göçmenlerin Türkçe bilmeleri ve kültürel uyumları önemli kriterler arasında yer almıştır (Nureddin, 2011: 249-250). Bu gelişme neticesinde, Müslümanlar, sahip oldukları mülkleri göç etmeyenlere veya piyasa değerinin çok altında bir bedelle, Sancak ve Karadağ'dan gelen köylülere satmaya zorlanmışlardır. Yugoslav

hükümeti, göçmenlerin dört büyükbaş ve on küçükbaş hayvan götürmesine izin verirken, taşınmaz mallarını devlete bırakmalarını şart koşmuştur. 1878 sonrası Balkanlar’a yerleşen Türk kökenli esnaf, zanaatkar ve memur ailelerinin önemli bir kısmı ise bu antlaşma öncesinde göçlerini tamamlamışlardır (Baklacioğlu, 2010: 160; Ağanoğlu, 2017: 375-376).

Türkiye, Yugoslavya yönetiminin Arnavut nüfusa yönelik uyguladığı ekonomik, hukuki ve siyasi tazyikleri bir “*zorunlu göç*” politikası olarak değerlendirmiştir. Ağır vergi yükümlülükleri, adil yargılama ilkesinin ihlali ve hukuki temelden yoksun gözaltılar gibi uygulamalar, Arnavut toplumunda kitlesel yer değiştirmeye yol açan bir psikososyal ortam yaratmıştır. Bu gelişmeler karşısında Türk hükümeti, 1934-1937 yılları arasında Arnavut kökenli bireylere vize ve yerleşim izni vermeyerek ihtiyatlı bir tutum benimsemiştir. Kosova bölgesinde 1944’e kadar sürecek bir “*etnik temizlik*” sürecinin işaretlerinin belirmesi üzerine TBMM, 1938 tarihli göç antlaşmasını onaylamaktan imtina etmiştir. Türkiye’nin bu tutumunun ardında birkaç temel kaygı faktörü bulunmaktadır. Öncelikle, anadili Türkçe olmayan Müslümanların kitlesel göçünün ulusal bütünlüğü tehdit edebileceği ve dış müdahalelere zemin hazırlayabileceği endişesi mevcuttur. Ayrıca antlaşma metninde Arnavutların göç vizesi almasının önüne geçilmesi, sadece Yugoslavya ile ilişkileri değil, Türkiye’nin iç siyasi dengelerini de etkileyecek bir unsur olarak görülmüştür. 1933 sonrası göçmenlerin mülkiyet ve tazminat haklarının belirsizliği ile yaklaşan savaş tehdidi, antlaşmanın uygulanmasını daha da güçleştiren faktörler olarak öne çıkmıştır (Baklacioğlu, 2010: 459-463). 1939 yılında Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in Belgrad ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyrine rağmen, göç antlaşmasının uygulanması önündeki engelleri aşamamıştır. Türkiye’nin Balkanlarla olan tarihsel ve stratejik bağları, söz konusu antlaşmanın arka planını şekillendiren temel dinamiklerden birini oluşturmuştur. Ancak, savaş öncesi dönemde derinleşen güvenlik endişeleri, antlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemiş; nihayetinde 1933 yılından itibaren bu metin, TBMM tarafından onaylanmadığı için hukuki geçerlilik kazanamamıştır.

3.4. Göçlerin Temel Nedenleri

Balkanlar’daki Türk varlığına ilişkin tarihsel izler, Osmanlı İmparatorluğu öncesine; Hun, Avar, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Uz (Oğuz) ve Kıpçak (Kuman) gibi Türk topluluklarının bölgedeki faaliyetlerine kadar uzanmaktadır. Söz konusu toplulukların

bıraktığı miras, günümüzde Kosova'daki Peç (İpek) şehri (Peçenek kökenli) ve Makedonya'daki Kumanova (Kuman kökenli) gibi yerleşim birimlerinin isimlerinde yaşamaktadır. Arkeolojik bulgular, özellikle mezar taşları ve yerleşim kalıntıları, bu erken dönem Türk kavimlerinin bölgedeki varlığını somut olarak kanıtlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda bölgeye yerleşmesiyle birlikte Türklük bilinci önemli bir dönüşüm geçirmiş, etnik kökenden ziyade Türk-İslam sentezine dayalı bir üst kimlik halini almıştır. Bu sosyokültürel yapı, beş buçuk asır boyunca varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşan mimari eserlerde, dini yapılarda ve geleneksel uygulamalarda kendini göstermiştir. Osmanlı döneminde Türk nüfusunun dağılımı incelendiğinde, özellikle İstanbul, Rumeli ve Anadolu'nun şehir merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin müdahaleleri ve Balkan uluslarının bağımsızlık hareketleri sonucunda bölgedeki Türk varlığı önemli ölçüde değişime uğramış, bu durum Anadolu'ya doğru nüfus hareketlerini beraberinde getirmiştir. Balkanlardaki Türk varlığının en dikkat çekici yönlerinden biri, İslamiyet'in Türk kültürüyle harmanlanarak özgün bir sentez oluşturmasıdır. “*Elhamdülillah Türküm*” ifadesi bu kimliğin tipik bir tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır. Öte yandan, bölgede Türk kelimesinin zaman zaman Müslüman terimiyle eş anlamlı olarak kullanılması, bu kimlik inşasının karmaşık doğasına işaret etmektedir (Öztürk, 2021: 4-5; Şimşir, 2017: 139).

Balkan coğrafyasında kökleri Osmanlı İmparatorluğu öncesi dönemlere uzanan Türk varlığı, Osmanlı döneminde “*Türk-İslam sentezine*” dayalı bir kimlik dönüşümü geçirmiştir. Söz konusu tarihsel arka plan, İTC'nin milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. İTC'nin benimsediği milliyetçilik felsefesi, Anadolu'dan Balkanlara uzanan Oğuz göçlerinin oluşturduğu kültürel ve dini temeller üzerine inşa edilmiş, cemiyyetin ideolojik yapısında merkezi bir yer edinmiştir. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Turan gibi Türk milliyetçileri, bu düşüncenin gelişiminde önemli rol oynayan muhacir aydınlarıdır. Kurucu kadronun önemli isimlerinden Enver Paşa'nın Gagavuz kökenli olması, Atatürk'ün babasının Makedonya'nın Debre-Kocacık köyünden gelmesi, İsmet İnönü'nün annesinin Deliormanlı ve Celal Bayar'ın Plevne kökenli olması, bu muhacir kökenli şahsiyetlerin Türk milliyetçiliğine yaptıkları katkıları göstermektedir (Karpata, 2019: 16-190). 1912-1913 Balkan Savaşları döneminde, Fransız İhtilali ve Panslavizm'in etkisiyle harekete geçen Sırp, Karadağlı, Bulgar ve Yunan güçleri, Avrupalı devletlerin desteğiyle Osmanlı'nın Rumeli topraklarını işgal ederken, bölgedeki

Türk varlığını planlı olarak ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Bu süreçte Türk toplumuna ve kendini Türk olarak tanımlayan diğer Müslüman gruplara karşı ötekileştirme, asimilasyon ve zorunlu göç uygulamaları yoğunluk kazanmıştır. Bölgedeki etnik yapı incelendiğinde, Bosnalı Müslümanlar, Pomaklar ve Hersekliler gibi Slav kökenli topluluklar arasında dini aidiyetin etnik kökenden daha belirleyici olduğu görülmektedir. Günümüzde de Türk, Arnavut ve Bosnalı Müslümanlar arasında ümmet kimliği etrafında şekillenen ortak bir aidiyet duygusu hakimken, Sırp ve Karadağlılar arasında etnik ve dinsel faktörler iç içe geçmiştir (Öztürk, 2021: 92). Hristiyan toplulukların etno-dilsel kimliklerini koruma eğilimine karşın, Müslüman gruplarda dini aidiyet, zamanla etnik ve linguistik kimlik unsurlarını gölgede bırakarak baskın bir karakter kazanmıştır. Balkan Müslümanlarının kimlik inşasında tarikatlar (Halveti, Kadiri, Mevlevi vb.) önemli rol oynamış, Osmanlı döneminde Türkçe'nin yönetim dili olmasına rağmen etnik üstünlüğe dayalı bir anlayış benimsenmemiştir. Anadolu'dan gelen kolonizatör dervişlerin bölgede inşa ettiği Türk-İslam düşüncesi, Oğuz aşiretlerinin yerleşimleriyle pekişmiş ve bölgenin demografik yapısını dönüştürmüştür. 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları'na kadar bölgedeki Müslüman nüfusun kendini Türk olarak tanımlaması, günümüzde de etnik asimilasyon çabalarına rağmen Türk kimliğinin bölgede varlığını sürdürmesine yol açmıştır (Karpat, 2019: 45-239).

Dil ve din, Türk kimliğinin oluşumunda belirleyici unsurlar olmakla birlikte, ortak tarih bilinci bu süreçte daha kritik bir rol üstlenmiştir. Osmanlı idaresi altında yüzyıllar boyunca şekillenen Balkan toplumları, kültürel etkileşimler sonucunda ortak bir sosyal dokuyu inşa etmişlerdir. Bu doku, farklı etnik grupların dertlerini ve sevinçlerini paylaştığı, tarihsel bağlarla birbirine kenetlendiği organik bir yapı arz etmektedir (Ortaylı, 1998: 8). Gagavuzya, Romanya, Ukrayna, Bulgaristan ve Yunanistan'da varlığını sürdüren Hristiyan Türk toplulukları, din birliğinin milli kimlik inşasında tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Yugoslavya döneminde Kosova ve Makedonya'da dini aidiyetin toplumsal bağların temelini oluşturduğu ve Türk kimliğinin algılanış biçimini oluşturduğu görülmektedir (Öztürk, 2021: 65). 1919 yılında SHS Krallığı'nın Bosnalı Müslümanlara ait 400.072 hektar araziye el koyması, planlı bir asimilasyon politikasının başlangıcını teşkil etmiştir. Bu toprakların tazminatsız olarak Sırp köylülerine dağıtılması, kasıtlı bir demografik mühendislik örneği sergilemekte ve Müslüman nüfusun ekonomik çöküşüne zemin hazırlamaktadır. Sancak bölgesinde ise Sırp idaresinin uyguladığı despot

politikalar, Müslüman nüfus oranında çarpıcı bir düşüşe yol açmıştır. 1921’de %53 olan Bosnalı Müslüman nüfus oranı, 1931’de %38’e gerilemiştir (Ağanoğlu, 2023: 193). Yugoslavya döneminde yaşanan Müslüman göçlerine dair önemli çalışmalar yürüten Eyüp Musoviç’in verilerine göre, 1927-1936 yılları arasında 19.278 kişinin Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç ettiği tespit edilmişse de bu rakamların etnik dağılımına ilişkin yöntemsel belirsizlikler bulunmaktadır (Baklacioğlu, 2010: 187). 1930’larda “*Türkler Asya’ya*” (Çita Turci Aziju) sloganıyla harekete geçen Sırp şoven gruplar, sistemli bir psikolojik baskı kampanyası yürütmüştür (Zaim, 2005: 103).

Bu sürecin kökenleri 1914 yılından öncesine uzanmakta olup, İTC’nin Arnavut Teavün Cemiyeti ve Başkim Kulüpleri karşısındaki politik tutumu, Sırp-Osmanlı ilişkilerinde kritik dönüm noktasını oluşturmuştur. Tarihsel perspektiften bakıldığında, Balkanlar’daki etnik politikaların Türk ve Müslüman nüfus üzerinde oluşturduğu demografik tesirler, bölgenin sosyopolitik dokusunda kalıcı değişimlere neden olmuştur (Baklacioğlu, 2010: 447). Söz konusu dönemde şehir, bölgesel aktörlerin siyasi müzakereler ve örgütsel faaliyetler için stratejik buluşma noktası haline gelmiştir. SHS Krallığı’nın, Kaçak Hareketi’nin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık, Lozan Antlaşması’nın imzalanma sürecinde gecikmelere yol açmış ve özellikle yerleşim ve vatandaşlık konularındaki çözüm arayışlarını sekteye uğratmıştır. 1931 yılı Yugoslavya nüfus sayımı verilerine göre ülkede 132.924 Türk’ün yaşadığı tespit edilmiştir (Publikationsstelle Wien, 1943: 10). Bu bağlamda iki ülke arasında yaklaşık 40 bin Türk ve Müslüman’ın göçünü öngören resmi bir anlaşma süreci başlatılmıştır. Planlanan 1938 Göç Antlaşması kapsamında, Arnavut mültecilerin Anadolu’da Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelere yerleştirilmesi öngörülmüştür. Ancak Türkiye, Yugoslavya’nın Kosova’yı Arnavut nüfustan arındırma amacının farkında olmuş, 1934-1937 yılları arasında Arnavutlara vize vermeme politikasıyla dikkatli bir strateji izlemiştir (Baklacioğlu, 2010: 447). Bu durum, Türkiye’nin bölgesel dinamikleri dikkate alan ve ulusal çıkarlarını korumaya yönelik rasyonel politikalarının somut bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

8 Şubat 1930 yılında yürürlüğe konulan “*İslam Dini Birliği Kanunu*” (Islamska Vyerska Zayednitsa) ile Saraybosna ve Üsküp’teki İslami kurumların Belgrad’a nakledilmesi öngörülmüş, Kral Aleksander’ın Müslüman nüfus üzerinde merkezi bir denetim mekanizması inşa etmesine olanak sağlamıştır. Üsküp Eğitim Müfettişliği kayıtları,

Yugoslavya'nın Sırp merkezli devlet yapısını ve Türklerin bu sisteme katkı sağlamadığı yönündeki önyargıları ortaya koymaktadır. Özellikle anadilde eğitim hakkının devlet aleyhine kullanılabileceğine dair endişeler, Türk azınlığa yönelik baskı politikalarını açıkça yansıtmaktadır (Yücelden, 1976: 1096). Yugoslavya nüfusunun önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşamakta ve geçimlerini geleneksel tarım yöntemleriyle sağlamaktadır. 1931'de uygulamaya geçirilen agrar reformu ise Türk ve Müslüman nüfusun verimli tarım arazilerine el koyarak bu toplulukları ekonomik olarak güçsüzleştirmeyi hedeflemiştir (İvgen, 2007: 64). Reform özellikle Makedonya, Kosova, Sancak ve Bosna'yı hedef alırken, Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgeler muaf tutulmuştur (Deliorman, 2011: 181-182). Toprakları kamulaştırılan Müslüman köylülerin yerine Sırp nüfus yerleştirilmiş, bu durum kitlesel göçlere zemin hazırlamıştır (Baklacıoğlu, 2010: 162-166). 1939-1945 yılları arasında, savaş koşullarının yol açtığı kaotik ortamda Müslümanlar, artan vergi yükümlülükleri ve resmi makamlarca teşvik edilen şiddet vakalarına tanık olmuştur. 1940'a kadar uzanan süreçte, Müslüman topluluklar bir yandan Slavlaştırma politikalarına tabi tutulurken, diğer yandan mülkiyet haklarına ilişkin organize müdahalelerle karşı karşıya kalmışlardır (Ağanoğlu, 2024: 468) 1937'de Vaso Čubrilović¹⁵ liderliğindeki Sırp Kültür Kulübü'nün hazırladığı “*Arnavutların Göçü Raporu*”, etnik temizlik politikalarını meşrulaştırmaya çalışan ırkçı bir belge niteliği taşımaktadır (Bitiş, 2021: 124). Bu dönemde uygulanan politikalar, Balkanlar'ın etno-dini yapısında kalıcı değişimlere yol açmış ve bölgenin kültürel çeşitliliğini derinden etkilemiştir. Müslüman toplulukların karşı karşıya kaldığı baskılar, toplumsal hafızada onarılması güç tahribatlar bırakmıştır.

3.5. Agrar Reformu ve Kolonizasyon Süreci

İkinci Kosova Savaşı'nın (1448) akabinde Osmanlı hâkimiyetine giren Makedonya, beş asır boyunca Türk-İslam kimliğinin Balkanlardaki en önemli dayanağı haline gelmiştir. Bu tarihsel süreklilik, Yugoslavya devletinin uyguladığı radikal tarım reformları ve toprak

¹⁵ Bosnalı Sırp akademisyen ve eski Orman Bakanı Vaso Čubrilović, Franz Ferdinand suikastındaki rolü nedeniyle yargılanmış, ancak yaşının küçük olması sebebiyle idam cezasından kurtulmuştur. Aşırı milliyetçi ideolojisiyle kaleme aldığı “*Arnavutların Sınır Dışı Edilmesi*” başlıklı muhtıradan, kolonizasyon sistemini yetersiz bularak düzenli bir göç politikası ve Çetnik eylemlerin artırılmasını savunmuş, homojen bir Sırp devleti kurulması yönünde çaba göstermiştir.

politikaları neticesinde sekteye uğramış; nihayetinde 1952-1967 yılları arasında yaşanan kitlesel göç hareketleriyle sonuçlanmıştır. 16.-18. yüzyıllar arasında uygulanan tımar sistemi, bölgedeki tarımsal üretim ve yerel yönetim mekanizmalarını şekillendiren temel yapı olmuştur. Ancak sistemin çöküşü, iltizam uygulamalarını yaygınlaştırmış; bu durum ayanların yerel güç odakları haline gelmesiyle sonuçlanarak merkezi otoriteyi giderek zayıflatmıştır. 19. yüzyılda Makedonya’da Müslüman Arnavut çiftlik sahipleri ile Slav kökenli tarım işçileri arasındaki sosyoekonomik farklılıklar etnik gerilimleri derinleştirmiştir (Hacısalıhoğlu, 2020: 38-39). Vardar Makedonyası’nın demografik yapısı, Müslüman ve Hristiyan nüfus arasında dikkate değer bir denge arz etmektedir. Yugoslavya sınırları içerisinde yaşayan Türk nüfusunun yaklaşık %85’inin söz konusu bölgede ikamet etmesi, Vardar Makedonyası’nı Türkler ve diğer Müslüman topluluklar açısından sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda önemli bir merkez konumuna taşımıştır. Bununla birlikte, tarihsel, kültürel ve demografik unsurların yanı sıra çeşitli güvenlik kaygıları da iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır (Kut, 2005: 211). Bu demografik yoğunluk, İkinci Kosova Savaşı’ndan itibaren şekillenen Osmanlı mirasının bir tezahürüydü. Ancak 20. yüzyılda Sırp kolonizasyonu ve Tito’nun kolektivizasyonu, bu tarihsel varlığı tasfiye sürecine sokmuştur.

Balkan Savaşları sonrasında SHS Krallığı’nın uyguladığı tarım reformları ve kolonizasyon politikaları, özellikle Vardar Makedonyası’nda yoğunlaşan Türk nüfusunun ekonomik gücünü kırmayı hedeflemiştir. 1919-1922 yılları arasında çıkarılan dört temel yasa ile Müslümanlara ait verimli arazilerin %44’ü kamulaştırılarak Sırp nüfusun iskânına açılmıştır. Fransız konsolosluk raporlarında belirtildiği üzere, bölgedeki tarım arazilerinin %20-60’ını elinde tutan Türk beylerinin mülkiyet hakları sistematik şekilde tasfiye edilmiştir (Lutviyi, 2022: 79-81). Bu dönemde uygulanan demografik mühendislik politikaları, sadece toprak mülkiyetini değil aynı zamanda bölgenin etno-dini yapısını da dönüştürmeyi amaçlamıştır. Vergi muafiyeti gibi teşviklerle Makedonya’ya yerleştirilen Sırp nüfus, Türk ve Müslüman toplulukların sosyoekonomik varlığını giderek marjinalleştirmiştir. Buna karşın Osmanlı mirasını taşıyan bu topluluklar, kültürel kimliklerini korumayı başarmışlardır (Öztürk, 2021: 15). Yugoslavya dönemindeki bu zorunlu değişim süreçleri, bölgenin geleneksel sosyal yapısında köklü değişimlere yol açmıştır.

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nden kaçan Rus mültecilerin iskân talepleri, Batı ülkelerindeki Sırp ve Karadağlı göçmenlerin sert göç politikalarıyla karşılaşması ve 1929 ekonomik krizinin etkileri, SHS Krallığı'nda çeşitli göç hareketlerini tetiklemiştir. Bu süreç, hem yurtdışındaki Sırp-Karadağlı göçmenlerin durumunu hem de Yugoslavya'nın demografik yapısını derinden etkilemiştir. Artan enflasyon, işsizlik ve yoksullukla birlikte şehirlerde yükselen işçi hareketleri, hükümeti sol örgütlerle bağlantılı Yahudi liderler, Voyvodinalı Macarlar ve Makedonyalı Slavlar gibi grupları sınır dışı etmeye sevk etmiştir. Bu grupların yerine, Sovyet rejiminden kaçan Rus mülteciler yerleştirilmiş; ancak özellikle Yahudilerin ticaret ve zanaattaki rolünü kaybetmesi, ekonomide önemli sorunlara yol açmıştır (Baklacioğlu, 2003: 252-253). Osmanlı toprak sisteminin tamamen terk edilmesiyle birlikte, Makedonya ve Kosova'daki Türkler baskı ve asimilasyon politikaları nedeniyle göç etmek zorunda kalmış, boşalan arazilere Sırp aileler yerleştirilmiştir. Kosova'nın batısına Sırp nüfusunun yerleştirilmesiyle Arnavut direnişinin kırılması, sınır güvenliğinin sağlanması ve Sırp köylülerin ekonomik sorunlarının hafifletilmesi amaçlanmıştır. Bu politikalar, Sırp egemenliğini pekiştirirken, Çetniklerin 533 yıl sonra Kosova'ya dönüşü, Sırp toplumunda sembolik bir zafer duygusu yaratmıştır (Dinç, 2019: 44; Gökdağ, 2017: 162).

Kosova'da yaşanan benzer endişeler doğrultusunda, Makedonya'nın Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk sınırındaki bölgeler kolonizasyon politikasının öncelikli alanları olarak belirlenmiştir. Bu süreçte, Usturumca bölgesine 200 Karadağlı ve Sırp aile yerleştirilmiş; Türk ve Makedonyalı Slav nüfusun yoğun olduğu bölge, Karadağlıların yerleşim merkezi haline getirilmiştir. Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu Doyran'a ise Sırbistan, Hırvatistan ve Dalmaçya'dan 210 aile iskân edilmiştir. Benzer şekilde, Manastır ve Pirlepe'den göç eden Türklerin yerine 1921-1928 arasında Sırbistan'dan 314 aile getirilmiştir. Yaklaşık 48 bin kişiyi kapsayan 6.377 ailenin iskânını hedefleyen bu politikalar, yerel tepkiler ve uyum sorunları nedeniyle kısmen başarısız olmuş; iskan edilen ailelerin önemli bir bölümü geri dönmüştür. 1931'de uygulamaya geçirilen ikinci kolonizasyon politikası ile Vardar Makedonyası'na 4.167 aile yerleştirilerek Doğu Makedonya'da Sırp egemenliği pekiştirilmeye çalışılmış, batıdaki Arnavut nüfusun etkisi kırılmak istenmiştir (Baklacioğlu, 2010: 301-302).

Yugoslavya'daki Müslümanların agrar reformu kaygıları, Türkiye'nin müdahalesine yol açmıştır. 27 Kasım 1933'te imzalanan “*Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması*” ile mülkiyet sorunlarının çözümü sağlanmış; taraflar, tüm meselelerin diplomatik, ihtiyatlı yollarla çözülmesi ve savaşa başvurmaktan kaçınılması konusunda karşılıklı taahhütte bulunmuşlardır (Turp, 2013: 57; İvgen, 2007: 64). Antlaşma uyarınca Yugoslavya'nın Türkiye'ye 476.520 Türk lirası ödemesi kararlaştırılmış, ancak kimlik belirsizlikleri nedeniyle bu fon Kızılay'a aktarılmıştır (Çavuşoğlu, 2007: 141-142). Yugoslavya basını, söz konusu antlaşmayı Türkiye ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin onarılması açısından olumlu bir adım olarak değerlendirmiş; ayrıca bu gelişmenin Balkan devletleri arasında örnek teşkil edebileceğini ve ekonomik iş birliği için bir zemin oluşturabileceğini ifade etmiştir (BCA, 030-10.28.696.23). 1934 yılında Kral Aleksander'ın İstanbul ziyareti, diplomatik ilişkilerin güçlendiğini göstermiştir (Özgiray, 1999: 13). Agrar reformunun yarattığı adaletsizlikler ile krallığın baskıcı politikaları, tarımsal üretimde düşüşe, karaborsacılığın yaygınlaşmasına ve kırsal yoksulluğun derinleşmesine neden olmuştur.

3.6. Göç Edenlerin Sayıları, Kimliği ve Türkiye İstatistikleri

Balkanlar'daki siyasi ve sosyal çalkantılar nedeniyle yaşanan göçler, tarihsel olarak Anadolu'ya yönelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesiyle birlikte devletin kurucu unsuru olan Türkler, yeni kurulan Cumhuriyet'in demografik yapısında merkezi bir konum kazanmıştır. Bu durum hem toplumsal dönüşüm hem de ulusal kimliğin inşası sürecinde belirleyici olmuştur. Rumeli Türkleri, vatan, millet ve devlet gibi milli değerlere duydukları güçlü aidiyetle Anadolu'ya göç etmiş; bu hareket, yalnızca coğrafi bir yer değişikliği değil, aynı zamanda kültürel ve kimliksel sürekliliği koruma çabası taşıyan sembolik bir adım olarak nitelendirilebilir (Şimşir, 2017: 277).

“*Türk*” terimi, bir ırkı değil; Orta Asya kökenlerine dayanan ve 19. yüzyılda şekillenen yeni bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Bu kavram, tarihsel süreçte coğrafi, kültürel ve siyasal unsurların birleşimiyle oluşan bir kimlik ve aidiyet duygusunu yansıtmaktadır. Anadolu Türk kimliği ise Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve sosyokültürel mirasına dayanmaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Anadolu ile Rumeli arasında gerçekleşen nüfus hareketleri, toplumsal yapının dönüşümünde belirleyici olmuştur. Bu süreç, siyasi ve kültürel entegrasyonla yeni bir toplum yapısının oluşmasına

katkı sağlamıştır. Yapılan araştırmalara göre, Suriye ve Irak'ın kuzey bölgeleri dışında Arap topraklarına göçmen nüfus iskân edilmemiştir. Böylece Arap toplumu, kültürel ve yapısal özelliklerini büyük ölçüde muhafaza edebilmiştir (Karpas, 2019: 68). 1821-1922 yılları arasında Osmanlı'da yaşayan Müslüman nüfusu, savaşlar, salgın hastalıklar, doğal afetler ve zorunlu göç politikaları nedeniyle ağır kayıplara uğramıştır. Bu süreçte 5 milyon 60 bin Müslüman hayatını kaybederken, 5 milyon 381 bini mülteci durumuna düşmüştür. Özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında yaşanan kitlesel göçler, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki nüfus hareketlerinden daha yoğun olmuştur. Bu dönem, Osmanlı coğrafyasında Müslüman nüfusun demografik ve sosyolojik yapısını derinden sarsan bir trajedi olarak tarihe geçmiştir. Yeni Türk devletinin oluşumunda Balkan Savaşları'nın yarattığı toplumsal travmalar etkili olmuştur. Balkanlar'daki Müslümanlara yönelik şiddet, Türkiye'nin iç ve dış politikasına yön vermiştir. Bu bağlamda Türkiye, “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” ilkesini benimseyerek barışçıl ve tarafsız bir dış politika anlayışı geliştirmiş; bu tutum, uluslararası alanda olumlu bir imajın oluşmasını sağlamıştır.

1929'daki küresel ekonomik buhran ve 1930'lardaki Avrupa merkezli milliyetçi hareketlerin yükselişine rağmen Türkiye, mevcut sınırlarıyla yetinmiş ve yayılmacı politikalarından kaçınarak ulusal bütünlüğe odaklanmıştır. Bu tutumun temelinde, savaşların yol açtığı demografik yıkım ve kitlesel göç hareketleri karşısında şekillenen kolektif sorumluluk anlayışı bulunmaktadır. Balkanlar'dan Anadolu'ya zorunlu göçe tabi tutulan Türk nüfus ile işgal döneminde yaşanan kitlesel şiddet vakaları, toplumsal hafızada derin bir infial yaratmış olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti bu tarihsel travmaları dış politika kararlarına doğrudan yansıtmaktan bilinçli olarak kaçınmıştır. Devlet yöneticileri, söz konusu dönemde daha çok hukuk temelli ve rasyonel tutum çerçevesinde hareket ederek hem uluslararası sistemde meşruiyetini koruyan hem de caydırıcılık unsurları barındıran dengeli bir strateji benimsemiştir (McCarthy, 2020: 356-357). Balkan Savaşları ve sonrasında yaşanan demografik değişimler, Müslüman nüfus üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. McCarthy'nin verilerine göre, 632.408 Müslüman hayatını kaybetmiş, 413.922 kişi ise 1912-1920 döneminde Türkiye'ye göç etmiştir. Bu süreçte, Rumeli'deki Müslüman nüfusun 1 milyondan fazla azaldığı görülmektedir. Şimşir'in çalışmalarında, söz konusu dönemde yaklaşık 1 milyon kişinin göç ettiği ve 200 bin kişinin yaşamını yitirdiği belirtilmiştir. Resmi kayıtlara göre, 1917 yılında Talat Paşa'ya sunulan defterde 413.922

göçmen kaydı bulunmaktadır. Lozan Antlaşması sonrası süreçte ise 398.848 mübadilin yerleştirilmesiyle toplam iskân edilen nüfus 812.770'e ulaşmıştır (Şimşir, 2017: 274-275).

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Türk dış politikası, Atatürk'ün stratejik vizyonu doğrultusunda şekillenmiş ve 1930'larda yeni bir evreye girmiştir. Atatürk, “...*Olayların bölüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir...*” sözleriyle, aktif ve sorumluluk odaklı bir dış politika yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu anlayış çerçevesinde, Dış Türkler meselesinde dengeli ve ihtiyatlı bir politika izlenmiştir (Hamzaoglu, 2000: 44-45). İki savaş arası dönemde göçlerin etkisi sınırlı olsa da ulusal modernleşme ve uluslaşma politikaları toplumsal yapıda önemli dönüşümler yaratmıştır. Türkiye'nin bu süreçteki göç politikası, nüfus yapısının düzenlenmesinin yanı sıra güvenlik kaygılarıyla da şekillenmiştir. Lozan Konferansı'nda demografik yapı ve azınlıklar konusunun gündeme gelmesi, başta Balkanlar olmak üzere Kırım, Kafkasya ve Türkistan'dan Anadolu'ya yönelen Müslüman göçlerini daha anlamlı bir hâle getirmiştir. Bu süreçte iç ve dış güvenlik politikaları öncelik kazanırken, göçle birlikte ortaya çıkan dil sorunları 1938 yılına dek yeterince ele alınmamıştır (Baklacioğlu, 2010: 417).

1927 Türkiye nüfus sayımına göre, ülkede 23.750 Yugoslavya doğumlu birey bulunmaktaydı (Emgili, 2012: 371). 1929'da SHS Krallığı, Bulgaristan ve Romanya'dan gelen Müslüman göçmenlere, Vatandaşlık Kanunu'nun 6. maddesi uyarınca vatandaşlık verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2/3-29-14). 1930'da çıkarılan bir kararnameyle 532 kişi (BCA, 030-18-01-02-8-9-017), 1931'de ise 130 kişi Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir (BCA, 030-18-01-02-18-16-008). 1923-1949 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç edenlerin toplam sayısı 117.212'ye ulaşmıştır (Yümlü, 2011: 254-255). Göçmenler, serbest muhacir ve iskânlı muhacir olarak iki statüde değerlendirilmiştir. 1934-1949 arasında 3.149 kişi, herhangi bir devlet desteği olmadan “*Serbest göçmen*” statüsüyle Türkiye'ye yerleşmiştir. Söz konusu göçmen gruplar, siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar nedeniyle göç etmiş olsalar da resmi kayıtlarda gönüllü olarak sınıflandırılmışlardır. Buna karşılık, iskânlı muhacirler devlet tarafından barınma, tarım arazisi, ekonomik yardım ve sosyal hizmetlerle desteklenmiştir. 1934-1940 arasında bu kapsamda 5.894 kişi Türkiye'ye yerleşmiştir. Balkan göçleri arasında Yugoslavya kökenlilerin oranı %22,3 olarak kaydedilmiştir (Ağanoğlu, 2023: 200-373). Altan Deliorman 1930'a kadar 350 bin serbest

göçmen olduğunu iddia etse de resmi veriler daha düşük sayılar göstermektedir. Örneğin, 1934-1938 arasında yıllık göçmen sayısı 48 ile 360 arasında değişmiştir. İskânlı göçmenler ise 1934'te 2.569, 1935'te 3.329 kişi olarak kaydedilmiştir (Deliorman, 2011: 199-200). Yugoslavya Krallığı Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre ise Türkiye'ye göç edenlerin toplam sayısı 13.678'dir. Balkan Savaşları'ndan 1940'a kadar Türkiye'ye göç edenlerin genel toplamı ise 244.051 olarak belirtilmiştir (Lutviyi, 2022: 95). Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçler hem devlet destekli iskân politikaları hem de bireysel girişimlerle şekillenmiştir. Göçmenlerin statüleri ve sayıları, dönemin siyasi ve sosyoekonomik koşullarından etkilenmiştir.

Tablo 4

1919-1940 Yılları Arasında Yugoslavya'dan (Güney Sırbistan) Türkiye'ye Göç Etmek Amacıyla Ayrılan Muhacirler

Yıl	Muhacir Sayısı	Yıl	Muhacir Sayısı
1919	23.500	1931	29.807
1920	8.536	1932	6.219
1921	24.532	1933	3.420
1922	12.307	1934	4.500
1923	6.389	1935	9.567
1924	9.630	1936	4.252
1925	4.315	1937	4.234
1926	4.012	1938	7.251
1927	5.197	1939	7.255
1928	4.326	1940	6.729
1929	6.219	Toplam	255.878
1930	13.215		

Kaynak: *Instituti i Historise i Kosoves*, 1997: 42

Kosova Tarih Enstitüsü'nün SHS Krallığı ve Yugoslavya Krallığı arşivlerine dayanan verilerine göre, Türkiye'ye göç eden nüfusun etnik dağılımında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Toplam göçmenler içinde 215.412 Arnavut yer alırken, Türkler 27.884, Sancaklı Müslümanlar ise 12.582 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, Arnavut göçmenlerin sayıca önemli bir çoğunluk oluşturduğunu, Türk ve Sancaklı Müslüman

göçlerinin ise nispeten daha düşük kaldığını göstermektedir. Bu dönemde Arnavut göçmenlerin sayıca fazla olmasının temel sebeplerinden biri, İTC'nin 1918 öncesinde uyguladığı iskân politikalarıdır. Özellikle Niş Müslümanları ve Bulgaristan Türklerinin bir kısmı, Çatalca hattına yerleştirilmiş, bu durum Makedonya'daki Türk nüfusun göç oranlarını dolaylı olarak etkilemiştir. Diğer bir faktör, Makedonya'daki Müslüman nüfusun yerleşim ve ekonomik yapısıdır. Yörük (Türk) toplulukları, genellikle tarımsal açıdan verimsiz bölgelerde yaşarken, Üsküp gibi kentsel merkezlerdeki Türk nüfus da tarımsal üretimde kritik bir rol oynamıyordu. Buna karşılık, Kosova'daki Müslüman topluluklar (özellikle Arnavutlar), verimli arazilerde yoğunlaşmıştı. Bu durum, göç dalgasının büyük ölçüde Kosova kökenli Müslümanlardan oluşmasını açıklamaktadır (Baklacioğlu, 2010: 182-183).

1923-1930 yılları arasında Yugoslavya Makedonyası'ndan Türkiye'ye yönelik göç hareketleri incelendiğinde, dönemin önemli sosyodemografik özellikleri dikkat çekmektedir. Halim Çavuşoğlu'nun Ferruh Solak'ın çalışmalarına dayanarak aktardığı verilere göre, bu dönemde yaklaşık 350 bin kişinin göç ettiği tespit edilmektedir (Ağanoğlu, 2023: 201). Göçmenlerin yerleşim sürecinde iki temel model ortaya çıkmıştır: devlet destekli resmi iskân ve bireysel inisiyatife dayalı serbest yerleşim. Resmi kayıtlara göre, bu dönemde Türkiye'ye gelen muhacirlerin yalnızca %25'lik bir kısmı devlet yardımından faydalanmıştır. Serbest muhacir statüsündeki göçmenler genellikle arazi tahsisi dışındaki devlet desteklerini kabul etmeyerek, daha önce Türkiye'ye yerleşmiş olan akraba ve hemşehrilerinin yanında yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu tercih, göçmen toplulukların sosyal dayanışma ağlarına ve kültürel bağlara verdiği önemi yansıtmaktadır. Arşiv belgeleri, Çamerya ve Kosova kökenli Arnavut mültecilerin devlet destekli iskân programları kapsamında Diyarbakır, Elazığ, Maraş gibi Anadolu şehirlerine yerleştirildiklerini göstermektedir. Ancak zaman içinde bu grupların önemli bir kısmı resmi izinlerle İstanbul, Bursa, İzmir gibi batı şehirlerine ikincil göçler gerçekleştirmiştir. Öte yandan, serbest muhacirler başlangıçtan itibaren Rumeli kökenli nüfusun yoğun olduğu batı kentlerini tercih etmişlerdir. Bu yerleşim modelleri, göçmenlerin yeni hayatlarını kurarken hem sosyal ağları hem de ekonomik fırsatları dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır. Göç hareketleri, sadece demografik yapıyı değil, aynı zamanda kentsel dokuyu ve bölgesel kültürel dinamikleri de derinden etkileyen önemli bir toplumsal dönüşüm süreci olarak değerlendirilmiştir.

1924 Anayasası'nın Türk kimliğinin inşasındaki rolü ve Arnavutların bu süreçteki konumuna ilişkin bir analiz sunulduğunda, dönemin vatandaşlık politikalarının çok katmanlı bir yapı sergilediği görülmektedir. Anayasa'nın 88. maddesi, etnik kökene bakılmaksızın tüm vatandaşları hukuki anlamda “*Türk*” olarak tanımlayarak kapsayıcı bir ulus-devlet modeli öngörmüştür. Bu resmi söylemin yansımaları ise daha karmaşık bir tabloyu ortaya koymuştur. Tarihsel deneyimler ve güvenlik kaygıları, Arnavutların yeni ulusal kimlik inşasındaki konumuna özel bir nitelik kazandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan Arnavut isyanları, Cumhuriyet yönetiminde tedbirli yaklaşımlara yol açmıştır. Bu bağlamda, Arnavut göçmenlerin belirli bölgelere yerleşimine kısıtlamalar getirilmiş ve vize süreçlerinde özel incelemeler yapılmıştır. Bosnalı Müslümanlara kıyasla daha sıkı denetimlere tabi tutulan söz konusu politikalar, dönemin demografik mühendislik çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın, toplumsal düzeyde Arnavut ve Türk nüfus arasında önemli bir kültürel bağlılık ve etkileşim söz konusuydu. Ortak dini aidiyet, yaklaşık 4 bin ortak kelimededen oluşan dilsel benzerlikler ve mutfak kültürü gibi paylaşılan unsurlar, iki grup arasındaki sosyal entegrasyonu kolaylaştırmıştır. Evlilikler yoluyla kurulan akrabalık bağları, bu bütünleşme sürecini daha da güçlendirmiştir (Baklacioğlu, 2010: 419-435). Tarihsel süreçte ortak yaşamışlıklar ve kolektif hafıza, ulusal kimliğin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır.

Tablo 5

Türkiye Nüfus Sayımlarında Dile Göre Yugoslavya Kökenli Nüfus

Dil	1927		1935		1945	
	Anadil	2.Dil	Anadil	2.Dil	Anadil	2.Dil
Arnavutça	21.774	-	22.754	26.161	14.165	17.701
Boşnakça	7.450	-	24.615	13.526	13.280	9.599
Sırpça	-	-	4.369	-	4.100	-
Diller Toplam	29.224	-	51.736	39.687	31.545	27.300
TOPLAM	29.224		91.425		58.845	

Kaynak: Dündar, 2000: Ek tablolar

1927-1945 yılları arasında gerçekleştirilen nüfus sayımları, Türkiye'deki Balkan göçmenlerinin dilsel profilini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Fuat Dündar'ın çalışmalarına göre, bu dönemde Arnavutçanın kullanımına ilişkin istatistikler dikkat

çekicidir. 1927 sayımında 21.774 kişi anadilini Arnavutça olarak beyan ederken, bu sayı 1935'te 22.754'e yükselmiş, 1945'te ise 14.165'e gerilemiştir. İkinci dil olarak Arnavutça konuşabilenlerin sayısı ise 1935'te 26.161 iken, 1945'te 17.701 olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, Arnavutçanın Türkiye'nin dilsel mozağinde belirli bir varlık gösterdiğini ancak zaman içinde kullanımının azaldığını ortaya koymaktadır. Boşnakça konuşan nüfusun sayısındaki değişim de benzer bir doğrultuda ilerlemiştir. 1927'de 7.450 olan Boşnakçayı anadil olarak konuşanların sayısı, 1935'te 24.615'e yükselmiş, 1945'te ise 13.280'e gerilemiştir. İkinci dil olarak Boşnakça konuşanların sayısı ise 1935'te 13.526, 1945'te 9.599 olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle Kocaeli, İzmir, Bursa ve Balıkesir gibi bölgelerde yoğun olarak yaşayan Boşnakların önemli bir kısmının geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Dil verilerinin analizinde karşılaşılan temel zorluk, özellikle Sırp-Hırvat dil grubuna ait kayıtların hangi alt dilleri kapsadığının net olmamasıdır. 1935'te 4.369 ve 1945'te 4.100 kişi tarafından anadili olarak beyan edilen Sırpçanın, gerçekte Sırpça mı yoksa Boşnakça gibi diğer Slav dillerini mi kapsadığı belirsizliğini korumaktadır. Balkan göçmenleri arasında etnik çeşitlilik oldukça belirgindir. Rumeli ağzıyla Türkçe konuşan etnik açıdan Türklerin yanı sıra, Boşnaklar, Pomaklar, Arnavutlar ve Giritli Müslümanlar gibi farklı dil ve etnik kökene sahip gruplar da bulunmaktaydı (Karpas, 2019: 333). Bu çeşitlilik, göç hareketlerinin homojen bir yapıda olmadığını, Balkanlar'ın sosyokültürel zenginliğini yansıttığını göstermektedir. Din faktörü, söz konusu grupların Türkiye'ye entegrasyonunda kilit rol oynamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı geçmişine dayanan kültürel bağlar, bu grupların Türkiye'deki nüfus yapısına uyum sağlamasına önemli bir katkı sunmuştur.

20. yüzyılın başlarında gayrimüslim azınlıkların göçüyle oluşan ekonomik boşluk, Balkanlar'dan gelen muhacirlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Dönemin milliyetçi ekonomi politikaları çerçevesinde, bu nüfus hem işgücü piyasasının millileştirilmesinde hem de sınır güvenliğinin sağlanmasında belirleyici unsur olmuştur. Balkan göçmenleri, özellikle tarım sektörüne getirdikleri yeniliklerle dikkat çekmiştir. Modern tarım tekniklerini uygulamaları ve patates gibi ürünlerde yeni ekim yöntemleri geliştirmeleri, tarımsal verimliliğin artmasına önemli katkı sağlamıştır. İskân politikalarında, muhacirlerin ekolojik ve kültürel uyumu gözetilmiştir. Trakya, Batı Anadolu ve Karadeniz gibi kendi coğrafyalarına benzeyen bölgeler tercih edilirken, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi ekonomik merkezler de yoğun yerleşim alanları olmuştur. Özellikle Trakya'ya yönelik iskân çabaları, bölgenin demografik

yapısını tahkim etmeyi hedeflemiştir (Baklacioğlu, 2010: 418-422). Bu süreç, Türkiye ekonomisinin Müslüman unsurların hakimiyetine geçişine tanıklık etmiş, aynı zamanda tarımsal verimlilik artışını sağlayarak açarak ulusal ekonominin gelişimine katkıda bulunmuştur. 1950’lerdeki kitlesel göçlerin aksine, bu dönemde Makedonya’nın doğusundaki Yörük köylerinden bireysel düzeyde süregelen bir göç hareketi gözlemlenmiştir. Bilhassa evlilik yoluyla gerçekleşen bu göçler, kadınların öncülüğünde şekillenmiş ve mevcut sosyal ağlar üzerinden ilerlemiştir. Göç eden genç bekar kadınlar, daha önce Türkiye’ye yerleşmiş hemşehrilerinin oluşturduğu toplumsal ilişkileri kullanarak yerleşim sağlamışlardır. Bu bireysel nitelikli hareketlilik, kitlesel boyutlara ulaşmasa da hem göç veren hem de göç alan bölgeler üzerinde önemli sosyokültürel ve ekonomik etkiler oluşturmuştur (Eklemezler, 2023: 1-26). Göçün evlilik aracılığıyla ve kadınlar tarafından gerçekleşmesi, toplumsal cinsiyet dinamikleri açısından da önem taşımaktadır.

Tablo 6

1923-1940 Yılları Arasında Türkiye’ye Gelen İskanlı ve Serbest Göçmenler

Yıllar	İskan		Serbest	
	Aile	Nüfus	Aile (b)	Nüfus (a)
1923-1933	-	-	26.120	108.179
1934	614	2.569	199	650
1935	783	3.129	109	360
1936	24	97	49	153
1937	3	17	12	48
1938	-	-	18	71
1939	20	61	23	93
1940	5	21	274	1.039
TOPLAM	1.449	5.894	26.804	110.593
İskan ve Serbest Toplam Nüfus			116.577	

Kaynak: Geray, 2019: Ek tablolar

Cevat Geray’ın hazırladığı rapordaki verilere göre, 1923-1940 yılları arasında Yugoslavya’dan Türkiye’ye iki farklı statüde göç gerçekleşmiştir. Resmi iskân programı kapsamında 1.149 aile (5.894 kişi) yerleştirilirken, serbest göçmen statüsünde 26.804 aile

(110.593 kişi) lkeye gelmiştir. Göç hareketlerinin yoğunluğu 1923-1933 döneminde belirgin olmakla birlikte, 1934 sonrasında sayılarda düşüş gözlemlenmiştir. Köyişleri Bakanlığı verileri, 1923-1933 arasında 26.120 aile (108.179 kişi) ve 1923-1960 döneminde toplam 67.135 aile (263.207 kişi) gn gerçekleştiğini göstermektedir. Söz konusu demografik hareketlerin, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi nüfus yapısı ve ulus-devlet inşa sürecine önemli katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

3.7. Savaşın Gölgesinde Milliyetçilik ve Rumeli Kimliğinin Sosyokültürel Yansımaları (1923-1939)

Balkan göçmenlerinin kimlik oluşum süreçleri, etnik köken ve dini aidiyetin dinamik etkileşimi üzerinden şekillenmiştir. Özellikle Makedonya kökenli Türkler, Bosnalı Mşlmanlar ve Bulgaristan'dan gelen Türk toplulukları, paylaştıkları ortak tarihsel miras ve kültürel bağlar nedeniyle Türkiye ile güçlü bir aidiyet ilişkisi geliştirmişlerdir. Bu durum, ulusal kimliğin sadece yurttaşlık statüsüyle değil, tarihi ve kültürel faktörlerle de şekillendiğini göstermektedir (Karpas, 2019: 35). İki Savaş Arası dönemde Rumeli kimliği özgün bir form kazanmış, Yugoslavya'dan gelen göçmenler (Türk, Arnavut, Makedonyalı Mşlmanlar) “*Rumeli Trk*” kimliğini benimserken, Bulgaristan göçmenleri “*Balkan Trk*” tanımını tercih etmişlerdir. Bu kimlik stratejileri hem kökenlerini muhafaza etme hem de yeni topluma entegre olma çabasının ürünüdür. İkinici Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da hız kazanan ulus-devlet inşa süreçleri, Osmanlı döneminden miras kalan manevi değerler ve kültürel geleneklerden belirgin bir kopuşa yol açmıştır. Bu tarihsel dönüşüm, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'ye göç eden Balkan kökenli nüfus arasında “*Rumeli kimliği*”nin bilinçli bir şekilde sahiplenip; kimlik söyleminin kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Baklacıoğlu, 2010: 436-437).

Türkiye'nin Yugoslavya kökenli göçmen nüfusa yönelik uyguladığı entegrasyon politikaları, söz konusu grupların toplumsal uyum süreçlerini kolaylaştırırken aynı zamanda kültürel kimliklerini muhafaza edebilmelerine imkan sağlamıştır. Devlet tarafından sağlanan çeşitli yardımlar, Balkan Mşlmanlarının hem Türkiye toplumuna adaptasyonunu hem de kültürel miraslarını devam ettirebilmelerini mümkün kılan sosyokültürel bir alan oluşturmuştur. Bu durum, iki taraf arasındaki güçlü bağların bir tek coğrafik olarak değil aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamda da sürecin istikrarlı bir biçimde ilerlemesine olanak

tanımıştır. Balkanlar’da “*Türklük*” olgusunun kavramsal analizi, bu kimliğin etnik kökenden çok dini aidiyet ekseninde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Arnavut ve Boşnaklar arasında yaygın olan “*Kalü Bela’dan beri Türk’üm*” ifadesi, Türklük algısının İslami kimlikle özdeşleştirildiğine vurgulamaktadır. Bu durum, bölgede Türklük kavramının tarihsel ve dinsel bir nitelik kazandığını ve kolektif hafızada bu şekilde yerleştiğini göstermektedir (Öztürk, 2021: 79).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türk milliyetçiliği, köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Türkiye’de milliyetçilik anlayışı, Batı’daki yaklaşımlardan oldukça farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Başlangıçta laik ve rasyonel temeller üzerinde yükselen milliyetçi söylem, zaman içerisinde dini motiflerle bütünleşmiş ve çift kutuplu bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde, halk nezdinde geleneksel ve dini referansları öne çıkaran bir milliyetçilik anlayışı gelişirken, aydın çevrelerde ise seküler ve ideolojik temelli bir milliyetçilik yaklaşımı şekillenmiştir. Bu iki yapı, Türk milliyetçiliğinin farklı toplumsal katmanlardan aldığı biçimleri ve işlevleri anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Türk siyasi liderler, milliyetçilik kavramını kendi ideolojik çerçeveleri doğrultusunda ele almış, yenilikçi ve laik fikirler ekseninde devletin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde yeniden biçimlendirmişlerdir (Karpat, 1996: 211) Söz konusu dönüşüm, Türkiye’nin sosyopolitik değişimiyle paralellik gösterirken, Balkan göçmenlerinin kimlik algılarını da derinden etkilemiştir.

Göçmen topluluklar, Türklük kimliğini benimseyerek ulusal aidiyet geliştirirken, aynı zamanda Rumeli ve Balkan kökenlerini koruyarak kültürel çeşitliliği muhafaza etmişlerdir. Ne var ki, bu kimliklerin korunması için gerekli akademik, kültürel ve siyasi desteklerin yetersizliği, Balkan kökenli toplulukların kültürel mirasının sürdürülebilirliği konusunda endişeler yaratmaktadır (Öztürk, 2021: 7). Bu çok katmanlı kimlik yapısı, Türkiye’nin kültürel dokusunu anlamaya yönelik akademik araştırmaların arttırılmasını ve siyasi düzlemde kapsayıcı yaklaşımlar benimsenmesini gerekli kılan bir olgudur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE TÜRKİYE'YE GÖÇLER: NEDENLER VE TOPLUMSAL ETKİLER (1952-1967)

4.1. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler

Türkiye, son 300 yıl boyunca çeşitli göç hareketlerine ev sahipliği yapmış, bu süreç siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda derin etkiler bırakmıştır. Göç terimi, bireylerin yeni çevrelerine uyum sağlama çabasıyla şekillenirken, iç göçler genellikle ekonomik nedenlerle, dış göçler ise savaş ve baskı politikaları sonucu ortaya çıkmıştır (Atabay, 2017: 333). İki savaş arası dönemde ulus-devlet inşa süreçleri hem siyasi modernleşme hem de ekonomik kalkınma ekseninde gelişmiştir. Bu süreç, sanayileşme ve kentleşme politikalarıyla desteklenerek milli kimliğin pekiştirilmesini amaçlamıştır (Baklacioğlu, 2010: 207).

Göçmenlerin entegrasyonu genellikle asimilasyonla sonuçlansa da Türkiye'ye yerleşen Balkan kökenlilerin ortak Osmanlı mirası sayesinde uyum süreci daha sorunsuz işlemiştir. Ortodoks Arnavutların aksine, Müslüman Arnavut göçmenlerin dini aidiyetleri ve Osmanlı kültürel mirasıyla kurdukları bağ, toplumsal entegrasyonlarını kolaylaştıran temel faktörler olarak öne çıkmaktadır (Karpas, 2019: 60). Bu olgu Balkanlar ve Kafkaslardan gelen göçmenlerle Anadolu toplumu arasındaki kuvvetli bağların birer yansımasıdır. 1923-1949 yılları arasında Makedonya'dan gelen göçmenler “*iskânlı*” ve “*serbest*” olarak ikiye ayrılmıştır (Geray, 2019: 22). Devlet, etnik gerilimleri önlemek amacıyla göçmenleri homojen gruplar halinde yerleştirmekten kaçınmış, bu doğrultuda dağınık iskân politikası izlemiştir. 1939'da muhacirlere sağlanan toprak tahsisleri kaldırılmış; bu uygulama, iskân politikalarında kademeli bir dönüşümün ilk aşaması olmuştur. Akabinde 1960'ta geleneksel iskân politikası tamamen sona erdirilmiştir. Bu değişim, göçmen sayısında düşüşe yol açarak yeni politika arayışlarını zorunlu kılmıştır (Sunata, 2023: 17-19). Bu çerçevede, göçmen sayısında gözlemlenen dönemsel azalmaların, devlet tarafından sağlanan teşviklerin kaldırılmasıyla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır.

Balkan göçmenleri, Türkçeyi kamusal alanda kullanırken etnik dillerini özel yaşamlarında muhafaza edebilmişlerdir. İslami ortak payda ve Osmanlı geçmişi, anavatan bağını güçlendiren temel unsurlar olmuştur (Karpas, 2019: 60). Ancak bazı Arnavut

göçmenlerin uyum sağlayamayıp geri dönmesi, entegrasyonun her zaman doğrusal ilerlemediğini ortaya koymuştur (Karpat, 2019: 21-22). Türkiye'nin göç yönetimi, tarihsel süreçte dönemsel gereksinimler ve sosyopolitik koşullar doğrultusunda değişiklik göstermiştir. Balkan göçmenleri özelinde yapılan analizler, kültürel ortaklıkların entegrasyon sürecini hızlandırdığını, bununla birlikte uygulanan politikaların sürekliliğinin de bu sürecin başarısında kritik bir rol oynadığını yansıtmaktadır.

Tablo 7

Ülkeler İtibariyle Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler

Yıllar	Yugoslavya	Romanya	Yunanistan	Bulgaristan
1912-1913	440.000			
1923-1933	108.179	33.852	384.000	101.507
1934-1960	160.922	87.476	23.788	272.971
1960-1970	30.368	268	712	13.114
Ara Toplam	299.469	121.619	408.500	387.592
Toplam	1.217.157			

Kaynak: Geray, 2019: 13

1923-1970 döneminde Türkiye, Balkanlar'dan yoğun göç hareketlerine sahne olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970'e kadar toplam 1.217.757 kişi iskân edilmiştir. Göçmenlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, Yunanistan 408.500 kişi (%32,7) ile ilk sırada yer alırken, Bulgaristan 387.592 (%32), Yugoslavya 299.469 (%24) ve Romanya 121.619 (%10) kişi ile takip etmiştir (Geray, 2019: 13). 1989 yılına kadar geçen süreçte ise Bulgaristan Türkiye'ye en fazla göç veren ülke olarak öne çıkmıştır. Bu veriler, dönemsel siyasi gelişmelerin göç hareketleri üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Yunanistan ve Bulgaristan'ın benzer oranlarda göçmen nüfusu sağlaması, bu ülkelerdeki etnik ve dini politikaların Türkiye'ye yönelik göçleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Balkan göçleri, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin demografik yapısının oluşumunda kritik bir rol oynamıştır. Yunanistan ve Bulgaristan'dan gerçekleşen nüfus hareketleri hem sayısal büyüklükleri hem de etnik ve dini yapılarıyla ülkenin toplumsal dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte, Osmanlı mirası, nüfus mübadelesi ve etnik politikalar gibi faktörler, göç dalgalarının yönünü ve yoğunluğunu belirlemiştir.

4.2. Serbest Göçün Nedenleri ve Belirleyici Faktörleri

Etnik temizlik olgusu, çoğunluğu oluşturan grupların azınlıkları sistematik olarak bölgeden uzaklaştırma girişimlerini kapsamaktadır. Bu süreç, soykırım, tehcir ve mübadele gibi çeşitli uygulamalar aracılığıyla gerçekleşebilmekte (Oran, 2018: 140) ve toplumlarda derin izler bırakan travmatik sonuçlar doğurmaktadır.

Serbest göçler, yüzeysel olarak bireysel tercihler olarak görünse de gerçekte siyasi, sosyoekonomik ve kültürel faktörlerin karmaşık etkileşiminin ürünüdür. Psikolojik perspektiften incelendiğinde bu süreç, bireyin uyum kapasitesini artırma işlevi görmekte (Baklacioğlu, 2010: 136) ve çok boyutlu bir karar mekanizmasını yansıtmaktadır. Bu durum, bireyin farklı alternatifleri değerlendirebilme ve çeşitli göç destinasyonları arasında özgürce tercih yapabilme yeteneğiyle ilişkilidir. 1950’li yıllarda Yugoslavya’daki Türk ve Müslüman toplulukların göç dinamikleri, söz konusu çok katmanlı gerçekliği açıkça ortaya koymaktadır. Dini ve kültürel alanda yaşanan baskılar, ibadet özgürlüğü kısıtlamaları, geleneksel değerlerin zedelenmesi ve eğitim imkânlarının yetersizliği göçün temel itici güçlerinden olmuştur. Ekonomik faktörler de bu süreci pekiştirmiş, tarım reformlarının olumsuz etkileri, istihdam kısıtlamaları ve bölgesel refah farklılıkları bireyleri göçe zorlayan birer önemli unsurlar haline gelmiştir.

Yugoslavya’da siyasi alanda KPJ dışındaki gruplara yönelik ayrımcı politikalar, Yücel Teşkilatı davalarının oluşturduğu güvensizlik iklimi ve siyasi muhaliflere uygulanan sistematik tazyikler, göç kararlarını belirleyen temel etkenler arasında yer almıştır. Bu faktörlerin kesişiminde baskı ortamının yarattığı göç hareketleri, Yugoslavya’nın toplum yapısında derin değişimlere yol açmıştır. Özellikle dini ve kültürel alandaki kısıtlamalar, Müslüman nüfus için göçü zorunlu kılan başlıca etmenler olmuştur.

4.2.1. Dini, Toplumsal ve Kültürel Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri

Yugoslavya’nın farklı bölgelerinden gelen eylemci ve savaşçıları bir araya getiren Tito, Partizan hareketinin çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Bu kadroda Mosa Pijade, Edward Kardelj, Ivo Lola Ribar, Aleksander Ranković ve Milovan Đilas gibi önemli isimler yer almıştır. Marksizm-Leninizm ideolojisini benimseyen Tito, 1948’de Stalin’le yaşanan

anlaşmazlık sonrasında özellikle Kardelj'e büyük bir güven duymuştur (Glenny, 2001: 458). Bu ekip, Yugoslavya'nın geleceğini şekillendiren kritik kararın alınmasında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Geleneksel ve muhafazakar değerlere bağlı Yugoslavya Türkleri, komünist rejimin dini inançlar ve milli kimlik üzerindeki baskıcı politikaları karşısında kimliklerini koruma endişesi yaşamıştır. Bu durum, toplumun dini ve kültürel kimliğinin aşınmasına yönelik kaygıları artırmış, mevcut yönetime karşı bir huzursuzluk atmosferi oluşturmuştur.

Balkan Savaşları sonrasında belirginleşen bu tehdit, özellikle Kosova ve Batı Makedonya'daki Türklerin kimliğini sürdürme mücadelesini doğrudan etkilemiştir. Türkçe eğitimin yasaklanması ve kültürel hakların kısıtlanması, 1951-1952 yıllarında “*fetret dönemi*” olarak adlandırılan bir belirsizlik sürecine yol açmıştır. 20 Mart 1951'de Türk kimliğinin resmen tanınması ve 1963'te Türkçe eğitimin müfredata girmesi önemli dönüm noktaları olmuştur. Bu düzenleme ile Türk nüfus kültürel alanda daha fazla hak elde etmiş ve kamuda, resmi belgelerde Türkçe kullanmaya başlamıştır (Öztürk, 2021: 5; Gökdağ, 2017: 166). Makedonya'nın Gostivar ilçesindeki Aşağı Banisa köyünde 1951'de başlayan Türkçe eğitim, 1958 yılında gerçekleştirilen reform hareketleriyle genişletilmiştir. İlk kez anadillerinde eğitim alan öğrencilere bu fırsatın sunulması, Makedonya ve Kosova Türklerinin anadil haklarının tanınması ve etnik kimliklerin korunması adına önemli bir girişim olarak kayıtlara geçmiştir (Lutviyi, 2022: 176-181).

31 Ocak 1946 tarihinde yürürlüğe giren FNRJ Anayasası'nda Sırp ve Ortodoks Slavlar millet statüsü kazanırken, Bosnalı Müslümanlar, Türkler, Arnavutlar, Yahudiler ve Slav ırkından olmayan diğer gruplar milliyet statüsünde sayılmıştır. Bu ayrımcı politikalar, ibadethanelere farklı muamelelerle devam etmiştir: Ortodoks kiliseleri turizm gerekçesiyle korunurken, camiler ve Katolik kiliseleri kapatılmış, din adamları sindirilmiştir. 1949 yılında İslami kurumların mali kaynaklarının kesilmesi, camilerin kapatılma sürecini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Aynı dönemde, KPJ tarafından Üsküp'te organize edilen gösteri öncesinde yönetim, Müslüman toplulukların bu etkinliğe katılım konusunda isteksiz davranacağını öngörmüştür. Bu durumu telafi etmek amacıyla, Roman kadınlara maddi yardım vaadiyle gösteriye katılmaları yönünde sistematik bir ikna süreci yürütmüştür. Bu uygulama, rejimin toplumsal desteği manipüle etme stratejisini açıkça yansıtan ortaya koyan bir örnek teşkil etmektedir (Ağanoğlu, 2024: 490-491). 28 Eylül 1950'de çıkarılan “*Ferace*

ve *Zar Yasası*'' ile dini kıyafetler yasaklanmış söz konusu yasayı ihlal edenlere ağır cezalar getirilmiştir. Bu totaliter politikalar, Bosnalı Müslümanları dini ve kültürel haklarını korumak amacıyla yeniden örgütlenmeye sevk etmiştir (Popović, 1995: 248). Söz konusu uygulamalara karşı gösterilen direnç, devlet tarafından çeşitli asimilasyon mekanizmalarıyla karşılık bulmuştur. Makedonya, Kosova, Bosna, Sancak ve Karadağ'ın güneyindeki Müslüman topluluklar, otoriter politikalar karşısında yerel düzeyde örgütlenme çabaları göstermişlerdir. Ancak bu mikro ölçekli direniş hareketleri, devlet baskısı karşısında etkisiz kalmıştır. Yugoslavya'daki Müslüman nüfus, silahlı direniş yerine kitlesel göçü stratejik bir tercih olarak benimseyerek kimliklerini muhafaza etme yoluna gitmiştir. Dini kurumların kapatılması ve Bektaşî tekkelerinin yasaklanması, Bosna İslam Cemaati'nin tüm Yugoslavya Müslümanlarının temsilcisi olarak öne çıkmasına yol açmıştır. Ancak bu süreçte, Kosovalı Müslüman Arnavutların Bosna İslam Cemaati'nin liderliğindeki bu harekete karşı çıkması üzerine iki grup arasında uzun süreli gerilimler doğurmuştur. Bu anlaşmazlıkların yaşandığı dönemde, kapatılan camilerin önemli bir kısmı odun deposu veya hayvan barınağına dönüştürülmüştür. OZNa¹⁶ ajanları, camilere gitmeye devam edenleri düzenli olarak takip etmiş, ibadetlerini sürdüren bireylere işten çıkarma, ağır para cezaları ve hapis tehditleri gibi yaptırımlar uygulamıştır. Özellikle kamu görevlileri ve işçiler, dini ritüellerini devam ettirdikleri gerekçesiyle derhal görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Söz konusu uygulamalar, ibadet özgürlüğünün kısıtlanmasının ötesinde, Müslüman nüfusun kültürel hafızasını ve dini kurumlarını planlı bir şekilde zayıflatmayı hedeflemiştir. Derviş sisteminin yasaklanması ve Bektaşî hareketlerine yönelik baskılar, özellikle Arnavutların manevi değerleri ile ulusal kimliklerini koruma çabalarını derinden etkilemiştir (Baklacioğlu, 2010: 222-224).

Kültür, toplumun maddi ve manevi değerler bütünüdür ve kolektif hafızayı şekillendirmektedir. Türk toplumunda Kurtuluş Savaşı ve Atatürk devrimleri bu hafızanın temel unsurlarındandır. Ayrıca kültür, bir toplumun bilgi birikimini, sosyal ilişkilerini, alışkanlıklarını, değer yargılarını, düşünce ve davranış kalıplarını kapsayan bütünsel bir yapıdır. Toplumsal kimlik, bu özgün kültürel dokunun içinde biçimlenir ve gelişim gösterir

¹⁶ OZNa (Opšta Zapovjedna Nadzorna agencija-Genel Komuta Kontrol Ajansı), 1944-1946 yılları arasında faaliyet gösteren Yugoslavya'nın istihbarat ve güvenlik teşkilatıdır. Sosyalist Federal Cumhuriyet'in ilanından sonra, KPJ'nin ideolojik güvenliğini sağlamak amacıyla etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir.

(Öztürk, 2021: 111). Bu sistemin muhafaza edilmesi özellikle göç ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde kritik önem taşımaktadır. Nitekim Yugoslavya örneğinde görüldüğü üzere, konut politikaları gibi yapısal araçlar kültürel asimilasyonun başlıca mekanizmalarından biri haline gelmiştir. Komünist rejim, Türk nüfusuna yönelik düzenli bir kimlik eritme politikası izlemiş; çok odalı konutlara tazminatsız el koyma ve Hristiyan aileleri zorunlu yerleştirme gibi uygulamalarla mekânsal dönüşümü bir kontrol aracı olarak kullanmıştır. Bu sürecin diğer ayağını eğitim sistemi oluşturmuştur. Müfredata zorunlu komünist ideoloji derslerinin eklenmesi ile gençlere yönelik propaganda faaliyetleri, kültürel kodların değiştirilmesine yönelik bir strateji olarak uygulanmıştır. Özellikle kültürel evliliklerin teşviki, asimilasyon politikalarının toplumsal dokuyu dönüştürme hedefini açıkça yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, aile kurumları ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalmış; Türk kökenli genç kızların Slav unsurlarla evlenmesi, Türk gençlerinin ise Slav kökenli kızlarla evlenmesi teşvik edilerek kültürel evlilikler özendirilmiştir. Bu tip evlilikler, farklı ulusal, etnik ve kültürel kimliklere sahip bireyler arasında yapılmış ve bu durum, milli kimliğin zayıflamasına ve toplumsal yapının dönüşmesine neden olmuştur (Zaim, 1957: 441-442). Devlet destekli zorunlu evlilik politikaları, Türk kültürel kimliğinin aşınmasında önemli bir etken olmuştur. Bu durum, istatistiksel verilerle açıkça görülebilmektedir: 1950’de %9,1 olan Müslüman-Hristiyan evlilik oranı, 1962’de %13,2’ye yükselmiştir (Popović, 1995: 248). Söz konusu artış, hükümetin kültürel yapıyı dönüştürme yönündeki bilinçli politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Kültürel erozyon sadece evlilik politikalarıyla sınırlı kalmamış, devlet aynı zamanda Türklerin geleneksel toplantılarına müdahale etmiş ve Türkiye radyolarının dinlenmesini yasaklamıştır (Zaim, 1957: 441-442). Bu baskıcı uygulamaların en çarpıcı örneklerinden biri, Yücel Teşkilatı üyesi Nazmi Ömer Yakup’un sadece “*Ankara Radyosu dinlediği*” gerekçesiyle yargılanmasıdır (Yücel İşpiyon-Terörist, 1948: 62). Bu olay, dönemin temel hak ihlallerini gözler önüne sermektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya’daki Türk toplumu, devlet güvenliğini tehdit edebileceği gerekçesiyle toplanma ve basın yayın haklarından mahrum bırakılmış, çocukların eğitim hakları kısıtlanmıştır. Bu uygulama, savaş döneminde artan devlet kontrolü ve otoriter politikaların birer yansıması olarak değerlendirilmiştir. 1946 yılında yürürlüğe giren Soyadı Kanunu kapsamında “-veyiç” eki ile biten soyadları yeni düzenlemeyle “-i” eki alarak Arnavut soyadları formatına uygun hale getirilmesi zorunlu kılınmıştır. 1948 nüfus sayımında, Makedonya’nın batı bölgelerinde yaşayan Türklerin etnik

kimlikleri tanınmamış ve resmi kayıtlarda zorla Arnavut olarak kaydedilmiştir. Bu uygulama, Türk nüfusun sadece Üsküp ve Doğu Makedonya'yla sınırlı olduğu yönündeki iddiayla desteklenmiş, böylece Türk toplumunun tarihsel olarak yerleşik olduğu daha geniş coğrafyadaki varlığı planlı bir şekilde görmezden gelinmiştir. Bu durum, ulusal kimliğin sınırlandırılmasına yönelik bir politikanın somut tezahürünü oluşturmaktadır (Çayırılı, 2017: 323; Çavuşoğlu, 2007: 142). Kosova'da Türk kimliğinin ve Türkçenin resmi statüden yoksun bırakılması, Türkçe konuşan bireylere yönelik baskıların çeşitli boyutlarda artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Türk azınlık arasında Türkçe konuşulmasını engellemek amacıyla uygulamaya konulan “*sandiğa para atma*” yöntemi, dilsel asimilasyonun kurumsal bir ceza mekanizmasına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Bahsi geçen uygulamalar, Türk toplumunun dilsel ve kültürel kimliğini doğrudan hedef alan planlı bir asimilasyon sürecinin somut örneklerini oluşturmaktadır (Oran, 1993: 143). Demograf Hivzi İslami'nin Türk varlığını yalnızca Mamuşa (Prizren) ve Doburçan (Gilan) gibi sınırlı yerleşim birimleriyle tanımlayan iddiaları (Hamzaoğlu, 2000: 45), etnik kimlik inşasında milliyetçi söylemin ve devlet politikalarının rolüne ilişkin çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. “*Arnavutlaştırma*” politikaları ile komünist ideolojinin dayatılması Türkiye'ye gerçekleşecek olan nüfus hareketliliğini tetiklemiştir. Söz konusu göç hareketi, temelde dini nedenlere dayansa da etnik kimlik temelli ayrımcı politikalar da göç kararında belirleyici rol oynamıştır. Resmi kayıtlarda etnik köken tespiti zor olsa da mevcut veriler göçmenlerin çoğunluğunun Türklerden oluştuğunu göstermektedir (Dışişleri Bakanlığı, 1969: 647-648).

1946-1949 yılları arasında Yugoslav rejimi, Türk toplumunu kontrol altına almak ve sosyalist ideolojiyi yaymak amacıyla çeşitli kültürel kurumlar oluşturmuştur. Bu kapsamda, Manastır'da “*Türk Kültür Komisyonu*” ve “*Halk Kurtuluşu Gençlik Birliği (NOMS)*” kurulmuş, Koçana'da ise “*Türk Kültür Evi*” açılmıştır (Birlik, 15 Şubat 1946: 3). Aynı dönemde Grades köyündeki Türkler tarafından okuma-yazma kursları düzenleyen “*Gençlik Birlik Cemiyeti*” ve Vrapçişte'de “*Murgovets Spor Kulübü*” gibi yerel örgütlenmeler faaliyete geçmiştir (Çayırılı, 2015: 148). Makedonya Memleket Cephesi, eğitim ve kültürel faaliyetleri tek çatı altında toplamak amacıyla “*Makedonya Maarif ve Kültür Cemiyetler Birliği*”ni kurmuştur (Birlik, 20 Nisan 1948: 3). Bu yapı, köyler dâhil olmak üzere tüm yerleşim birimlerinde kültür cemiyetlerinin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu doğrultuda 1949 yılı Kasım ayı itibarıyla 61 kültür ve güzel sanatlar cemiyeti ile 518 kültür ve eğitim cemiyeti faaliyette bulunmuştur. Söz konusu cemiyetler, bir yıl içerisinde toplam 1.896 müsamere

düzenlemiş; ayrıca kütüphanelerdeki kitap sayısının artırılması yoluyla kültürel hayatın canlanmasına katkı sağlamıştır (Birlik, 20 Kasım 1949: 4).

4.2.2. Ekonomik Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri

Yugoslavya Müslümanlarının karşılaştığı temel meselelerden biri, ekonomik saiklerin yol açtığı yaşam standartlarındaki düşüş ve bunun tetiklediği göç hareketleriydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan yeni yönetim, tarımsal yapıyı dönüştürmek amacıyla kapsamlı bir toprak reformu başlatmıştır. Bu reformla, büyük toprak sahiplerinin arazileri kamulaştırılarak Halk Arazi Fonu'na devredilmiş ve 250 binden fazla küçük çiftçi toprak sahibi olmuştur. Dağıtılan arazilerin yarısından fazlası yoksul köylülere ve toprağı olmayan göçmenlere tahsis edilirken, kalan kısım sanayi yatırımlarına ayrılmıştır. Bu uygulama, kırsal kesimde geçim koşullarını kısmen iyileştirse de devletin tarım üzerindeki kontrolünü arttırmıştır. 1945'te yürürlüğe giren “*Mal ve Mülkün Korunması ve Kontrolü Kanunu*”, özel mülkiyeti sınırlandırarak ekonomik hayata müdahaleyi derinleştirmiştir. Sabit fiyat politikaları ve ağır vergi uygulamaları, üretim maliyetlerini karşılanamaz hale getirmiş ve temel gıda kıtlığının yaşanmasına yol açmıştır. Aynı dönemde, Nazi işbirlikçisi olduğu gerekçesiyle yerli şirketlerin %55'ine el konulmuş; yabancı sermayeli işletmeler ve küçük esnafa ait işyerleri kamulaştırılmıştır. Böylece, sosyalist ekonominin altyapısının oluşturulması hedeflenmiştir (Koka, 2017: 24-25). Sosyal reform süreci ile yabancı yatırımlara ve finansal girişimlere sınırlamalar getirilmiş, ağır vergi yükleri aracılığıyla özel mülkiyet ve bireysel teşebbüsler engellenmeye çalışılmıştır.

6 Aralık 1946 tarihinde 42 sanayi kolunda faaliyet gösteren özel teşebbüslerin devletleştirilmesiyle birlikte ekonomik merkezileşme süreci önemli ölçüde hız kazanmış ve bu doğrultuda, merkezîyetçi ekonomi politikası en üst seviyeye ulaşmıştır. Rankoviç'in liderliğinde yürütülen idari reformlar, iç güvenlik ve sınır kontrolünü sağlarken, devletin üretim süreçlerindeki hakimiyetini de pekiştirmiştir (Baklacioğlu, 2010: 210). Ekonomide bürokratik müdahalenin güç kazanması, özel girişimciler üzerinde dolaylı bir tahakküm oluşturmuştur. Sendikalar aracılığıyla işçilerin katılımı teşvik edilse de asıl hedef, üretimin kolektifleştirilmesi ve kaynakların devlet kontrolü altında yönetilmesiydi. Bu politikalar, özel girişimciliği büyük ölçüde tasfiye ederek Yugoslavya'nın sosyoekonomik yapısını kökten değiştirmiştir. Yugoslavya ekonomisinde tarım sektörü, gayri safi yurtiçi hasılanın

yaklaşık %45'ini oluşturarak stratejik bir öneme sahipti. 23 Ağustos 1945'ten sonra uygulamaya konulan toprak reformları, üretim ilişkilerini kökten değiştiren bir dönüşüm başlatmıştır. KPJ yönetimi, 25-35 hektarı aşan köylülere ait arazileri, 3.5 hektardan büyük şehirli nüfusa ait mülkleri ve 45 hektarı geçen ticari işletmeleri kamulaştırarak, bu taşınmazları Halk Arazi Fonu'na devretmiştir. Bu süreç, özellikle büyük toprak sahiplerini hedef almış; İtalyan ordusuyla iş birliği yaptığı tespit edilen Arnavut toprak sahipleri ise “*komprador*” olarak nitelendirilmiş ve sistematik bir şekilde mülksüzleştirilmiştir (Baklacioğlu, 2010: 215-220).

Reformların uygulanmasında “*Toprağı eken, onun sahibidir*” ilkesi benimsenmiştir. Tarım makinelerinin Makine Traktör İstasyonlarına aktarılmasıyla üretim araçları üzerinde devlet kontrolü sağlanmıştır (Crampton, 2007: 17). Ancak bu uygulamalar, özellikle Sırp ve Karadağlı nüfus lehine işleyen bir mülk dağıtım mekanizması oluşturmuştur. Kolonizasyon programları kapsamında stratejik bölgelere yerleştirilen gruplar, mevcut demografik yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Söz konusu süreç, yüksek rütbeli subaylar tarafından yürütülen bir uygulama olarak özellikle Müslüman topluluklar üzerinde ciddi bir baskı unsuru hâline gelmiş; geniş halk kesimleri yoksulluk içinde yaşamaya zorlanmıştır. Öte yandan, göç eden kolonizatör gruplara ise refah ve bolluk içinde yeni bir yaşam kurma imkânı sunulmuştur (Deliorman, 2011: 196-197). 100 dekardan fazla araziye sahip olan Türk ve Müslüman ailelerin taşınmaz mülklerine devlet tarafından el konulmuştur. Makedonya'daki Türk azınlık, bir yandan mülksüzleştirme politikalarının doğrudan hedefi hâline gelirken, diğer yandan yerel Hristiyan grupların sosyal ve ekonomik tepkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Kırsaldan kente zorunlu göçe tabi tutulan Türk nüfus, kentsel alanlarda yapısal eşitsizliklerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Slav dillerine yeterli düzeyde hâkim olmayan Türk işçiler, vasıflı işlerde istihdam edilmemiş; bunun yerine düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmaya zorlanmıştır. Şehirli Türk esnaf ve tüccarlar ise, rejim tarafından birer “*kapitalist burjuva*” unsuru olarak nitelendirilmiş ve bu söylem doğrultusunda ekonomik baskılara maruz kalmıştır. Mal varlıklarına el konulan Türk tüccar kesimi, bu süreçte ekonomik olarak büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Yugoslavya'da öğrencilerin %90'ı devlet bursu alırken, Prizren'de liseyi bitiren Türk öğrenciler üniversite başvurularında 3 yıl bekletilmiş ve sadece Ziraat Fakültesi'ne kabul edilmişlerdir. Tarım sektörünün düşük standartları ve sosyal güvenceden yoksun oluşu, Türk azınlığın teknik ve kültürel gelişimini engellemiş, sanayide vasıflı işçi olma imkanlarını kısıtlayarak ücretlerini asgari geçim seviyesinde tutmuştur.

KPJ'nin işçi sınıflandırma sisteminde Türkler en alt kademelere yerleştirilerek ekonomik ve sosyal statü açısından dezavantajlı konuma düşürülmüştür. Vergi politikalarında uygulanan ayrımcılık, Türk toplumunu mükerrer vergi yükü altında bırakmıştır. Tüm bu uygulamalar, Türk toplumunun ekonomik varlığını sistematik biçimde eritmeyi hedefleyen planlı bir politika düzenini yansıtmaktadır (Zaim, 1957: 437-440).

1946 Yugoslavya Anayasası'nda yer alan köylülere yönelik emeklilik hakları, SSCB ile yaşanan ideolojik gerilimlerin temel nedenlerinden birini oluşturmuştur. Bu anlaşmazlık, 1948'de COMINFORM'un Yugoslavya'yı “*revizyonizm ve milliyetçi sapma*” ile suçlamasıyla doruğa ulaşmış; ideolojik ayrışma kurumsal düzeye taşınarak iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin sona ermesiyle sonuçlanmıştır (Crampton, 2007: 32; Popović, 1995: 245). SSCB'nin mali desteğinin çekilmesi, Yugoslavya'nın askeri harcamalarını arttırmasına, kalkınma projelerinin sekteye uğramasına ve ekonomik dengenin bozulmasına yol açmıştır (Ağanoğlu, 2017: 380). 26 Haziran 1950 tarihinde Yugoslavya'da uygulamaya konulan özyönetim modeli (samoupravljanje) (Milenković, 1976: 256) kapsamındaki kamulaştırma politikaları, Ovče Pole bölgesindeki Türk çiftçilerin direnişiyle karşılaşmıştır. Rejimin protestolara yönelik müdahalesi, bölgedeki kırsal nüfusun ekonomik ve sosyal yapısında derin etkiler bırakmıştır. Batı Makedonya'da yaşayan Müslüman nüfus, devlet tarafından tütün işleme depolarında zorunlu çalışmaya tabi tutulmuş; söz konusu uygulamalara itiraz eden bireyler ise ağır cezai müeyyidelere çarptırılmış ve idam cezasıyla yargılanmıştır (Çağ, 2013: 1239). Köy zadrugalarının (aile kooperatifi) sayısı 1945'te 1.318 iken 1950'de 7.000'e ulaşmış, ancak 1951'den itibaren hızlı bir düşüş yaşanmıştır (Baklacioğlu, 2010: 216-217). Özellikle Kosova gibi özel mülkiyetin yaygın olduğu bölgelerde tarım politikaları başarısız olmuştur. 1959'da Yugoslav yetkililerle görüşen Türk Dışişleri heyeti, Müslüman topluluklara yönelik hukuki eşitsizlik içeren kamulaştırma politikalarını gündeme getirmiştir. Müslümanlara ait verimli arazilere hektar başına 750 dinar tazminat ödenirken, diğer arazilere 18.000 dinar ödenmesi (Deliorman, 2011: 185) yapısal ayrımcılığın somut bir göstergesidir. Tarım kooperatifleri sistemine ilişkin uygulamalar, Türk çiftçiler üzerindeki ekonomik yükü arttırmış ve buna bağlı olarak toplumsal gerilimin yükselmesine neden olmuştur.

4.2.3. Siyasi Faktörlerin Göç Üzerindeki Etkileri

Siyasi göçlerin temelinde, belirli bir coğrafyayı vatan olarak benimseyen etnik grupların, diğer toplulukların temel hak ve özgürlüklerini sınırlandıran uygulamaları etkili olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rumeli’de yaşanan toprak kayıpları, bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusun demografik olarak azınlık konumuna düşmesine yol açmış; bu durum, etnik ayrımcılık ve sosyopolitik dışlanma süreçlerini beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde 1912-1913 Balkan Savaşları’nda yaşanan toprak kayıpları, Müslüman nüfusa yönelik baskı ve zorunlu göç uygulamalarını daha da arttırmıştır (Karpas, 2019: 78). Devletler, azınlık meselelerini çözmek için genellikle iki temel stratejiye başvurmuştur: zorunlu nüfus mübadelesi gibi radikal yöntemler veya entegrasyon (kademeli asimilasyon) politikaları. 20. yüzyılın ilk yarısında kitlesel nüfus hareketleri genellikle zorla yerinden etme yöntemleriyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, İstanbul Rumlarının göçü, Romanya’nın azınlık politikaları, Bulgaristan’ın asimilasyon uygulamaları ve Yugoslavya’dan Türkiye’ye Müslüman göçleri demografik değişim süreçlerinin çarpıcı örneklerini oluşturmuştur (Todorova, 2020: 351).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Bulgar işgali altındaki Makedonya Türkleri, asimilasyon ve şiddet politikalarına maruz kalmıştır. Bulgar askerleri ve yerel gruplar tarafından gerçekleştirilen organize eylemler ile zorunlu göç uygulamaları, bölgedeki Türk-Müslüman varlığını kalıcı şekilde azaltmayı hedefleyen planlı bir nüfus mühendisliğinin unsurları olarak değerlendirilmiştir (Çayırılı, 2017: 318). Yugoslavya Ulusal Sorunlar Komitesi üyesi Vaso Čubrilović’in 1937 ve 1944 tarihli raporları, Yugoslavya’nın etnik mühendislik stratejilerine dair çarpıcı bir vizyon ortaya koymaktadır. Čubrilović, Arnavut ve diğer Müslüman nüfusa yönelik kademeli asimilasyon politikalarının başarısız olduğunu ileri sürmüş, kitlesel göçün tek çözüm olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda önerdiği plan, üç temel aşamadan oluşmaktaydı: Birincisi, demografik dönüşüm haritasıydı. Čubrilović, 200.000 Arnavut’un Türkiye’ye göç ettirilmesini ve boşalan bölgelere Karadağlılar ile Sırp kolonizatör ailelerin yerleştirilmesini önermiştir. Bu yaklaşım, etnik homojenleşmeyi hedeflerken, aynı zamanda devlet otoritesini tanıyan nüfusun stratejik bölgelerde yoğunlaşmasını amaçlıyordu. İkincisi, kontrollü çatışma dinamikleriydi. Karadağlı kolonistler ile Arnavut aileler arasında çatışma çıkarılması ve bunun bahane edilerek askeri müdahalelerde bulunulması öngörülmüştür. Bu strateji, etnik temizliği meşrulaştırmaya

yönelik dolaylı bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü ve en kritik boyut ise ekonomik entegrasyondur. Göç eden Arnavutların bıraktığı taşınmaz mülklerin kolonistlere dağıtılmasını ve söz konusu grupların devlet desteğiyle ekonomik olarak güçlendirilmelerini önermiştir. Bu sayede, yeni yerleşimcilerin devlete bağlılığının pekiştirilmesi hedeflenmiştir (Bisaku et al., 2002: 97-130). Bu plan, sadece demografik yapıyı değiştirmeyi değil, aynı zamanda bölgenin siyasi ve ekonomik kontrolünü de yeniden düzenlemeyi amaçlayan kapsamlı bir sosyal mühendislik projesi niteliği taşımaktadır.

KPJ yönetimi, Kosova'daki Arnavut toplumuna yönelik tavizlerle devlete bağlılıklarını sağlamayı hedeflemiş, ancak bu girişimler “*Büyük Arnavutluk*” idealini benimseyen milliyetçi kesimlerce reddedilmiştir (Kenar, 2003: 78). Tito'nun Enver Hoca ile yürüttüğü birleşme müzakerelerinin yarattığı girişimlere rağmen, 1944-1945'te Partizan Savunma Birlikleri ile Arnavut isyancılar arasındaki çatışmalar iki ülke arasında derin bir güven bunalımına neden olmuştur. Kosova'nın Sırbistan'a bağlı özerk bölge statüsü alması, Arnavutlar arasında ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Rankoviç liderliğindeki OZNa'nın uyguladığı despot politikalar, planlı bir göç sürecini tetiklemiştir (Baklacioğlu, 2010: 208-209). Yugoslavya güvenlik güçlerinin keyfi tutuklama ve işkence uygulamaları, vergi tahsilatında uygulanan ayrımcı politikalar ile birleşerek Müslüman nüfus üzerinde psikolojik bir baskı mekanizması oluşturmuştur. Makedonya'da ise istihbarat birimleri, Müslüman zanaatkârlara yönelik baskılar uygulayarak Türkiye'ye göçü teşvik etmiştir. Bu politikalar, bölgedeki etnik gerilimleri derinleştirirken, Arnavut ve Müslüman nüfusun marjinalleşmesine yol açmıştır (Baklacioğlu, 2010: 209). Savaşın sona ermesiyle Yugoslavya'da uygulanan sosyopolitik ve ekonomik reformlar, Türk toplumunu göçe zorlayan önemli etkenlerden biri olmuştur (Ağanoğlu, 2024: 468).

Yugoslavya-SSCB ilişkilerinde yaşanan kriz, temel olarak Sovyet yönetiminin Yugoslavya'nın iç işlerine müdahale çabaları ve bölgesel hegemonyasını genişletme politikalarından kaynaklanmıştır (Crampton, 2007: 32). Moskova'nın hegemonik tutumu, Belgrad'ın bağımsız dış politika çizgisiyle çatışmış ve iki ülke arasındaki ideolojik ayrılıkları derinleştirmiştir (Djilas, 1962: 131). Tito'nun bağımsız bir sosyalist model benimsemesi, Sovyet egemenliğine karşı bir meydan okuma olarak algılanmış ve Doğu Bloğunda stratejik gerilimlere yol açmıştır (Westad, 2017: 125). Bu süreç, blok içi çatışmaların somut bir örneğini oluşturmuştur. Yugoslavya'nın SSCB'den uzaklaşarak bağımsız bir dış politika

izlemeye yönelmesi, söz konusu dönemde Türk nüfus üzerindeki baskıları kısmen hafifletmişse de 1963 ve 1974 Anayasaları ile tanınan haklar pratikte tam olarak hayata geçirilememiştir (Çayırılı, 2017: 319). Yugoslav yönetimi, Türk azınlığı potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak algılamış; bu doğrultuda, Türklerin siyasi katılımını çeşitli yasal düzenlemelerle sınırlandırmış, anadilde eğitim olanaklarını daraltmış ve kültürel haklarını kısıtlamıştır. Osmanlı döneminden kalma tarihsel önyargıların da etkisiyle 1948 nüfus sayımında pek çok Türk etnik kimliğini değiştirmek zorunda kalmıştır (Kut, 2005: 228). Bu durum, despotik rejimler altında azınlık haklarının korunmasındaki zorlukları açıkça ortaya koymaktadır.

Yugoslavya’da komünist yönetim, İkinci Dünya Savaşı döneminde azınlıkların işbirlikçi faaliyetlerini gerekçe göstererek sistematik bir göç politikası uygulamaya başlamıştır (Baklacioğlu, 2010: 200-203). Yugoslavya’daki Müslüman topluluklar, “Genç Müslümanlar Örgütü”, “Genç Türkler” ve “Yücel Teşkilatı” gibi oluşumlarla haklarını savunmaya çalışmışlardır (Zaim, 1957: 442). Ancak Genç Müslümanlar ve Yücel Teşkilatı üyeleri, komünist rejime muhalefet iddiasıyla ağır cezalara çarptırılmıştır (Kut, 2005: 228). Benzer şekilde Demokratik Şiptar Partisi (NDS) ve diğer örgütlerde etkisiz hale getirilmiştir. 1950’lerde Batı ile ilişkilerin gelişmesiyle bu politikalar kısmen yumuşamıştır (Öztürk, 2021: 5). Bosnalı Müslümanlar, etnik ve dini kimlikleri nedeniyle Yugoslavya Federasyonu içinde diğer bileşenlerle eşit statüye kavuşamamış ve Türkiye’ye göçleri düzenli olarak engellenmiştir (Zaim, 1957: 443). Bu dönemde Müslüman topluluklar, özellikle Türk azınlık, yaşadıkları baskılardan uzaklaşmak için Türkiye’ye göç etmeyi temel çıkış yolu olarak görmüştür. Nitekim 1953-1961 yılları arasında, bölgedeki Türk nüfusundaki belirgin azalma ile Arnavut nüfusundaki artış arasında doğrudan bir demografik korelasyon tespit edilmiştir. Türklerin göçüyle boşalan köy ve mahalleler Arnavutların buralara yerleşmesiyle sonuçlanmış, böylece toplam nüfusta Arnavutların payı yükselmiştir. Tito döneminde, 1960’lardan itibaren “*zayıf Sırbistan, güçlü Yugoslavya*” politikası benimsenmiş olsa da (Uzgel, 2017: 62), Müslüman topluluklara yönelik baskılar devam etmiştir.

4.2.4 Silahların Toplatılması Kararının Göç Üzerindeki Etkileri

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya hükümeti, iç güvenliği sağlama gerekçesiyle silahların toplatılması kararı almıştır. Bu uygulama, özellikle silah kültürüyle

özdeşleşmiş olan Arnavut toplumu arasında huzursuzluk ve devlete karşı güvensizlik yaratmıştır. 1951’de yürürlüğe giren “*silahların toplatılması yönetmeliği*” gerilimi daha da artırmıştır. Yugoslavyalı yetkililer, bu kararı Kosovalı Arnavutların ve Kralcı Sırpların potansiyel ayaklanma risklerine dayandırmıştır.

Operasyonlar, Arnavutluk sınırındaki “*Kaçak*” gruplarının faaliyet gösterdiği bölgelerde yoğunlaşmıştır. Kosova’da yapılan askeri müdahaleler sonucunda yaklaşık 14 bin silah toplanmış ve silah bulunduran ailelere çeşitli cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak Çetnikler ve yeraltındaki Arnavut örgütleri bu yaptırımlardan muaf tutulmuştur. Bu durum, Rankoviç rejiminin bürokratik tahakküm politikalarının etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Zor kullanılarak gerçekleştirilen müdahaleler, Arnavutlar arasında memnuniyetsizliğin artmasına ve göç eğiliminin belirginleşmesine neden olmuştur (Baklacioğlu, 2010: 225). 1956-1957 yıllarında Rankoviç’in emriyle Kosova’da geniş çaplı silah arama faaliyetleri düzenlenmiştir. UDBa (Devlet Güvenlik İdaresi), keyfi tutuklamalar ve kötü muamele yöntemleriyle fiziksel korkuya dayalı bir denetim sistemi kurmuştur. Silah toplama süreci, Sırp milliyetçilerinin Arnavutlara yönelik saldırılarına zemin hazırlamıştır. Bu çatışmalar, Kosova’daki etnik gerilimi derinleştirmiştir. Bu olayların neticesinde, radikal Sırp grupların saldırılarıyla birçok Arnavut hayatını kaybetmiştir (Glenny, 2001: 463).

Söz konusu dönemde, Arnavut toplumu yoğun gözetim altında tutulmuştur. Örneğin, Arnavutça yayın yapan Rilindja gazetesini okuyanlar bile UDBa tarafından takip edilmiştir. Kayıtlara göre, izlenen kişi sayısı 120 bini aşmıştır. Bu politikalar, Arnavutların devletle olan bağlarını zayıflatarak yabancılaşmayı derinleştirmiş, aynı zamanda bölgedeki sosyal uyumun bozulmasına yol açmıştır (Malcolm, 1999: 385).

4.2.5. Yücel Teşkilatı Hukuk Sürecinin Göç Dinamikleri Üzerindeki Etkileri

Yücel Teşkilatı, Yugoslavya’da yaşayan Türk toplumunun uzun süreli baskı ve ayrımcılıklara maruz kalmasına karşı bir tepki olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan bir sivil toplum hareketidir. Teşkilatın temel hedefi, Yugoslavya’daki Türk nüfusun toplumsal, kültürel, dini ve ekonomik değerlerini korumak ve milli kimlik bilincinin sürekliliğini sağlamaktır. Yücelciler, Yugoslavya’daki Türk azınlığın kültürel varlığını muhafaza etmek amacıyla önemli eğitim ve yayın faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu

kapsamda Birlik gazetesinin yayımlanması (Ağanoğlu, 2006: 36), Tefeyyüz okulunun açılması (Yücelden, 1970: 24) ve Üsküp'te Türkçe radyo yayınlarının başlatılması gibi girişimlerde bulunmuşlardır (Ağanoğlu, 2006: 36-37). Teşkilat üyeleri, Türkçe'nin korunması ve yaygınlaştırılmasını temel misyon edinmişler (Yücelden, 1976: 1096), eğitim çalışmalarını şehir merkezlerinin dışına taşıyarak Makedonya'nın en ücra köylerine kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Ancak bu çabalar, Yugoslavya komünist rejimi tarafından potansiyel bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş ve teşkilat üyeleri artan baskılarla karşı karşıya kalmıştır.

1938 yılında Üsküp'te kurulan “*İnsaniyetperver Kültür Eğitim Yardım Cemiyeti*” (Humano Kulturno Prosvetno Društvo Yardım), otuz beş yaş altı gençlere yönelik faaliyet gösteren bir sosyal dayanışma ağı olarak çalışmalarına başlamıştır. Cemiyet, edebiyat, tiyatro, müzik ve kütüphane hizmetleri gibi kültürel etkinlikler düzenleyerek gençlerin sosyal gelişimini desteklemeyi hedeflemiştir. Kurumsal yapısı içerisinde Arnavut milliyetçisi ve komünist eğilimli gençlere de yer vermekle birlikte ağırlıklı olarak Türk toplumunun kültürel ihtiyaçlarına odaklanmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren artan politik baskılar neticesinde cemiyetin söylemlerinde faşizm karşıtı ve Sırp otoritesine eleştirel yaklaşımlar daha belirgin hale gelmiştir (Baklacioğlu, 2010: 244). Cemiyet, sonraki dönemlerde ortaya çıkan önemli siyasi oluşumların temelini teşkil etmiştir. Cemiyet üyeleri arasından, milliyetçi Türk teşkilatı “*Yücel*” ve milliyetçi Arnavut teşkilatı “*NDŞ*” gibi örgütlerin kurucu kadroları çıkmıştır. Bu dönemde Üsküp'teki Müslümanlar arasında yayılan komünist eğilimler, cemiyetin faaliyetlerini zaman zaman kesintiye uğratarak kendi ideolojik propagandalarını yürütmeye çalışmıştır. 17 Nisan 1941'de Alman birlikleriyle birlikte Üsküp'ü işgal eden Bulgar güçlerinin şehre girmesi üzerine cemiyet faaliyetlerine son vermek durumunda kalmıştır (Yücelden, 1976: 1096).

Yücel Teşkilatı'nın başkanı Şuayb Aziz İshak, El Ezher Üniversitesi'nde tamamladığı sekiz yıllık İslami ilimler ve Hristiyan felsefesi eğitiminin ardından Ankara Üniversitesi'nden aldığı davet üzerine Türkiye'ye gelmiş ve profesör olarak atanmıştır. Ancak ailesini Türkiye'ye getirmek için Üsküp'e döndüğü sırada İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve sınırların kapanması nedeniyle Türkiye'ye kesin yerleşme planı ertelenmiştir. Bu süreçte, geçimini zirai faaliyetlerle sağlamak zorunda kalmıştır. Yücel Teşkilatı'nın üyeleri arasında hukukçu Nazmi Ömer Yakup ve Abdülkerim Ethem İbrahim; Şerafettin

Ferit Süleyman ve Fettah Süleymanpasıç öğretmenler ile Ali Abdurrahman Ali, Adem Ali Adem, Refik Şerif Mehmet, Mehmet Şerif Dalip (Ardıcı) ve Fazlı Vehbi Fanda gibi esnaflar da bulunmaktaydı (Ardıcı, 1991: 143-147). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kosova ve Batı Makedonya’da yaşayan Türk azınlık hem rejimin hem de aşırı milliyetçi Arnavut grupların yoğun baskıları nedeniyle kimliklerini açıkça ifade edememiştir (Oran, 1993: 133). Bu dönemde Yugoslavya ve Arnavutluk yönetimleri arasında bir “*Balkan Federasyonu*” oluşturma tartışmaları yaşanırken, bölgede sadece Arnavut kimliği resmen tanınmış, Türk kimliği yok sayılmıştır (Oran, 1993: 133-134; Djilas, 1962: 177). 1947’de Yugoslavya-Arnavutluk ilişkilerinin bozulmasıyla başlayan süreçte, NDŞ üyelerinin yargılanması bölgedeki siyasi gerilimi daha da arttırmıştır (Ağanoğlu, 2006: 33). Üsküp OZNa’sında gerçekleştirilen sorgulamalarda alınan ifadeler ve ele geçirilen belgelerin ardından Yücel Teşkilatı üyelerinin takibe alınması, NDŞ üyelerinin ihbarları ve 1947 yılı yazında artan devlet baskılarıyla birleşerek teşkilat faaliyetlerinin büyük ölçüde durmasına yol açmıştır (Ardıcı, 1991: 98).

Yugoslavya istihbarat yetkilileri tarafından izlenen Yücelciler, 1947 yılı ağustos ayında tutuklanmaya başlamıştır. 19-25 Ocak 1948’de gerçekleşen Birinci Yücel Teşkilatı Davası kapsamında yargılanan on yedi kişiden dördü idam cezasına diğerleri değişen hapis cezalarına çarptırılmış, yüzlerce kişi ise çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bu süreçte, Yugoslav basınında Türkiye aleyhine yoğun propaganda yapılmış, ancak Türkiye tarafından herhangi bir resmi tepki gösterilmemiştir (Yücelden, 1976: 1094). Yugoslavya makamları, Yücel Teşkilatı üyelerinin yargılanma sürecini Üsküp sokaklarında hoparlörlerle duyurarak (Deliorman, 2011: 170) Makedonya’daki Türk azınlık üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmuştur. Bu uygulama, cezalandırma politikalarının sadece teşkilat üyeleriyle sınırlı kalmayıp tüm Türk toplumunu hedef aldığını gösteren bir örnektir (Ağanoğlu, 2006: 46). Yücel Teşkilatı’nın dört üyesinden Şuayb Aziz İshak, Ali Abdurrahman Ali, Nazmi Ömer Yakup ve Adem Ali Adem yargılama sürecinin ardından idam cezasına çarptırılmış ve 27 Şubat 1948’de Üsküp’ün Suşitsa köyü yakınlarındaki Lepenac Deresi yakınlarında idam edilmiştir (Ardıcı, 1991: 168).

Yücel Davası süreci, Makedonya’daki Türk nüfusun demografik yapısını ve resmi kayıtlardaki kimlik beyanlarını derinden etkileyen önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1948 yılına ait nüfus sayımı verileri, etnik kimliğini “*Türk*” olarak beyan eden 95.940 kişinin

önemli bir kısmının anadilini Makedonca veya Arnavutça kaydettiğini göstermektedir (Shop, 1968: 181). Bu durum, hukuki süreç sonrasında pek çok Türk'ün kimliğini gizlemek zorunda kalarak kendini “*Arnavut, Makedonyalı Müslüman veya Çingene*” olarak kaydettirmesinin bir sonucudur (Kut, 2005: 228). Yugoslavya yönetiminin bu dönemde izlediği etnik kimlik politikaları, nüfus verileri üzerinde planlı bir dönüşüm yaratmayı hedeflediğini açıkça ortaya koymaktadır.

4.3. Balkan Paktı'nın İmzalanması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Varşova Paktı üyeleri Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan gibi Doğu Bloğu ülkeleri, Türkiye'yi ideolojik bir tehdit unsuru olarak algılamış ve sınırları içindeki Türk kökenli nüfusu, “*beşinci kol faaliyeti yürüten*”, “*komünist rejime karşı propaganda yapan*” veya “*casuslukla suçlanan*” gruplar şeklinde nitelendirmiştir (Ekici, 2017: 622). Soğuk Savaş döneminde Balkanlar, ABD ve SSCB'nin nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. SSCB'nin bölgedeki yayılmacı politikalarına karşı ABD, 1947'de Truman Doktrini¹⁷'ni devreye sokarken (Sander, 2018: 44), Türkiye ile Yugoslavya arasında 1947'de imzalanan “*Ticaret ve Ödeme Antlaşması*”, iki ülke ilişkilerinde pragmatik bir adım olarak öne çıkmıştır. Antlaşma, karşılıklı ithalat-ihracat kolaylıklarını düzenlemiş ve TBMM'de 275 oyla onaylanarak 16 Şubat 1948'de yürürlüğe girmiştir (TBMM, 1948: 190). 5 Ocak 1950'de imzalanan “*Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları*” (BCA, 30-18.01.02/125.36.5), finansal iş birliğini derinleştirmişse de Tito'nun Ankara ziyaretine rağmen, dönemin Türk ve Yugoslavya basınında 1938 Göç Antlaşması'nın devamı niteliğindeki “*Serbest Göç Sözleşmesi*”ne dair analizler eksik kalmıştır. Bu sözleşme, Yugoslavya'daki Türklerin mal varlığı ve haklarını korumaya yönelik hükümler içermekte; tazminat ödemelerinin Belgrad'da oluşturulacak karma komisyonca belirlenmesini öngörmekteydi. Sonuç olarak, Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı dinamikleri, Balkan Türklerinin statüsünü doğrudan etkilemiş, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri ideolojik gerilimlere rağmen ekonomik ve diplomatik kanallardan sürdürülmüştür.

¹⁷ ABD Başkanı Harry S. Truman tarafından SSCB'nin genişleme politikaları ile komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla oluşturulan askeri ve ekonomik yardım programı. Türkiye ve Yunanistan'a yönelik yardımları kapsayan doktrin, ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki aktif dış politika stratejisinin temelini oluşturmuştur (Jelavich, 2019: 332).

4 Ekim 1951’de gerçekleşen Türk-Yugoslav görüşmelerinde Türkiye, 1938 Göç Anlaşması’ndan kaynaklanan ekonomik yükümlülüklerin Yugoslavya tarafından yerine getirilmesini resmen talep etmiştir (Nureddin, 2011: 261-262). Bu diplomatik girişim, iki ülke arasındaki antlaşmaların uygulanmasına yönelik kararlı tutumu ortaya koyarken, aynı zamanda ilişkilerin derinleşmesine de katkı sağlamıştır. 1952 yılında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında başlayan askeri iş birliği müzakereleri, bölgesel güvenlik mimarisinin şekillenmesinde kritik bir aşama olmuştur. Yunanistan Savunma Bakanı’nın yaptığı, *“Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki sıkı askerî iş birliği Balkan cephesini öylesine güçlendirmektedir ki düşman yalnız peyklerin değil, kendi esas kuvvetlerini de kullanmak zorunda kalacağı bir tecavüz hareketine cüret edemeyecektir. Bu vaziyette üç memleket arasındaki iş birliği mühim bir zaruret halini almaktadır.”* (Aydın Tarihi, 1952: 178-179) açıklamalar, söz konusu ittifakın olası dış tehditlere karşı nasıl bir caydırıcılık oluşturduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu beyan, Balkan İttifakı’nın temel motivasyonunun bölgesel güvenlik ihtiyacından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’nün 20-25 Ocak 1953 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Belgrad ziyareti, Balkan Paktı’nın kuruluş sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır (Sander, 2018: 131-132). 24 Ocak’ta yayımlanan tebliğde, bölgesel barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik somut adımların ele alındığı vurgulanmıştır. Bu diplomatik temaslar sadece ikili ilişkilerin geliştirilmesini değil, aynı zamanda üç ülkenin ortak güvenlik çıkarları doğrultusunda stratejik bir dayanışma içine girdiğini de göstermektedir. Bu süreç, Soğuk Savaş’ın getirdiği güvenlik yaklaşımları çerçevesinde, Balkan devletlerinin bölgesel istikrarı korumak amacıyla nasıl bir iş birliği modeli geliştirdiklerini anlamak açısından oldukça önemlidir. Tarafların bu dönemde sergiledikleri diplomatik çabalar hem ikili ilişkilerde hem de bölgesel güvenlik politikalarında kalıcı etkiler bırakmıştır.

Balkan Paktı olarak bilinen *“Dostluk ve İşbirliği Antlaşması”*, 28 Şubat 1953 tarihinde Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan Dışişleri Bakanları tarafından Ankara’da imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, üye devletler arasında siyasi, askeri ve ekonomik iş birliğini öngörmekteydi. Pakt kapsamında taraflar, ortak konularda karşılıklı danışma mekanizması oluşturmayı, yıllık dışişleri bakanları toplantıları düzenlemeyi ve askeri iş birliğini güçlendirmeyi taahhüt etmişlerdir (Sander, 2018: 133). Antlaşmanın teknik, ekonomik ve kültürel ittifaka ilişkin maddeleri, bölgesel entegrasyonun çok boyutlu niteliğini yansıtmaktadır. Özellikle NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi

Türkiye ve Yunanistan'ın ittifaka yönelik yükümlülüklerinin korunmasına özel önem verilmiştir. Paktın imzalanmasını takip eden dönemde Türkiye-Yugoslavya ilişkileri önemli ölçüde gelişmiştir. Yugoslav lider Tito'nun 13 Nisan 1954'te gerçekleştirdiği Ankara ziyareti, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı pekiştirmiştir. Bu ziyaret sırasında imzalanan havayolu ulaşımı anlaşması ve ticaret protokolleri, ikili ilişkilerin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır (İvgen, 2007: 148-149). Özellikle 1955 yılında imzalanan “*Orta Vadeli Pamuk ve Buğday Antlaşması*”, Türkiye'nin yıllık 100-200 bin ton buğday ve 4 bin ton pamuk ihracatını öngörmekteydi. Bu ticari düzenlemeler, iki ülke ekonomileri arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırmıştır.

Balkan Paktı süreci, Soğuk Savaş döneminde bölgesel ittifakın önemli bir örneğini teşkil etmiş, Türkiye ve Yugoslavya ilişkilerinin normalleşmesinde kilit rol oynamıştır. Tarafların bu dönemde gerçekleştirdiği ekonomik ve siyasi iş birliği girişimleri, ilişkilerin uzun vadeli istikrarına katkı sağlamıştır.

4.3.1. Split Centilmenlik Antlaşması'nın Hukuki ve Diplomatik Boyutları

Türkiye ile Yugoslavya arasındaki diplomatik ilişkiler, 28 Şubat 1953'te imzalanan Dostluk ve İş birliği Antlaşması çerçevesinde şekillenmiştir. Bu antlaşma, taraflar arasında siyasi ve ekonomik iş birliğinin yanı sıra göç meselelerinin de ele alınacağını öngörmekteydi (Sander, 2018: 133). Ancak resmi kayıtlarda bu konuya ilişkin somut belgelerin bulunmayışı, müzakerelerin örtülü bir şekilde yürütülmüş olabileceğini düşündürmektedir (Ağanoğlu, 2017: 384). Kronolojik sıralamaya göre, sürecin kritik aşaması 16 Mart 1953'te Yugoslavya Başkanı Tito ile Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü arasında akdedilen “*Split Centilmenlik Antlaşması*”dır. Arnavut arşiv belgelerine dayanan kaynaklar, bu mutabakatın 4 Ekim 1951 tarihli 3997/51 sayılı belge ile 1938 Göç Antlaşması'nın revize edilmiş hali olduğunu ortaya koymaktadır. Köprülü'nün Ocak 1953'teki Belgrad ziyaretinde güvenlik ve iş birliği meseleleri görüşülmüş olmakla birlikte, resmi tutanaklarda göç konusuna yer verilmemiş olması dikkat çekicidir (Shehu ve Shehu, 1993: 15).

Akademik literatürde “*1953 Split Centilmenlik Antlaşması*” veya “Serbest Göç Antlaşması” olarak anılan bu düzenleme, resmi yönetmeliklerde yer almamasına rağmen, Yugoslavya'daki Türk nüfusunun hareketliliğini düzenleyen önemli bir diplomatik

mutabakat olarak kabul edilmektedir. Belgelerin sınırlılığı nedeniyle antlaşmanın tam içeriği bilinmemekle birlikte iki ülke arasındaki göç politikalarını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Göç müzakereleri, Bursa Milletvekili Ahmet Hulusi Köymen ile Yugoslavya Halk Meclis Başkanı Pijade arasında yürütülmüş; Makedonya göç merkezi olarak belirlenirken, işlemler Türkiye Üsküp Başkonsolosluğu tarafından koordine edilmiştir (Baklacioğlu, 2010: 203). Türkiye'nin göç politikasının temel hukuki dayanağını 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 3. maddesi oluşturmaktadır. Metinde yer alan “*Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimseler*” ibaresi, etnik kökeni ne olursa olsun Türk kültürüne mensup bireylerin kabul edilmesine yasal zemin hazırlamıştır. Bu düzenleme, Yugoslavya'dan gelen farklı etnik grupların göç etmesine de olanak tanıyan esnek bir çerçeve sunmuştur (Muhtaroglu, 2019: 89). Bu sürecin temel hedefi, Yugoslavya yönetiminin Makedonya ve Kosova bölgesindeki Türk ve Müslüman nüfusun demografik yapısını değiştirme stratejisinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Resmi belgelerde kayıt altına alınmamış olmasına rağmen, Split'te varılan bu gayri resmi mutabakat, 1950'li yıllarda Türk-Yugoslav ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yaratmış ve kitlesel göç hareketlerinin yasal çerçevesini oluşturmuştur (Deliorman, 2011: 201). Göç başvurusunda bulunan bireylerden; Makedonya'da kesintisiz en az üç yıl ikamet etmiş olma, Yugoslavya vatandaşlığından resmi olarak çıkış yapma ve Türkiye'deki yakınları tarafından noter tasdikli davet mektubunun (vesika) temin edilmesi şeklinde üç temel kriter talep edilmiştir (Baklacioğlu, 2010: 492).

Bu tarihsel süreçte, Soğuk Savaş'ın başlangıç evresi ile Tito-Stalin anlaşmazlığı Yugoslavya'nın iç politikalarını derinden etkileyen iki önemli uluslararası gelişme olarak öne çıkmıştır (Armaoğlu, 2000: 230). 1948-1953 arası dönem, Yugoslavya Türk azınlığının hukuki statüsünde ve toplumsal statüsünde yapısal dönüşümlerin yaşandığı kritik bir evre olarak kayıtlara geçmiştir. Yugoslav yönetiminin bu süreçte ülkedeki Türk nüfusun göçüne izin vermemesi, 1953'te Balkan Paketi'nin imzalanmasıyla radikal bir değişime uğramıştır (Bandžović, 2011: 253). Söz konusu politik dönüşümün arka planında, 1953 nüfus sayımında Makedonya Türk nüfusunun 203.938 kişi (%15,6) olarak kaydedilmesi ve Yugoslavya hükümetinin demografik kompozisyona yönelik kaygılarının artması yatmaktadır. Nitekim bu gelişme, Krallık dönemi göç projelerinin yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. 1948-1953 döneminde Makedonya'daki resmi Türk nüfusundaki %112'lik artış, komünist rejimin etnik demografi yönetimindeki rolünü yansıtmaktadır. İstatistiksel veriler, devletin nüfus kayıt sistemleri üzerindeki yönlendirici etkisinin

boyutlarını somutlaştırmıştır. Türk olarak kaydedilen nüfusun %34'ünün Makedonca, %28'inin ise Arnavutçayı anadili olarak beyan etmesi, devlet eliyle yürütülen kimlik inşa süreçlerinin çelişkilerini ortaya koymaktadır (Shop, 1968: 182).

Balkan Paktı sonrasında yaşanan göç hareketleri, özellikle 1953-1957 döneminde Arnavut kaynaklarında sıklıkla “*Arnavutların sürgünü*” olarak nitelendirilmiştir (Shehu ve Shehu, 1993: 30). Ancak bu göçlerin demografik boyutuna ilişkin verilerde belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu göçün sadece sayısal boyutunu değil, aynı zamanda tarihsel ve politik arka planını da tartışmalı hale getirmiştir. Arnavut tezleri, 31 Mart 1953'te Yugoslavya'da gerçekleştirilen nüfus sayımında Makedonya'daki birçok Arnavut'un çeşitli nedenlerle kendilerini Türk olarak kaydettirdiğini ileri sürmektedir. Bu durumun, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgede “*Türk*” kavramının etnik kimlikten ziyade “*Müslüman*” kimliğiyle özdeşleştirilmesi geleneğinden kaynaklandığı savunulmuştur. Buna karşılık, Makedonya Türk toplumu temsilcileri, söz konusu göç hareketine katılan nüfusun ağırlıklı olarak etnik köken olarak Türklerden müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, özellikle göçmenlerin dilsel ve kültürel kimliklerine dair somut verilerle desteklenmektedir (Yücelden, 1976: 1095). Bu ikilem, göçmenlerin kimlik aidiyeti konusunda kesin bir yargıya varmayı zorlaştırmakta ve milliyetçi söylemlerin ötesinde anlamlı bir sonuç üretmeyen tartışmalara yol açmaktadır. KPJ yönetimindeki modernleşme politikaları, bu dönemdeki göç hareketlerini doğrudan etkilemiştir. Söz konusu politikalar, ulus-devlet inşası sürecinin bir parçası olarak, Arnavut ve Türk kimliklerinin kurumsal düzeyde ayrışmasına neden olmuştur. Sürecin siyasi söylemleri, bu ayrışmanın bilinçli bir şekilde yürütülen demografik mühendislik çalışmalarının sonucu olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, serbest göç hareketi öncelikle Makedonya ve Kosova'daki Türk nüfusu etkilemiş olsa da Kosova'daki etnik gerilimler veya karma evlilikler nedeniyle sınırlı sayıda Arnavut aileyi de kapsamıştır. 1960 sonrası dönemde, Kosova ve Makedonya'da Arnavut kimliğinin kurumsal statüsünde ve siyasi haklarında yaşanan kısmi gelişmelerle birlikte göç hareketlerinin niteliğinde önemli bir dönüşüm gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm sürecini kavrayabilmek için, kitlesel göçler yerine aile ve birey düzeyindeki göç hareketlerini incelemek gerekmektedir (Baklacioğlu, 2010: 198-199).

4.3.2. Balkan Paktı'nın Dağılma Süreci

1953 yılında Stalin'in vefatının ardından SSCB'nin Balkan politikalarında belirgin bir yumuşama eğilimi görülmüştür (Sakin ve Salep: 2012: 220). 30 Mayıs 1953'te SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak talebinden vazgeçtiğine dair beyanı ve Yugoslavya'yla ilişkileri normalleştirme kararı bölgede yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Aydın Tarihi, Temmuz 1953: 72). Bu dönemde Bulgaristan'ın da komşularıyla sorunlarını barışçıl yollarla çözmeye niyetini açıklaması, Doğu Bloğunun bölgesel politikalarında önemli bir değişimi yansıtmıştır (Sander, 2018: 140). 1950'lerin ortalarından itibaren Yugoslavya'nın SSCB'yle yeniden yakınlaşma çabaları Balkan İttifakı'nın temellerini sarsmaya başlamıştır. Bu durum, özellikle Türk-Yugoslav ilişkilerinde belirgin gerginliklere yol açmıştır. Yugoslavya'nın Kıbrıs sorununda Yunan tezlerini desteklemesi, iki ülke arasındaki güvenin sarsılmasını tetiklemiştir (Sander, 2018: 167).

4-9 Mayıs 1955 tarihlerinde Başbakan Menderes'in Yugoslavya ziyareti sırasında taraflar arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Yugoslav yetkililer Balkan İttifakı'nın barışa katkı sağladığını savunurken; Menderes dünya genelindeki gerginliğin azalmadığını, bu süreci olumlu olarak değerlendirenlerin yanıldığını ve bu nedenle ittifakın askeri niteliğinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulamıştır (Aydın Tarihi, Mayıs 1955: 50). Trieste sorununun çözümlenememesi ve İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılımı, Yugoslavya yönetiminde rahatsızlık yaratmıştır. Mart 1955'te Yugoslav Dışişleri Bakanı Koca Popović'in Balkan Paktı'nın askeri önemini yitirdiğini açıklaması, Belgrad'ın bağlantısız politika yöneliminin göstergesi olmuştur (Ekincikli, 2007: 283). Yugoslavya için Batı yanlısı Türkiye ve Yunanistan'la askeri ortaklık artık stratejik bir zorunluluk teşkil etmemekteydi. 1955'te Bağdat Paktı'na İngiltere'nin katılımı, Tito'nun gözünde söz konusu ittifakı emperyalist bir yapı haline getirmiştir. Yugoslavya lideri, bağımsız bir bölgesel güvenlik örgütü olarak gördüğü Balkan Paktı'nın bir üyesinin İngiltere ile iş birliğini, paktın temel ilkelerine aykırı bir hareket olarak görmüştür. Bu durum, Yugoslavya'nın ittifaktan uzaklaşmasında kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur (Sakin ve Salep, 2012: 223). Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in Belgrad ziyaretinde yapılan ortak açıklamada, Kıbrıs gerginliğinin Pakt'ın geleceğini tehlikeye attığı belirtilmiş, ancak iki ülke yöneticileri tarafından Yunan-Yugoslav iş birliğinin devam edeceği vurgulanmıştır. Bu gelişmeler, Yugoslavya'nın Pakt'tan çekilme niyetinin işaretleri olarak değerlendirilmiştir. 1958'de

Yugoslav-Yunan ilişkilerinin gelişmesine rağmen, Balkan Paktı'nın yeniden canlandırılması mümkün olmamıştır. Türkiye, bu süreçte dış politika önceliğini Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kaydırmak zorunda kalmıştır (Sander, 2018: 165-168). 1960 ve 1970'lerde Tito'nun denge politikası sayesinde Yugoslavya hem Batı hem Doğu Bloğundan mali destek almayı başarmış, ABD ise Belgrad'ın Moskova ile yakınlaşmasını engellemek için önemli finansal yardımlarda bulunmuştur (Türkeş ve Uzgel, 2002: 119).

Balkan Paktı'nın dağılma süreci, Soğuk Savaş'ın değişen dinamikleri içinde şekillenmiştir. Yugoslavya'nın tarafsızlık politikası ile Türkiye'nin Batı ittifaklarına bağlılığı arasındaki temel farklılıklar Pakt'ın kalıcı olamamasında belirleyici rol oynamıştır. Kıbrıs sorunu ve Bağdat Paktı gibi bölgesel gelişmeler de bu süreci hızlandırmıştır. Haziran 1960'ta pakta ilişkin örtülü biçimde sona erdiği yönünde yapılan açıklamalara karşın, Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Temmuz 1960'ta yaptığı değerlendirmede “*Pakt belki faal değil ama vardır ve olmamasından iyidir*” ifadelerini kullanmıştır. Ancak, Mareşal Tito'nun “*o artık öldü, onu gömeceğiz*” şeklindeki beyanı, paktın fiilen sona erdiğine dair net bir işaret olarak yorumlanmıştır. Aralık 1961'de Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff, parlamentoda yaptığı konuşmada Balkan Paktı'nın “*ölü bir vesika*” olduğunu ve resmen feshini beklediklerini açıkça ifade etmiştir. Bu deklarasyon, paktın Yunanistan nezdinde artık muteber sayılmadığının teyidi niteliğindedir (Sakin ve Salep, 2012: 236-237). Netice olarak 1960'ın sonunda fiilen işlevsiz hale gelen Balkan Paktı, resmiyetteki belirsizliğine rağmen siyasi pratikte tamamen sona ermiş ve tarihsel bir belge niteliğine dönüşmüştür.

4.4. Yugoslavya Türklerinin Basın Yayın Faaliyetlerinin Sosyal ve Kültürel Etkileri

Yugoslavya coğrafyasında 1866-1912 yılları arasında farklı siyasi rejimler (Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Sırp Krallığı, SHS Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve sosyalist Yugoslavya) döneminde çeşitli gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Bu yayınlar, dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak biçimlenmiş; içerik, dil ve amaç bakımından büyük çeşitlilik göstermiştir. Basın, sadece haber aktarım aracı olarak değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir araç olarak da kullanılmıştır. Arşiv çalışmaları, bölgede 55 kadar Türkçe süreli yayının varlığını ortaya koymaktadır (Eren, 1966: 51).

1918 yılından sonra Yugoslavya Türkleri, Uhuvvet (1919) ve Rehber (1920) gibi bağımsız gazeteler çıkarmış ancak bunlar kısa ömürlü olmuştur. Örneğin, Rehber haftada iki kez yayımlanmış ve 14 sayı sonra kapanmıştır. Aynı dönemde Muhafazayı Hukuk Cemiyeti, Hak, Hak Yolu ve Mücadele gibi yayınlar çıkarmış; Hak Gazetesi'nin Sırpça ve Fransızca başlıkla yayına başlamasına rağmen, hükümet politikalarını eleştiren içerik nedeniyle kapatılması üzerine yayın faaliyetini diğer gazetelerle sürdürmüştür. Siyasi partiler de Türkçe yayınlar yapmıştır: Radikal Parti Sada-yı Millet (1927-1929), İşçi Partisi Sosyalist Fecri (1920), Demokratska Zayednitsa ise Işık (1927-1928) gazetelerini yayımlamıştır. Ayrıca Cenub İslav Müslümanları Fırka-i Siyasiyesi, Pravda-Adalet adlı Türkçe-Sırpça bir salname çıkarmıştır. 1929'da Kral Aleksander'ın diktatörlük rejimiyle basın özgürlüğü kısıtlanmış; 1937'de Doğru Yol (Pravi Put) gibi yayınlar kısa süreli çözümler üretmiştir. 1940'ta ise Müslüman Birliği (Müslimanska Sloga) yalnızca Sırpça olarak yayına başlamıştır (Eren, 1966: 59).

Yugoslavya Türk toplumunun basın tarihindeki en önemli gelişme, 23 Aralık 1944'te Üsküp'te yayın hayatına başlayan “*Birlik Gazetesi*” olmuştur. Türkçe yayın yapan ilk süreli yayın olan Birlik, Makedonya Türklerinin kimliğini ve dilini koruma mücadelesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta on beş günde bir yayımlanan gazete, zamanla haftalık periyoda geçerek Türk toplumunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Birlik, salt bir haber kaynağı olmanın ötesinde, Türk toplumunda dayanışma ve kimlik bilincini pekiştiren bir platform işlevi görmüştür. Gazetenin kuruluşunda, Yücel Teşkilatı üyelerinin önemli katkıları olmuştur. Ancak 1947 yılından sonra Yücel mensuplarının tutuklanması ve yargılanmasıyla birlikte gazetenin içerik politikasında belirgin bir sapma ve ideolojik dönüşüm yaşanmıştır. 1948'de idam edilen Yücelcilerin “*hain*” olarak nitelendirildiği manşetler (Lutviyi, 2022: 238-239), Birlik'in artık rejimin söylemlerine yakın bir çizgiye kaydığını göstermiştir. Bu süreç, gazetenin başlangıçtaki kültürel ve milli kimlik vurgusundan uzaklaşarak siyasi bir araç haline geldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Birlik, Yugoslavya Türklerinin basın tarihinde hem bir direniş sembolü hem de ideolojik mücadelelerin yansıdığı bir yayın olarak öne çıkmıştır.

Yugoslavya'da Türkçe basın ve kültürel hayatın ideolojik dönüşümünün somut bir örneği olan Birlik gazetesinin, 1948'de günlük yayın hayatına geçişiyle birlikte komünist rejimin resmi söylemlerini aktif biçimde yansıtan gazete, özellikle Yücel Teşkilatı Davası

sürecinde objektif habercilik ilkelerinden tamamen uzaklaşmıştır. Bu tutum, Halk Meclisi Başkanı Pijade'nin Türkiye aleyhine yaptığı sert açıklamaların gazetede geniş yer bulmasıyla (Karagöz, 1991: 39) daha da belirginleşmiş ve Birlik, açık bir propaganda aracına dönüşmüştür. Yazılı basındaki bu ideolojik değişim, “*Çalışkan Halkın Sosyalist Birliği*” çatısı altında yayın yapan diğer yayın organlarında da kendini göstermiştir. “*Yeni Kadın*” gazetesi ve “*Pioner*” dergisi gibi yayınlar, toplumsal mühendislik çabalarının bir parçası olarak kullanılmıştır. Radoviş'teki Türk okullarına ilişkin resmi kayıtlar, söz konusu yayınların eğitim materyali olarak düzenli bir biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır (Sulooca, 2024). Kitle iletişim araçlarındaki bu dönüşüme paralel olarak, 1945-1960 yılları arasında Üsküp Radyosu'nda yayınlanan Türkçe programlar da benzer bir ideolojik çizgi izlemiştir. Haftada iki kez yayınlanan 15 dakikalık programlar, “*Üsküp Radyosu, sosyalist vatanın hizmetinde sadakatle bulunmuştur*” ifadesiyle sonlandırılarak resmi ideolojiye bağlılığını vurgulamıştır. Ancak serbest göç hareketleri nedeniyle yaşanan insan kaynağı sorunları, bu yayınların sürekliliğini tehlikeye atmıştır. Türkçe yayıncılık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 16 Nisan 1969 tarihli ilk televizyon yayını, yaklaşık 15 dakika sürmüş ve Üsküp Tefeyyüz İlkokulu ile Manastır Nikola Tesla İlkokulu'nun faaliyetlerini konu almıştır. Programda ayrıca Üsküp Halklar Tiyatrosu'nun “*Cümbüş*” adlı Türkçe oyunundan kesitler yayınlanmıştır (Lutviyi, 2022: 253-259). Bu yayın, görsel medyada Türkçe içeriğin ilk örneği olarak kayıtlara geçmiştir.

Kültürel alanda ise 1950-1990 yılları arasında faaliyet gösteren “*Üsküp Türk Tiyatrosu*”, sahnelediği 189 oyunla hem sanatsal hem de ideolojik bir işlev üstlenmiştir. Özellikle Aziz Nesin'in “*Toros Canavarı*” (1966) ve Nazım Hikmet'in eserleri gibi politik içerikli oyunlar, rejimin ideolojik propagandasına hizmet etmiştir. Buna karşılık, 1965'te yayın hayatına başlayan “*Sesler*” dergisi, Yugoslavya Türklerinin edebi birikimine katkı sağlarken, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında köprü işlevi görmüştür (Karagöz, 1991: 33). Sesler, Makedonya'da Türkçe'nin korunması ve geliştirilmesi açısından büyük bir sorumluluğa sahip olup, Yugoslavya'daki Türk toplumunun diline ve sosyokültürel kimliğine gösterdiği duyarlılığı belgeleyen önemli bir mecra işlevini yerine getirmiştir. Bu tarihsel süreç, Yugoslavya'daki Türkçe yayıncılığın yalnızca resmi politikaların bir aracı olarak işlev görmekle kalmayıp, Türk toplumunun sosyokültürel kimliğini muhafaza etme yönündeki çabalarını da yansıttığını ortaya koymaktadır.

4.5. Türkiye’de Çok Partili Dönüşüm: Demokrat Parti İktidarında Sosyoekonomik Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk siyasi partileri, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısına uyum sağlayarak dış politika tercihlerini netleştirmiştir. Türkiye Komünist Partisi (TKP), SSCB’nin etkisiyle sosyalist blokla uyumlu bir çizgi izlerken, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) gibi partiler Batı yanlısı politikalar benimsemiştir. Bu durum, Türkiye’nin iç politikadaki ideolojik ayrışmaların dış politikaya da yansıdığını göstermektedir. CHP, merkez sol ve laik bir çizgi izlerken, DP muhafazakar değerleri ön plana çıkarmıştır. Her iki parti de Batı bloğuyla iş birliğini temel politika olarak benimsemiştir. Buna karşılık, kuruluşunda İslam ülkeleriyle yakınlaşmayı savunan Millet Partisi (MP) zamanla Batı yanlısı bir çizgiye kaymıştır (Karpaz, 1996: 272). Aynı zamanda toplumsal dönüşümler ve kansız darbeler yoluyla gerçekleştirilen bu süreç “*Beyaz İhtilal*” olarak tanımlanmış; 14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye’de siyasi iktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesiyle, söz konusu tanıma uygun bir örnek teşkil etmiştir. Bu durum, sadece siyasi alanda değil, sosyal ve ekonomik yapıda da kalıcı değişimlerin başlangıcı olmuştur. Otoriter tek parti yönetiminden, çok partili demokratik sisteme geçiş, Türkiye’nin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Aydemir, 1988: 14-15).

1945’te Türkiye nüfusunun %83’ü kırsalda yaşarken, on yıl sonra bu oran %71’e gerilemiştir. Kırsal nüfustaki bu azalma, sanayileşme ve kentleşmenin hızlandığını göstermiştir. Bu bağlamda DP, kurulduğunda köylülerin desteğini kazanmak amacıyla tarım politikalarını önceliklendirmiş, toprak mahsullerine yüksek fiyat garantisi vererek kırsal kesimin gelirini arttırmıştır. Ancak söz konusu politikalar, dünya piyasalarının üzerinde fiyatlandırma yapılmasına yol açarak ihracat rekabetini zayıflatmış; bu gelişme, bilhassa kentli nüfusun ekonomik çıkarlarına olumsuz olarak aksetmiştir (Karpaz, 1996: 135). Bu husus, yerli üreticilerin, uluslararası piyasa koşullarına kıyasla rekabet gücünü zayıflatan bir etki yaratmış olup; köylü nüfusun ekonomik çıkarlarını öncelikli bir politika haline getirerek, kırsal kesimin desteğini kazanmaya yönelik bilinçli bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Bahsi geçen dönemde, Cumhuriyet’in kuruluş felsefesinden tamamen farklı bir yaklaşım benimsenmiş ve çeşitli alanlarda geçmişe dönüş yaşanırken, dini konularda da önemli imtiyazlar sağlanmıştır (Toker, 1990: 24). Ayrıca, DP döneminde dini alanda CHP’nin seküler politikalarından geri adımlar atılmış; örneğin, Arapça ezan yasağının kaldırılması

muhafazakar kesimlerden destek görmüştür (Demirli, 2020: 72). CHP'nin sekülerleşme ve modernleşmeyi temel alan politikaları, özellikle kırsal kesimde dini değerlerine bağlı toplum çevrelerinde zamanla tepkilere sebep olmuştur. DP, bu toplumsal reaksiyonun siyasi temsilcisi olarak ortaya çıkmış, muhafazakar kesimlerin desteğiyle 1950'de iktidara gelmiştir. Partinin ideolojik söylemi, CHP'nin Türkçülük vurgusundan tamamen farklı olarak İslami referansları öne çıkaran bir nitelik taşımaktaydı. DP, Balkanlar'dan gelen Müslüman göçmenleri “*komünizmden kaçan Müslümanlar*” olarak tanımlamış, bahsi geçen yaklaşım hem partinin din temelli siyasi kimliğini güçlendirmiş hem de Balkan Müslümanlarının hamiliğini üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu söylem, DP'ye iç politikada meşruiyetini güçlendirmesini pekiştirme imkânı sunarken, uluslararası alanda din referanslı bir siyasi diskur kazandırmıştır (Baklacıoğlu, 2010: 481).

DP'nin söz konusu anti komünist tutumu çerçevesinde sosyal haklar ikincil planda yer almıştır. Başbakan Adnan Menderes'in “*Bizim memleketimizde sosyal adalet, başka memleketlerdeki gibi bir amele davası olmaktan çok, daha fazla bir çiftçi ve köy davasıdır*” DP iktidarının toplumsal meselelere kırsal merkezli bir perspektifle yaklaştığını ortaya koymuştur. Bu strateji doğrultusunda, şehirli işçi sınıfının sorunları büyük ölçüde göz ardı edilmiş; sosyal politika öncelikleri köylü nüfusun ekonomik ihtiyaçları üzerinden şekillendirilmiştir. Ancak köylülerin sosyal güvenlik kapsamına alınmamış olması, bu politikanın sınırlılıklarını ve seçici niteliğini gözler önüne sermektedir (Buğra, 2013: 165). Diğer yandan, 1950 seçimlerinde İstanbullu Rumlar DP'yi desteklemiş, liberal ekonomi politikaları sayesinde ticari olanaklardan faydalanmıştır. Ayrıca azınlıklar, parlamentoda temsil edilerek siyasi ve ekonomik alanda etkili olmuştur (Oran, 2020: 592). Bu dönemde, ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanmış, özellikle şeker ve çimento sanayisinde önemli üretim artışı kaydedilmiştir. Ancak DP hükümeti, CHP döneminde hazırlanan ancak uygulanamayan sanayi planlarını devralmak yerine ihtişamlı açılış programlarıyla öne çıkan farklı yatırımlara yönelmiştir. Şeker üretimindeki niceliksel artışa rağmen yaşanan tüketim sıkıntıları ve dokuma sanayisinde hissedilen durgunluk, kalkınma politikalarının sürdürülebilirlik sorunlarını ortaya koymuştur. Bu dönemde tarım sektöründe gözlemlenen gelir artışları ise bölgesel ekonomilerde canlanmaya yol açmıştır (Aydemir, 1988: 152-153). Fakat tarımsal üretimde makineleşmenin yaygınlaşması, kırsal kesimde işsizlik sorunlarını meydana getirmiş ve ulaşım maliyetlerinde gerçekleşen düşüşle birlikte Türkiye, tarihindeki ilk büyük kırsal göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu kontrolsüz göç dalgası,

özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde geniş çaplı gecekondu bölgelerinin oluşmasına neden olmuştur. DP iktidarı döneminde, Türkiye’de şehirleşme oranlarında kayda değer bir artış gözlemlenmiştir. 1927-1950 yılları arasında %24,2’den ancak %25’e yükselebilen kentli nüfus oranı, DP’nin uyguladığı politikalar sonucunda 1960 yılına gelindiğinde %31,9 seviyesine ulaşmıştır (Buğra, 2013: 166).

1954 yılından itibaren tarımsal büyümede beklenmedik bir duraklama süreci yaşanmış, üretim politikası durağan bir hal almıştır. Aynı dönemde, Türkiye’nin ihracata dayalı ekonomisi, dünya genelinde tarımsal ürün fiyatlarının düşüş eğilimi göstermesi nedeniyle ticaret açıkları vermeye başlamış ve ekonomik dengelerde belirgin bir bozulma meydana gelmiştir (Demirli, 2020: 55). Böylece, ülkenin dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz sonuçlar meydana gelmiş, ithalat ve ihracat arasındaki makas giderek büyümüştür. Bu süreçte hükümet, döviz rezervlerindeki düşüş eğilimi ve ekonomik büyümede yavaşlama gibi birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Gittikçe artan mali sorunlar DP’yi baskı altına alarak çeşitli kısıtlamalara gidilmesine yol açmıştır. Ancak dış ticaret açığının meydana gelmesiyle tarımsal alanlarda gerçekleştirilen bazı girişimler, milli gelirin artmasını tetiklemiş ve mevcut finansal problemler bir süre daha gizliliğini sürdürmüştür. DP iktidarı, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla yurtdışına seyahat edecek vatandaşların döviz alımlarına sınırlama getirmiştir. Piyasalarda işlem gören para miktarları daraltılsa da alınan önlemler, ekonomik sorunları çözmekte oldukça yetersiz kalmıştır. Tarımsal üretim giderek azalmış, özellikle şeker gibi temel ürünlerin kırsal kesimde yarattığı endişeler derinleşmiş; bu durum, yerel halk üzerinde büyük bir sosyoekonomik yük oluşturmuştur. Ayrıca, yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşlarının gelirlerinin hükümet tarafından engellenmesi, ekonomik durumu daha da zorlaştıran bir faktör haline gelmiştir. Söz konusu politikalar neticesinde, döviz transferlerinin kısıtlanması, ülkeye gelen döviz miktarının önemli ölçüde azalmasına neden olmuş olup; bu tablo, dış ticaret dengesi üzerinde birtakım olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle yurtdışında çalışarak ailelerinin ekonomik geçimlerine katkı sağlayan Türk işçilerinin destekleri sınırlandırıldığından, ülke içindeki hanelerin geçim sıkıntıları artmıştır (Eroğul, 2019: 161-162).

DP döneminde yaşanan ekonomik zorluklar, tarımsal üretimdeki daralma, karaborsa faaliyetleri, artan dış ticaret açığı ve yükselen enflasyonla kendini göstermiştir. Hükümetin

döviz kısıtlamaları ve Milli Koruma Kanunu¹⁸’ndan kaynaklanan yetkilerle aldığı önlemler de krizin derinleşmesini engelleyememiştir. 1958 yılında enflasyonun %40 seviyesine ulaşması, halkın satın alma gücünde önemli bir düşüşe yol açmış ve bu durum toplumsal hoşnutsuzluğu artırarak protesto hareketlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle ordu içinde hükümete yönelik memnuniyetsizlik büyümüş; subaylar, DP’nin askeri personel harcamaları yönündeki kısıtlamalarını eleştirmiştir (Glenny, 2001: 487-488). Ekonomik zorlukların giderek belirginleşmesi, özellikle varlıklı sınıf ve şehirli burjuvazi kesimi tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu dönem, DP’nin toplumsal desteğini zayıflatmış ve hükümetin politikalarına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Demirli, 2020: 56). Ekonomik kriz dönemlerinde makroekonomik istikrar bozulmakta, bütçe açıkları genişlemekte ve piyasa dalgalanmaları şiddetlenmektedir. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen fiyat istikrarı politikalarına rağmen yaşanan enflasyonist gerilimler, sürdürülebilir büyümeyi riske atmış; artan kamu borçlanması ise mali disiplini zorlaştırmıştır. Hükümetin istikrar önlemleri ve dış finansman ihtiyacı, ekonomik karar alma süreçlerinde dışa bağımlılığı arttıran bir sarmal yaratmıştır (Aydemir, 1988: 243).

1950-1953 döneminde yıllık ortalama %11,3 olan büyüme hızı, 1950-1960’ta %4’e gerilemiştir. Dönemin ikinci yarısında ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeline geçişle birlikte sanayi üretim payı artmış, ancak sektörün gelir dağılımına katkısı sınırlı kalmıştır (Buğra, 2013: 173). Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sonuçlanmıştır. Darbe sonrası Başbakan Menderes ve iki bakan idam edilmiş, Milli Birlik Komitesi (MBK) geçici bir yönetim kurmuştur. MBK, ekonomik tedbirlerin aşırılığını kabul ederek serbest piyasaya dönüş sözü vermiştir (Karpat, 2021b: 169). DP iktidarı, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik dönüşümünde kritik bir evreyi oluşturmuş; Batı yanlısı politikalar ve iç dinamiklerin çatışması 1960 darbesiyle neticelenmiş, demokratik süreç kesintiye uğramıştır.

¹⁸ Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940, Sayı 3780), İkinci Dünya Savaşı koşullarında CHP döneminde çıkarılmış; DP iktidarı tarafından 1950’lerdeki ekonomik krizde fiyat denetimi ve stokçulukla mücadele amacıyla yeniden uygulanmıştır (Albayrak, 2007: 237).

4.6. Demokrat Parti Döneminde Türk Dış Politikası ve Balkanlar Diplomasisi

DP dönemi (1950-1960), Türkiye'nin dış politikasının Soğuk Savaş'ın jeopolitik dinamikleri tarafından derinden şekillendirildiği bir kesit olarak karşımıza çıkmaktadır. DP'nin iktidara gelişiyle Türkiye, Batı bloğuyla stratejik ve ideolojik entegrasyon hedefini daha net bir politika çerçevesine oturtmuş; bu yaklaşım, 1947'den itibaren derinleşen küresel kutuplaşmanın bir tezahürü olarak dış politikada köklü bir dönüşüm sürecini tetiklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni uluslararası sistemde, 10 Şubat 1947 Paris Antlaşması'yla On İki Adalar'ın Yunanistan'a devredilmesi, Türkiye açısından jeopolitik bir kırılma noktası oluşturmuştur. Türkiye, özellikle Rodos, İstanköy, Sömbeki, İncirli ve Meis gibi anakaraya yakın adaların statüsüne ilişkin diplomatik çabalarını yoğunlaştırmışsa da ABD'nin Akdeniz'de Sovyet yayılmacılığını sınırlama politikası ve Türk Boğazları meselesindeki SSCB-Türkiye gerilimi, Yunanistan'ın lehine sonuçlanmasına neden olmuştur (Oran, 2020: 583). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ihtiyatlı dış politika çizgisi, iç siyasette eleştirilere maruz kalırken, Ege'de ortaya çıkan stratejik dezavantajlar, DP'nin proaktif diplomasi anlayışının zeminini hazırlamıştır. Netice olarak DP dış politikası, Türkiye'nin bölgesel ve küresel ölçekte etkin bir aktör olma arayışına odaklanmıştır.

1947'de ilan edilen Truman Doktrini ve 1948-1952 yılları arasında uygulanan Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye sağlanan 352 milyon dolarlık mali yardım, ülkenin Batı bloğuyla entegrasyon sürecini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bu kaynağın 175 milyon dolarlık kısmının doğrudan Amerikan mallarının ithalatına tahsis edilmesi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerini desteklerken, aynı zamanda ABD ile stratejik iş birliğini derinleştiren bir işlev görmüştür. Ancak bu süreç, Türkiye ekonomisinde dışa bağımlılığı arttıran yapısal bir dönüşümü de beraberinde getirmiş; bu durum, DP dönemi dış politikasında uzun vadeli bir kırılganlık unsuru olarak kendini göstermiştir. DP hükümeti, söz konusu mali desteği ekonomik modernizasyonun temel taşıyıcısı olarak değerlendirmiş; Batı ittifakıyla ideolojik uyumu özellikle de “*anti komünist söylemi*” dış politikanın temel yaklaşımlarından biri haline getirmiştir. Bu çerçevede, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısından kaynaklanan yönelimler, Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden şekillendirirken; ABD kaynaklı ekonomik yardımlar, dış politika kararlarında giderek artan bir siyasi bağımlılık unsuruna dönüşmüştür (Oran, 2020: 552). NATO'nun 4 Nisan 1949'da tesis edilmesini müteakip CHP döneminde başlatılan üyelik süreci, DP iktidarında ivme

kazanmıştır. Türkiye, Ağustos 1950’de ittifaka resmen müracaat etmişse de bazı üye devletler tarafından demokratik standartlar ve insan hakları kriterleri bakımından yeterli ilerleme kaydedilmediği gerekçesiyle bu başvuru ilk aşamada olumsuz karşılanmıştır. Söz konusu diplomatik engellerin aşılmasında kritik bir dönüm noktası Türkiye’nin 25 Haziran 1950’de BM’nin Kore’ye askeri müdahale çağrısına derhal 4.500 kişilik bir tugayla mukabele etmesi olmuştur. Kore Savaşı süresince 56.000 Türk askerinin görev alması ve yaklaşık 1.000 şehit verilmesi, uluslararası camiada önemli bir yankı uyandırmıştır. Norveç ve Danimarka’nın bir yıl süren itirazları yoğun diplomatik temaslar neticesinde değişmiş, 18 Şubat 1952’de Türkiye, NATO’ya tam üye olarak kabul edilmiştir. Bu gelişme, DP’nin iç politikada meşruiyetini güçlendirmiş, Türkiye’nin Batı ittifakındaki stratejik konumunu kurumsallaştıran bir kazanım olarak kayıtlara geçmiştir (Zürcher, 2022: 271-272).

DP hükümetinin Balkanlar ve Orta Doğu’da etkin bir dış politika izleme çabalarının somut bir sonucu olan 9 Ağustos 1954 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan “*Bled Antlaşması*” (İttifak İçin Siyasi İş birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması), Soğuk Savaş’ın bölgesel güvenlik dengelerini inşa etme arayışları çerçevesinde stratejik bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu antlaşma, BM antlaşma hükümleri çerçevesinde bölgesel istikrarın sağlanmasını hedeflemiş ve Sovyet yayılmacılığına karşı ortak bir savunma mekanizması oluşturmayı amaçlamıştır (Sakin ve Salep, 2012: 206). Türkiye ve Yunanistan’ın katılımı ittifakın askeri kapasitesini güçlendirmiş, ancak 1953’te Stalin’in vefatının ardından SSCB’nin yumuşama stratejisinin etkisiyle Yugoslavya tarafsızlık politikasına yönelmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 1 Eylül 1954’te ve Başbakan Adnan Menderes’in 4 Mayıs 1955’te Yugoslavya’ya yaptığı resmi ziyaretler bu çabaların somut örnekleridir (Eroğul, 2019: 151-152). Menderes’in 25 Aralık 1953’te Yugoslavya’nın Borba gazetesine verdiği yeni yıl mesajında Balkan Dostluk Paktı’nı “*bölgesel barışın temel taşı*” olarak nitelendirmesi (BCA, 30-1-0-0/13-79-15.1), Türkiye’nin iş birliğine verdiği önemi göstermektedir. Yugoslavya’nın SSCB ile yakınlaşması ve Kardelj’in bu yöndeki açıklamaları paktın işlevselliğini büyük ölçüde sarsmıştır. Aynı dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorununun tırmanması bölgesel iş birliği çabalarını sona erdirmiştir. Yugoslavya’nın izlediği bağımsız dış politika Türkiye’nin Balkanlar’daki etkisini sınırlandırmış, DP’nin bölgedeki siyasi ve askeri iş birliği çabaları istenen sonuçları vermemiştir (Aydemir, 1988: 318; Eroğul, 2019: 45-54).

1954'te Kıbrıs'ta Rumlar tarafından kurulan EOKA (Ethniki Organosis Kipriakou Agoniston) adlı örgüt, adadaki İngiliz yönetimine ve Kıbrıslı Türklere karşı silahlı saldırılar düzenlemiş; Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını (Enosis) amaçlayan radikal bir milliyetçi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın Enosis'i desteklemesi ve İngiltere'nin Rum tezlerine yakın duruşu, Türkiye'nin diplomatik tepkisine yol açmıştır. Türk hükümeti, adadaki Türk nüfusun güvenliğini koruma sorumluluğuyla, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını öngören siyasi tasarıya kesin bir şekilde karşı çıkmış, ancak İngiliz yönetiminin Kıbrıslı Türklere yönelik sert müdahalelerini önlemede yetersiz kalmıştır. 1958'de bağımsız bir “*Kıbrıs Devleti*” önerisinin kabul edilmesi, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yapısal bir gerginlik yaratmıştır (Zürcher, 2022: 274). Bu süreçte Yunanistan'ın Ege adalarını silahlandırması, kıta sahanlığını genişletme girişimleri ve FIR hattı ihlalleri, 1923 Lozan ve 1947 Paris Antlaşmaları'nın ihlal edilmesi anlamına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunan halkına yaptığı insani yardımlara rağmen, savaş sonrasında Yunan hükümetinin izlediği politikalar iki ülke ilişkilerindeki tarihsel dostluğu zedelemiştir (Sander, 2020: 175-177).

Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik sistemli tahditler, Balkanlar'da DP döneminin en önemli meselelerinden birini oluşturmuştur. 1946'da iktidara gelen sosyalist rejim, Türk azınlığa ait özel okulları kamulaştırarak kültürel hakları kısıtlamıştır. Bu süreç, 1950'de asimilasyon politikalarının yoğunlaştırılmasıyla daha da şiddetlenmiş ve yaklaşık 250 bin Türk'ün zorunlu göçe tabi tutularak Kapıkule sınır kapısına yönelmesine yol açmıştır. Söz konusu göç hareketinde Türkler mal varlıklarını kaybetmiştir. Ayrıca 60 bin Roman kökenli Bulgaristan vatandaşı da benzer şartlarda Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır (Sander, 2020: 189). Başbakan Dimitrov'un Aralık 1947'de Tito ile yaptığı görüşmede, Türk azınlığın Türkiye yerine Bulgaristan ve Yugoslavya'ya odaklanması gerektiğini ifade etmesi, Sofya yönetiminin asimilasyon niyetini açıkça ortaya koymuştur (Şimşir, 2012: 252-253). Bu açıklamalar iki ülke ilişkilerinde ciddi gerilimlere neden olmuştur. Türkiye, göçmenlerin entegrasyonu için kapsamlı bir yerleşim programı uygulamıştır. 1951-1952 yılları arasında 16.681 köy tipi ve 6.663 şehir tipi konut inşa edilmiş, 1950-1960 döneminde ise 20.496 aileye 1.065.806 dönüm tarım arazisi tahsis edilmiştir (Toprak vd., 2024: 297; Pınar, 2014: 297-85). Bulgaristan'ın 1956'dan sonra “*Birleşik Bulgar Ulusu*” projesi kapsamında asimilasyon çabalarını arttırması, özellikle Pomak nüfusa yönelik baskıları yoğunlaştırmıştır. Bulgaristan komünist yönetiminin Türkçe

konuşmayı yasaklama ve İslam'ın zorla benimsetildiği iddialarına karşın, Pomaklar dini ve kültürel kimliğini muhafaza etmeyi sürdürmüştür (Karpat, 2021a: 266). Bu politikalar, iki ülke arasında ciddi diplomatik gerginliklere yol açmış ve DP iktidarı döneminde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri sürekli olarak gergin bir atmosferde devam etmiştir.

DP iktidarının dış politikası, ekonomik alanda giderek ağırlaşan sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Marshall Planı kapsamında 1955 yılına kadar süren dış yardımlar ve artan ithalat, dış borç krizini sürdürülemez boyutlara taşımış; bu durum, ödemeler dengesinde cari açıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 6-7 Eylül 1955'te yaşanan olaylar ise Türkiye'nin uluslararası arenada imajını önemli ölçüde zedelemiş ve Batılı müttefikler nezdinde ülkenin itibar kaybına sebep olmuştur. 1955 sonrasında DP'nin benimsediği “*etkin tarafsızlık*” politikası, Balkanlar'da Yugoslavya ile geliştirilmeye çalışılan iş birliği girişimlerini de içermektedir. Ancak Yugoslavya'nın SSCB'yle diplomatik yaklaşması, bu teşebbüslerin etkisini önemli ölçüde zayıflatmıştır (Eroğul, 2019: 202). 1958 Irak Devrimi, monarşinin devrilmesi ve Sovyet yanlısı yeni yönetimin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin Bağdat Paketi üzerinden oluşturmaya çalıştığı bölgesel iş birliği sistemini büyük ölçüde etkisiz hale getirmiştir. Bu gelişmeler, DP dönemi dış politikasında belirgin bir duraklama dönemine işaret etmekte, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların uzun vadeli kalkınma hedeflerini riske attığını göstermektedir (Demirli, 2020: 56).

DP'nin on yıllık iktidarı boyunca izlediği dış politika, Soğuk Savaş koşullarında belirgin bir Batı yönelimini yansıtmıştır. Bu dönemin en önemli başarısı olan NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı güvenlik sistemine entegrasyonunu sağlamıştır. Bununla birlikte, Balkan Paketi'nin beklenen sonucu vermemesi, Kıbrıs sorununun şiddetlenmesi ve Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik baskılar, Türkiye'nin bölgesel politikalarında karşılaştığı yapısal engelleri ortaya koymuştur. Dönemin dış politikasının temel karakteristiği, anti komünist ideolojinin belirleyici rol oynamasıdır. Ayrıca bu dönemde benimsenen ideolojik yaklaşım, SSCB'nin 1950'lerin ikinci yarısında izlediği yumuşama politikaları karşısında daha esnek diplomatik manevralar yapılmasını engellemiştir. 1960 yılı itibarıyla Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde yaşadığı yalnızlaşma eğilimi, dış politikada çok yönlü ve dengeli bir strateji benimseme gerekliliğini belirgin şekilde gündeme getirmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇÜN DEMOGRAFİK ANALİZİ VE SOSYOEKONOMİK SONUÇLARI (1952-1967)

5.1. Türkiye’de Göçmen Kimlik Dinamikleri: Nicel Verilerle İnceleme

Ulus-devlet yapısı içinde toplumsal uyum sağlayamayan gruplar sadece farklı diller konuşan topluluklarla sınırlı kalmamıştır. Etnik ve dini temelde ayrılan yapılar da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu durum, farklı etnik ve dilsel kimliklere sahip toplumların yanı sıra aynı etnik kökenden gelen ve ortak dili konuşan Yugoslavya’daki Slav kökenli Bosnalı Müslümanlar, Bulgaristan’daki Pomaklar ve Makedonya’daki Müslümanlar gibi grupları da kapsamaktadır. Balkanlar’da din faktörü özellikle Ortodoks Hristiyanlar arasında etnik kimliklerin oluşumunda belirleyici olmuştur. Sırlar, Makedonyalı Slavlar, Karadağlılar ve Bulgarlar gibi farklı etnik unsurların ayrışmasında temel rol oynamıştır. Yeni modern devletlerin inşa sürecinde din, ulusal kiliseler oluşturuluncaya kadar egemen ulusal yapı içinde tam işlevsel rol üstlenmemiştir. Bu durum, ulusal kimliğin tanımlanmasında tek başına din faktörünün yeterli olmadığını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde din faktörü, Müslüman yönetime karşı hareketlerde önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ancak Arnavutluk örneğinde Müslüman toplulukların ulusal hareketleri paralel şekilde gelişmiştir. Osmanlı’ya yönelik tehditlerin genellikle Hristiyan kesimlerden geldiği görüşü de bu farklılığı desteklemektedir. Hristiyan Ortodoksların milli devlet kurma süreçlerinde, ulusal kimlik inşası ile dini organizasyonlar arasındaki çatışma bu koşulları açıkça yansıtmaktadır (Brown, 2017: 103-104).

Balkan Savaşları sonrasında Rumeli topraklarının kaybı ve Müslüman nüfusun tasfiyesi, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinin en derin travmalarından birini oluşturmuştur. Bu kayıplar, yalnızca coğrafi sınırların değişimiyle kalmamış; aynı zamanda imparatorluğun asli unsuru olan Türk nüfusun muhacir statüsüne geçişini ve derin bir aidiyet krizini beraberinde getirmiştir. Yaşanan travma, Rumeli Türklerinin Türkiye’deki sosyal ve kültürel entegrasyonunu zorlaştırmış, yabancılaşma ve yeniden kimlik inşası sürecini tetiklemiştir. Geçmişin yüküyle mücadele eden bu topluluk, aynı zamanda değişen sosyal dinamikler içinde varlığını sürdürme çabası içine girmiştir (Bora ve Şen, 2009: 1149-1162). Balkanlar’da yaşayan Türk nüfus, sosyal ve siyasi baskılar nedeniyle Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Makedonya Türkleri, Sırp,

Makedon ve aşırı Arnavut milliyetçilerinin uyguladığı tazyikler sonucunda Yugoslavya topraklarından Türkiye'ye göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Dini yakınlık ve evlilik ilişkileri gibi faktörler, Türk kimliğinin muhafaza edilmesi konusunda kısmi bir rol oynamışsa da Kosova özelinde Arnavut milliyetçiliğinin baskın etkisi bu süreci tersine çevirmiştir. Bölgede Türk kimliği, dini bağlara rağmen Arnavut asimilasyon politikalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Göç süreci, sadece fiziki bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimlik koruma mücadelesi, yeni topluma uyum çabası, kültürel mirasın devam ettirilmesi gibi karmaşık dinamikleri de beraberinde getirmiştir (Kut, 2005: 231-232). Kosova'da dominant Arnavut kimliği, Türk toplumunun kültürel sürekliliğini zorlaştırmıştır. Dini ve toplumsal bağların kimliği korumadaki yetersizliği, asimilasyon sürecine zemin hazırlamıştır. Bu durum, azınlık kimliklerinin muhafaza edilmesi için toplumsal yapıların güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Dönemin Belgrad Büyükelçisi Agâh Aksel'in (1952-1955) Cumhurbaşkanı Bayar'a yazdığı mektup (Yümlü, 2011: 255), Yugoslavya Türklerinin içinde bulunduğu kritik durumu “*acıklı ve feci*” olarak tanımlamaktadır. Aksel, Makedonya'daki Türk nüfusun “*Slavlaşma veya yok olma*” tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu vurgulayarak ivedilikle göç ve iskan talebinde bulunmuştur (BCA, 30-1-0-0/40-238-17). Bu dönemde günde ortalama 100 Türk'ün Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir. Ancak göç süreci, idari, iktisadi ve sosyal zorluklarla birlikte gerçekleşmiştir (Milliyet, 6 Mart 1955). Bu durum, Osmanlı'nın kültürel mirasının korunmasının bir sorumluluk olarak algılandığını göstermektedir. 24 Nisan 1955 yılında Üsküp'ten İstanbul'a göç eden 27 yaşındaki K. Mimarlar'ın anlatımları, göç sürecinin çok boyutlu zorluklarını somutlaştırmaktadır. Yugoslavya yönetiminin ülkeden para çıkışını yasaklaması nedeniyle tüm mal varlıklarını geride bırakmak zorunda kalan Mimarlar ailesi, evlerini Sancak bölgesinden gelen Bosnalı Müslüman göçmenlere çok düşük bir fiyata satabilmişlerdir. İstanbul'a vardıklarında ise ilk gecelerini Sirkeci Garı'nın soğuk beton zemininde geçirmek durumunda kalmışlar, nihayet daha önce göç etmiş olan aile büyüklerinin yanına sığınabilmişlerdir. Bu kişisel deneyim, göç sürecinin sadece fiziki bir yer değiştirme olmadığını, aynı zamanda derin maddi kayıpları ve aile bağlarının hayati önem taşıdığı zorlu bir uyum sürecini de beraberinde getirdiğini göstermiştir. Ayrıca Bosnalı göçmenlerle yapılan mülkiyet transferi, bölgedeki nüfus hareketliliğinin karmaşık yapısını anlamak açısından önemli bir detay oluşturmaktadır (K. Mimarlar, kişisel görüşme: 9 Aralık 2009).

Yugoslavya döneminde Makedonya'daki Türk nüfusunun demografik yapısı, resmi politikalar ve göç dinamikleri nedeniyle önemli değişimler geçirmiştir. 1948 nüfus sayımında kendini “*Türk*” olarak kaydettiren 95.940 kişinin önemli bir kısmı anadilini Makedonca veya Arnavutça olarak beyan etmiştir (Shop, 1968: 181). Bu durum, etnik kimlik ile dil kullanımı arasındaki çelişkili bir tabloyu ortaya koymaktadır. Ancak gerçekte, birçok etnik Türk rejimin demografik mühendislik uygulamaları nedeniyle “*Arnavut, Makedonyalı Müslüman veya Çingene*” olarak kaydettirmiştir (Ağanoğlu, 2023: 224). Araştırmacıların nüfus tahminlerine göre 1948’de gerçek Türk nüfusu yaklaşık 173.938 kişi civarındadır (Baklacioğlu, 2010: 349-350). 1953 yılında bu durum tersine dönmüş, etnik kökeni Türk olmayan birçok Arnavut, Makedonyalı ve Sancaklı Müslüman, Roman çeşitli siyasi sebeplerle ve Türkiye’ye göç edebilmek amacıyla kendilerini Türk olarak kaydettirmiştir. Bu durum, dönemin sosyopolitik dinamiklerinin ve göç süreçlerinin nüfus sayımlarındaki etnik kimlik beyanlarını nasıl etkilediğini belirgin bir şekilde göstermiştir. Balkan Paketi’nin imzalanmasıyla göç süreci hız kazanmış, ancak göç etmek isteyenlerin kendilerini Türk olarak kaydettirmesi nedeniyle 1953 sayımında Türk olarak kayıtlı kişi sayısı 203.938’e yükselmiştir. Ancak bu artışa rağmen, Türklerin %34’ünün Makedonca, %28’inin ise Arnavutçayı anadili olarak beyan etmesi (Shop, 1968: 182), kimlik inşasındaki çelişkileri devam ettirmiştir. Bu bağlamda, 1953-1960 yılları arasında 151.816 kişinin Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç etmesiyle (Kut, 2005: 228), 1960 yılında Makedonya’daki Türk nüfusu 131.481’e kadar gerilemiştir (Poulton, 1993: 112).

Söz konusu nüfus hareketliliği, bölgedeki demografik dengeleri kalıcı olarak değiştirmiş ve toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır. Bununla birlikte Bosnalı Müslümanların statüsünde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1948 sayımında ilk kez “*Müslümanlar*” olarak resmi nüfus envanterine kaydedilen bu grup, 1953’te “*Yugoslav*” kategorisine dahil edilmiş, 1961’de ise resmi olarak milli kimlik statüsü kazanmıştır (Brown, 2017: 128). Bu gelişmeler, Yugoslavya’nın etnik kimlik politikalarındaki değişken tutumunu yansıtmıştır.

Tablo 8

1948, 1953, 1961 ve 1971 Yıllarında Makedonya’da Etnik Gruplara Yönelik Gerçekleştirilen Nüfus Sayımları

1948, 1953, 1961 ve 1971 Yıllarında Makedonya’da Etnik Gruplara Yönelik Gerçekleştirilen Nüfus Sayımları				
Etnik Kimlik	1948	1953	1961	1971
Makedon	788.889	860.699	1.000.854	1.142.375
Arnavut	197.433	162.524	183.108	279.871
Türk	95.940	203.938	131.481	108.552
Roman	19.500	20.462	20.606	24.505
Ulah	9.508	8.668	8.046	7.190
Sırp	29.335	35.112	42.727	46.465
Diğer	12.334	13.111	19.180	38.350
Toplam	1.152.986	1.304.514	1.406.003	1.647.308

Kaynak: *Baklacioğlu, 2010: 345*

6 Temmuz 1963 tarihli bir resmi yazıda, Belgrad Büyükelçiliğinin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’na ilettiği rapor, Kosova ve Makedonya’nın kırsal kesimlerindeki Müslüman Arnavut nüfusun sosyoekonomik durumuna dair önemli tespitler içermektedir. Raporda, bu bölgelerde “*Türk*” ve “*Müslüman*” kavramlarının Bosna-Hersek’te olduğu gibi iç içe geçtiği ve eş anlamlı ifadeler olarak kullanıldığı vurgulanmıştır. Köylü gruplar arasında dini bağlılığın güçlü olduğu, ateist Arnavutluk yönetimi yerine İslam dininin özgürce yaşandığı Türkiye’ye göç eğiliminin baskın olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, Kosova ve Makedonya’daki Arnavut aydınlar arasında milliyetçi söylemlerin yaygınlığı dikkat çekicidir. Bu kesim, 1912’den itibaren Batı Makedonya, Kosova, Karadağ’ın güneyi ve Yunanistan’ın Çamerya bölgesini kapsayan “*Büyük Arnavutluk*” ideali taşımaktaydı. Üsküp’ün bu projeye dahil edilmemesinin (sonradan Türk göçüyle dahil edilmiştir) temel nedeni, şehirdeki kayda değer Türk nüfusu ve Türklük bilincine sahip Arnavut ve Makedonyalı Müslümanların varlığıdır. Yugoslavya Makedonyası yönetimi, 1960’lardan itibaren Türk göçünü kendi çıkarlarına aykırı bulmuştur. Makedonyalı Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlete bağlı azınlık ve kapalı bir topluluk olarak tanınmıştır. Makedonya’da “*Torbeş*” olarak adlandırılan topluluk, bölgenin batısında Kırçova, Debre ve Jupa gibi Arnavutluk sınırına yakın bölgelerde yoğun olarak

yaşamaktadır. Kosova'nın güneyinde ise özellikle Gora bölgesinde yerleşik olan “*Goralılar*”, Makedonya ve Arnavutluk sınırlarına komşu alanlarda ikamet etmektedirler. Her iki grup da coğrafi olarak birbirine yakın ancak farklı etno-kültürel özellikler sergileyen Slav kökenli Müslüman topluluklardır. Slav Müslümanların Türkçe bilmemesi başlangıçta sorun teşkil etse de Türklük aidiyetlerinin güçlü olması bu engeli aşmıştır. Buna karşın, Türkçe konuşamayan Arnavutlarda bu durum daha uzun süre devam etmiştir. Osmanlı dönemindeki Arnavut isyanlarının yarattığı tarihsel güvensizlik bu farklılığın arka planını oluşturmuştur. Türkiye'ye göç eden Arnavutlar genellikle kırsal kökenli, muhafazakar ve Osmanlı kültürüne bağlı bireylerden müteşekkildir. Arnavutlar ve Slav Müslümanlar arasında Türk kimliğine dair herhangi bir şüpheye rastlanmamıştır (Ağanoğlu, 2017: 390; Çavuşoğlu, 2007: 139-140).

Göç hareketlerine ilişkin istatistiksel veriler ve kaynaklar arasında önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, göçün demografik boyutlarının yanı sıra tarihsel ve politik yönlerinin de tartışmaya açık bir konu olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1952-1975 arasında göç edenlerin sayısı Hamzaoglu'na göre 296 bin, Risto Lazarov'a göre 155 bindir (Mandacı, 2007: 7). Bu farklılıklar, göçün siyasi ve sosyokültürel dinamiklerini yansıtmaktadır. 1953'te 13 bin Türk kökenli Yugoslavya vatandaşının göç etmesiyle başlayan süreçte, 1945-1966 arasında çoğunluğu Makedonya kökenli 246 bin kişinin Türkiye'ye yerleştiği belirtilmiştir (Malcolm, 1999: 381). Poulton, İkinci Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya kökenli göçmenlerin birçoğunun Bosnalı Müslümanlar ve Arnavutlardan teşekkül ettiğini; ekonomik kriz ve Çetnik-Partizan geriliminin söz konusu göç hareketini tetiklediğini vurgulamıştır. Rejim tarafından “*şüpheli*” veya “*casus*” olarak addedilen bu gruplardan yaklaşık 100 bin kişi Türkiye'ye sığınmıştır (Poulton, 1993: 112). Deliorman'ın verilerine göre, 1952-1960 yılları arasındaki yoğun göç dönemi haricinde İkinci Dünya Savaşı sırasında 1.825 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu sayı, 1951 yılına gelindiğinde 114 kişiye kadar gerilemiş; 1961 sonrasında ise 50 bini aşmıştır. Öte yandan 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başına dek Sırp politikaları nedeniyle 1,2 milyon kişinin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye topraklarına göç ettiği tahmin edilmektedir (Deliorman, 2011: 199-200). Yugoslavya kaynaklarına göre Makedonya'dan 80 bin, Kosova'dan 40 bin olmak üzere toplam 120 bin kişinin göç ettiği belirtilirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi istatistik kurumlarının arşiv verileri 1955-1960 arasında 155.998 göçmenin kabul edildiğini göstermektedir. Buna karşılık Arnavut tarihçi Bajrami, 1953-1956 döneminde 412 bin kişilik

bir göç hareketinden bahsetmektedir. Kosovalı sosyal bilimci Pajazit Nushi ise 1953-1972 arasında 246.800 kişinin göç ettiğini ileri sürmektedir. Bu veriler, göç sürecinin sadece bir dönemle sınırlı kalmadığını, aksine uzun yıllara yayılarak geniş kapsamlı bir demografik hareketliliğe işaret ettiğini göstermektedir. Yugoslav yetkililerin göç verileri, vatandaşlıktan ayrılma ilanlarına dayanmaktadır. Nova Makedonja gazetesindeki resmi ilanlara göre, 1953-1957 arasında 16.457 aile (67.648 kişi) vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Ancak aile başına ortalama yedi kişi düştüğü gerçeği göz önüne alındığında, bu rakamın aslında 113.316 kişiyi temsil ettiği tahmin edilmektedir (Baklacioğlu, 2010: 196). Resmi kayıtlara göre, aynı dönemde 16.467 aile (66.141 kişi) Türkiye'ye göç etmiştir. Söz konusu veri farklılıkları, göç araştırmalarındaki kaynak heterojenliğini yansıtırken, aynı zamanda siyasi dinamiklerin akademik analizleri nasıl şekillendirdiğini de gözler önüne sermektedir. Bu durum, konunun çok boyutlu doğasını ve disiplinlerarası bir yaklaşım gerekliliğini açıkça yansıtmaktadır.

Tablo 9

Makedonya'dan Türkiye'ye Göç Eden Ailelerin Şehirlere Göre Dağılımı (1953-1957)

Şehir	Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Şehir	Aile Sayısı	Kişi Sayısı
Üsküp	3.403	12.361	Kırçova	533	2.059
Köprülü	1.952	9.160	Ohri	423	1.456
Manastır	1.351	6.349	Delçova	322	1.432
İştîp	1.316	5.149	Debre	322	1.432
Kalkandelen	1.017	3.027	Gostivar	282	1.495
Pirlepe	911	3.928	Berova	196	736
Ustorumca	852	3.359	Resne	126	461
Kumanova	753	2.855	Struga	12	49
Koçana	711	2.041	K. Palanka	9	32
Kavadar	707	2.816	Kratova	1	2
Gevgeli	654	2.258	Ovçepole	1	2
Radoviş	597	2.523	Toplam	16.451	64.982

Kaynak: Ağanoğlu, 2023: 236

Kosova Türk nüfusunun 1948-1953 dönemindeki demografik seyri dikkat çekici bir değişim sergilemiştir. 1948 nüfus sayımında 1.315 olarak kaydedilen Türk nüfusu, 1953'te 34.583'e yükselerek belirgin bir artış göstermiştir. Bu doğrultuda 1951'de Kosova

Türklerine ulusal azınlık statüsü tanınmış ve Türk okullarının açılmasına yönelik bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1953 Balkan Paktı'nın imzalanmasıyla birlikte Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki diplomatik görüşmeler, bölgedeki Türklerin göç sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu süreç, Türk nüfusun yanı sıra Arnavutları da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Müslüman toplulukların Kosova'dan tasfiye edilmesi hedeflenmiştir (Malcolm, 1999: 381). Nitekim Nureddin'in verilerine göre, 1952-1965 yılları arasında Kosova'dan Türkiye'ye toplam 42.588 kişinin göç ettiği tespit edilmiştir (Nureddin, 2011: 263). Bu durum, söz konusu göç hareketlerinin yalnızca demografik değil, aynı zamanda bölgedeki etno-kültürel yapının yeniden şekillendirilmesine yönelik politik bir strateji olduğunu göstermiştir. Söz konusu göç sürecine ilişkin istatistikler, Yugoslav hükümetinin resmi tezleriyle paralellik göstermekte ve bölgedeki nüfus hareketliliğinin planlı bir şekilde yürütüldüğüne işaret etmektedir. Özellikle Müslüman nüfusun yerinden edilmesine yönelik bu uygulamalar, Türkiye ve Yugoslavya arasındaki resmi belgelerde de kendini göstermektedir (Ağanoğlu, 2023: 236; Malcolm, 1999: 381).

Tablo 10

1952-1965 Yılları Arasında Kosova'dan Türkiye'ye Göç Eden Kişi Sayısı

Yıl	Kişi Sayısı	Yıl	Kişi Sayısı
1952	1.900	1959	3.200
1953	2.300	1960	1.798
1954	1.500	1961	3.191
1955	5.100	1962	1.591
1956	5.400	1963	2.572
1957	5.771	1964	2.153
1958	4.130	1965	1.982
Toplam: 42.588			

Kaynak: Nureddin, 2011: 263

Kosova'daki Türk nüfusunun demografik yapısı, 1948-1971 döneminde bölgesel politikalar ve uluslararası ilişkiler bağlamında planlı bir nüfus mühendisliği sürecine tabi tutulmuştur. 1951'de Kosova Türklerine tanınan ulusal azınlık statüsü, eğitim alanında bazı hakların temelini oluşturmuştur. 1953 yılında Balkan Paktı'nın imzalanmasının ardından yoğunlaşan diplomatik temaslar, göç sürecini hızlandıran temel etken olmuştur. Özellikle

Prizren, Dragaş, Gilan ve Mitrovica gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde başlayan nüfus hareketliliği, söz konusu yerleşimlerin nüfusunda %70'e varan azalmalara yol açmıştır. Bu nüfus verilerindeki kayda değer dalgalanmalar, bölgedeki demografik değişimlerin sadece Türk nüfusuyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Arnavutları da içerecek şekilde daha kapsamlı bir Müslüman nüfus politikasının uygulandığını göstermektedir (Malcolm, 1999: 381). 1960'lı yıllarda göçün etkileri net biçimde görülmeye başlanmıştır. 1953'te 34.583 olan Türk nüfusu 1961'de 25.764'e, 1971'de ise 12.244'e düşerek ciddi bir demografik çöküş yaşanmıştır (Baklacioğlu, 2010: 365-397). Bu veriler, bölgedeki etno-dinsel dengelerin planlı olarak değiştirildiğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Şehircilik uzmanı İsmail Cevat Geray'ın Köyişleri Bakanlığı arşivlerine dayanarak yaptığı derlemeye göre 1952-1960 döneminde 172.571 kişi göç etmiştir (Geray, 2019: 78). T.C. Köyişleri Bakanlığı'nın 1952-1967 verileri ise toplam göçmen sayısını 175.392 olarak kaydetmiştir. Buna karşılık Arnavut araştırmacı Bajrami, 1952-1965 için 450.821 kişilik çok daha yüksek bir rakam öne sürmüştür (Baklacioğlu, 2010: 197). Göç istatistikleri, devletlerin demografik politikalarındaki temel eğilimleri yansıtmakla birlikte toplumların etnik yapılarına ilişkin algı ve yaklaşımlarına dair önemli veriler sunmaktadır. Göç hareketlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 1956 yılı en yüksek bireysel göçmen sayısına sahne olurken, 1958 yılı en fazla ailenin göç ettiği yıl kaydedilmiştir. 1952 yılı ise hem kişi hem de aile bazında en düşük göç oranlarının görüldüğü dönem olmuştur. Bu gelişme, Türkiye'nin 1952-1953 döneminde yürürlüğe koyduğu geçici sınır düzenlemeleri politikası ve söz konusu tarihlerde Bulgaristan'dan gelen önemli sayıdaki soydaş göçünün (yaklaşık 154.393 kişi) yarattığı sosyodemografik baskı ile açıklanmıştır (Yücelden, 1976: 1094).

Tablo 11

Türk ve Arnavut Kaynaklarına Göre Göçmen Sayıları ve Dağılımları

Yıl	Tüm Göçmenler	Yugoslavya Göçmenleri	
	Cevat Geray'ın Verileri	Köyişleri Bakanlığı	Hakif Bajrami'nin Verileri
1952	1.202	73	37.000
1953	3.309	1.113	19.300
1954	12.062	9.728	17.500
1955	20.076	17.000	51.000
1956	35.369	31.969	54.000
1957	32.680	30.162	57.710
1958	32.539	30.137	41.300
1959	20.612	18.403	32.000
1960	14.722	13.304	27.000
1961	-	7.091	31.000
1962	-	3.399	15.940
1963	-	2.603	25.720
1964	-	1.288	21.530
1965	-	1.998	19.821
1966	-	3.672	-
1967	-	3.452	-
Genel Toplam	172.571	175.392	450.821

Kaynak: Baklacioğlu, 2010: 197

Köyişleri Bakanlığı'nın resmi kayıtları, 1954-1960 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelen göç hareketlerinde Arnavut ve Türk nüfusunun demografik kompozisyonunun belirgin şekilde iç içe geçtiğini ortaya koymuştur. 1960 yılı sonrasında Kosova ve Makedonya'daki Arnavut toplumunda yaşanan sosyoekonomik ve siyasal dönüşümler, göç dinamiklerinde belirgin değişimlere yol açmıştır. Bu kapsamda, göç olgusunun etnik niteliği ve coğrafi yayılımı, dönemin siyasal bağlamı ve ekonomik şartlarının bir yansıması olarak şekillenmiştir. Türkiye Göçmen Federasyonu kayıtları, 1946-1968 arasında 41.950 ailenin (159.030 kişi) Türkiye'ye yerleştiğini göstermektedir. Hürriyet

gazetesinin 18 Nisan 1978 tarihli nüshasında ise bu sayının 190.000’e ulaştığı belirtilmiştir. 1968 yılında Köyişleri Bakanlığı tarafından Avrupa Konseyi İskan Fonu’na sunulan resmi istatistikler, söz konusu döneme ilişkin en güvenilir verileri içermektedir. Bu kayıtlara göre 1952-1967 döneminde 175.392 kişi “*serbest göçmen*” statüsü kapsamında Türkiye’ye yerleşmiştir (Ağanoğlu, 2017: 386). Ayrıca Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kaynakları, 1923-1998 yılları arasında Yugoslavya’dan 305.853 kişinin (77.615 hane) Türkiye’ye göç ettiğini ortaya koymaktadır. Dikkat çekici bir şekilde, söz konusu göçmen nüfusun yalnızca %1,86’sı iskânlı statüdeyken, %98,14’ü kendi imkanlarıyla yerleşen serbest göçmenlerden oluşmaktadır (Köksal, 2004: 100-101). Bu durum, göçmenlerin büyük ölçüde devlet desteği olmadan ekonomiye entegre edildiğini ve kendi çabalarıyla üretken bir şekilde toplumsal hayata katılım sağladığını göstermektedir. Yugoslavya’dan Türkiye’ye gerçekleştirilen göç hareketleri, salt demografik bir olgu olmanın ötesinde çok boyutlu bir sosyal fenomen olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreç: taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrini yansıtmakta olup; göçmenlerin etnik ve kültürel kimliklerinin korunmasına dair politikaları şekillendirmiştir. Ayrıca Türkiye’nin sosyoekonomik ve kültürel yapısına önemli katkılar sağlamıştır. Göçmen nüfusun büyük çoğunluğunun serbest statüde yerleşmiş olması, bu kitlenin Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına kendi kaynaklarıyla katkı sağladığının önemli bir göstergesidir.

5.2. Yugoslavya’dan Gelen Göçmenlerin İskanı ve Vatandaşlığa Kabul Edilme Süreci

Cumhuriyet’in kuruluş döneminde Balkanlar’dan gelen muhacir nüfusun iskânı hem demografik düzenleme hem de sosyoekonomik entegrasyon hedefleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Muhacirlerin büyük bölümü, tarımsal üretim potansiyeli yüksek olan Marmara ve Ege bölgelerine yerleştirilmiş; bu strateji hem işgücü ihtiyacını karşılamayı hem de bölgesel kalkınmayı desteklemeyi amaçlamıştır. İskan sürecinde, muhacirlerin yerel toplumla etkileşimi, yeni sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte 1920’li ve 1930’lu yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya yönelik yürütülen iskân politikaları, sadece demografik değil uzun vadeli idari kaygılarla da ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde, bölgedeki nüfus yapısını dönüştürme ve merkezi denetimi güçlendirmek amacıyla Balkan göçmenlerinin belirli alanlara yerleştirildiği görülmektedir. Muhacirlerin devlete bağlılığı ve ulusal kimlikle hızlı uyum sağlama eğilimleri, bu sürecin

işleyişinde etkili olmuştur. Rumeli kökenli nüfusun Türk milli kimliğine yakın duruşu, resmi politikaların uygulanmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır (Erder, 2018: 162).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, özellikle Batı Anadolu'daki (Söke, Menemen Ovası, Saruhan ve Konya hattı) Türk nüfusunun Balkanlar'a düzenli iskânı gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, erken dönemlerden başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş, Balkan Savaşları sonrasında bölgedeki Türk varlığı büyük ölçüde sona ermiştir. Osmanlı döneminde Balkan Türkleri, çok etnik yapılı ve çok dinli bir sosyal yapının parçası olarak Gayrimüslim topluluklarla bir arada yaşamış; bu durum, kültürel etkileşim ve görece hoşgörü ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak Fransız İhtilali'nin tetiklediği milliyetçi hareketler, Balkanlar'daki etno-dinsel dengeyi değiştirmiş; Türk nüfus zamanla demografik ağırlığını yitirerek azınlık konumuna düşmüştür. 19. yüzyıldan itibaren artan çatışmalar ve Hristiyan devletlerin egemenliği altında geçen uzun bir dönem, bölgedeki Türk varlığı üzerinde derin sosyokültürel tesirler bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist rejim altında yaşayan Türkler, kimliklerini muhafaza etmekle birlikte asimilasyon ve baskılarla karşılaşmış, bu süreç sonunda kitlesel göç hareketleri başlamıştır. Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden Müslüman nüfus, siyasi otoriteler ve yerli halk nezdinde çok boyutlu bir algıya tabi tutulmuştur. Muhacirler, komünist rejimlerle ilişkileri olabilecekleri şüphesiyle zaman zaman güvenlik endişelerine maruz kalmış, aynı zamanda kültürel farklılıkları nedeniyle “öteki” olarak görülmüştür. Resmi söylemde “*soydaş*” kabul edilmelerine rağmen, gündelik yaşamda tam anlamıyla “*yerli*” olarak algılanmamaları, sosyal uyum sürecinde çeşitli zorluklara yol açmıştır. Türkiye'deki yerli halk tarafından “*bizden olan ama bizler gibi değil*” şeklinde bir algıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durumun temelinde; muhacirler ile yerel halk arasındaki etkileşimin sınırlı kalması, göç ve vatandaşlık politikalarının entegrasyon sürecini tam olarak desteklememesi, Balkan Türklerinin kendilerini tanımlama biçimleri ile yerli nüfusun beklentileri arasındaki uyumsuzluk gibi çeşitli faktörler etkili olmuştur. Balkan Türklerinin iskânı, sadece demografik bir hareketlilik değil, aynı zamanda kimlik politikaları, toplumsal kabullenme ve devletin uluslaşma stratejileriyle iç içe geçmiş çok boyutlu bir olgudur (Arslan, 2023: 238-239).

CHP döneminde, Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için kurumsal ve hukuki altyapı oluşturulmuştur. Bu kapsamda 20

Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5613 sayılı yasa ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı İskân Genel Müdürlüğü kurulmuş ve göçmenlerin yerleştirilmesi süreci merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur (Tekeli, 1990: 13). Göçmen kabul sürecinde, Türkiye'de ikamet eden akrabalarından resmi davet mektubu (vesika) temini zorunluluğu getirilmiştir. Davet mektuplarında, göçmenlerin etnik kökeni, akrabalık derecesi, mali durumları ve daha önce davetiye verip vermedikleri gibi detaylı bilgiler talep edilmiştir. Bu uygulama, göçmen profilinin kayıt altına alınmasını ve kontrollü bir nüfus hareketinin sağlanmasını amaçlamıştır. “*Aileleri Birleştirme Sözleşmesi*” çerçevesinde, Yugoslavya'daki akrabalarını Türkiye'ye getirmek isteyen vatandaşların valilikten izin belgesi almaları şart koşulmuştur. İzin sürecinin tamamlanmasının ardından İçişleri Bakanlığı tarafından göçmen listeleri Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği ve Üsküp Başkonsolosluğu'na iletilmiştir. Göçmenlerin kültürel entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla, Türkiye'nin Yugoslavya'daki diplomatik temsilcilikleri tarafından Türk dili ve kültürüne dair testler uygulanmıştır. Bu testlerde başarılı olan adaylara sertifika verilerek, uyum aşamasının daha etkin yönetilmesi hedeflenmiştir (Tekin, 2011: 258). Bu dönemde uygulanan düzenli iskân politikaları, göçmenlerin ekonomik ve sosyal adaptasyon sürecini hızlandırmıştır. Aynı zamanda, göçmenlerin mesleki niteliklerinin belgelenmesi ve kontrollü yerleştirilmeleri sayesinde, ülke ekonomisine katkı sağlayacak şekilde işgücü piyasasına dahil olmaları kolaylaştırılmıştır. İskân sürecinin kurumsal bir çerçeveye oturtulması hem demografik yapının dönüşümüne hem de kalkınma politikalarına uyumlu bir göç yönetimi modelinin geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen bireyler, özellikle Türkiye'de yakını bulunmayanlar için vesika temininde önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Yugoslav makamlarının uyguladığı bürokratik engeller, göçmen adaylarının çalışma haklarını askıya alarak maddi kaynaklarını tüketmeye zorlayan bir süreç oluşturmuştur. Göçmenlerin taşınabilir ve taşınmaz mallarını transfer etme hakları kısıtlanmış, özellikle Bosnalı Müslümanların Sancak'tan Üsküp'e yerleşimine izin verilmemiştir (Ağanoğlu, 2017: 392-393). Bu tutum, belirli bölgelerdeki nüfus yapısını ve toplumsal düzeni gözetme amacı güderken, aynı zamanda Müslüman grupların yerleşim haklarını kısıtlamış ve bölgesel denetimi sağlamayı hedeflemiştir. Göçmenlerin bu olağanüstü zorluklar karşısında geliştirdikleri hayatta kalma yöntemleri dikkatle analiz edilmesi gereken bir olgudur. Göçmenler, kişisel varlıklarını muhafaza etmek amacıyla altınlarını saklamak için çeşitli

yaratıcı yöntemlere başvurmuşlardır. Bu uygulamalar, göç sürecinin taşıdığı riskleri ve bireylerin karşılaştığı güvenlik tehditlerini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye’ye ulaşabilen göçmenler, beraberlerinde getirebildikleri sınırlı sayıdaki kişisel eşyayla kültürel hafızalarını ve kimliklerini muhafaza etme çabası göstermişlerdir (İnci, 2018: 231). Türkiye’nin göçmenleri kabul etme mekanizmaları iki temel statü üzerinden işlemiştir:

- Serbest Göçmenler: “*Tabiiyet Beyannamesi*” ile kayıt altına alınan bu grup için kişisel ve ailevi bilgiler detaylı şekilde belgelenmiştir. Bu belgede, göçmen bireylerin eski vatandaşlık durumu, etnik kökeni, ana dili, konuştuğu dil, Türkiye’ye giriş yaptığı tarih, yerleşmeyi planladığı ikametgah adresi ve iskan şekli gibi detaylı bilgilere yer verilmiştir. Söz konusu beyanname ile tüm aile bireylerinin bilgileri kayıt altına alınmıştır.
- İskânlı Göçmenler: Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen ve devlet tarafından barınma ile temel ihtiyaçları karşılanan gruptur. Bununla birlikte iskânlı göçmenlerin yerleşim alanlarında yaşamlarını devam ettirebilmeleri amacıyla uygun barınma koşulları oluşturulmuş ve bu bireylerin yiyecek, giyim ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için gerekli malzemeleri sağlanmıştır.

Yücel Teşkilatı Başkanı merhum Şuayb Aziz İshak Bey’in ailesi 10 Ekim 1956’da “*serbest göçmen*” statüsüyle (BCA, 30-18-1-2/142-20-17), aynı teşkilattan Fazlı Vehbi Şükrü ise 9 Haziran 1959 tarihinde “*iskânlı göçmen*” statüsüyle Türkiye’ye yerleşmiştir (BCA, 30-18-1-2/152-29-7). Bu örnekler, farklı statülerin uygulanış biçimini göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu süreci Türkiye’nin göç politikalarının bir parçası olarak zor koşullar altında hapis cezası alan bireylerin entegrasyonunu sağlamaya yönelik bir düzenleme örneği olarak yorumlayabiliriz. Yugoslavya’dan çıkış sürecinde göçmenler, vatandaşlıktan çıkarılma vergisi (kişi başı 12 bin dinar) ve taşınmaz mallarını bağışlamayı gerektiren yüksek harç ödemeleri gibi ekonomik baskılarla karşılaşmıştır. Yugoslav yetkililerin para transferini yasaklaması, göçmenleri devletin belirlediği ürünleri satın almak dışında bir seçenek bırakmayacak şekilde kısıtlamıştır (Ağanoğlu, 2017: 392-393). Bu dönemde uygulanan politikalar, hem göçmenlerin bireysel yaşamlarında derin izler bırakmış hem de Türkiye’nin göçmen kabul ve entegrasyon mekanizmalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. 1951 yılından itibaren Sancak, Bosna-Hersek, Kosova ve Karadağ’daki Müslüman nüfus, Türkiye’ye göç etmek amacıyla ilk olarak Makedonya’ya yerleşmiştir. Bu tercihin

temel nedeni, Makedonya'nın vatandaşlıktan çıkma prosedürlerinin görece kolay olması ve göç imkânlarının daha erişilebilir nitelik taşımasıdır. 1951-1956 arasında 18.110 kişi bu yolu kullanmış olup, bunların %63,5'i Kosova, %25'i Sancak, %6,5'i Karadağ ve %5'i Bosna-Hersek kökenlidir (Dogo, 1995: 360; Komisyon, 2014: 196). Göçmenlerin %81'i Üsküp gibi kentsel merkezlerde, imar planları nedeniyle yıkılacak eski evlere yerleşerek geçici ikamet çözümleri üretmiştir. Bu durum, Makedonya'nın Türk nüfus yapısında önemli demografik değişimlere yol açmıştır. 1950 tarihli Makedonya Vatandaşlık Kanunu'nun 12. ve 13. maddeleri, göçmenlerin hukuki statüsünü düzenleyen önemli hükümler içermektedir. Söz konusu maddeler, göçmenlere onursal vatandaşlık statüsü tanırken aynı zamanda başvuru şartlarını da belirlemiştir. Buna göre, vatandaşlık başvurusunda bulunacak kişilerin 18 yaşını doldurmuş olmaları, vatandaşlık haklarını kısıtlayıcı nitelikte bir suç işlememiş olmaları ve Makedonya'da en az bir yıl süreyle kesintisiz ikamet etmiş olmaları gerekmektedir. Kanunun 17. maddesi, bu başvuruların değerlendirilmesi ve kabul kriterlerinin uygulanması yetkisini il emniyet müdürlüklerine vermiştir. Bu düzenleme, vatandaşlık süreçlerinin yerel düzeyde yönetilmesini öngören bir idari model oluşturmuştur (Makedonya Halk Cumhuriyeti Vatandaşlık Yasası, 1950: 93-95).

Üsküp Türk Konsoloslugu, vize başvurularında Türkçe yeterlilik testi uygulayarak etnik kriterleri tetkik etmiştir. 1956'dan itibaren Arnavutların başvurularının artmasıyla süreç daha titiz hale gelmiştir. 1958'de Yugoslavya'nın kamulaştırılmış toprakları iade etmeye başlaması, göç akışını yavaşlatmıştır (Baklacioğlu, 2010: 493-494). 17 Mart 1969'da kabul edilen 1135 sayılı Kanun, Türkiye'de *“Türk Vatandaşlarına ait Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nce Kamulaştırılan Mal, Hak ve Menfaatlerin Tasfiyesi”* ne ilişkin kanun kabul edilmiştir. Söz konusu kanun metni, Belgrad'da Fransızca olarak iki nüsha halinde hazırlanmış ve Yugoslav makamlarınca kamulaştırılan Türk vatandaşlarının mülkiyet haklarına ilişkin tazminat usullerini düzenlemiştir. Antlaşma uyarınca 3.75 milyon ABD dolarının iki ulusal bankaya yatırılması öngörülmüş, Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır (Resmî Gazete, 29 Mart 1969: 1689). Bu bağlamda Bosnalı Müslümanlar, iskân yardımı talebinin reddedilme riski nedeniyle serbest göçmen statüsünü tercih etmiştir. Yunanistan mübadillerine yapılan karşılıksız toprak tahsislerinin oluşturduğu algı Yugoslavya göçmenlerinde de benzer beklentilere yol açmıştır (Emgili, 2012: 361). Söz konusu kanun, Yugoslavya'da ikamet eden Müslüman toplulukların mal, mülk ve haklarının tasfiye edilmesi sürecinde tazminatların ödenmesini ve hak sahiplerinin uğradığı zararlarının

karşılanmasını hedefleyerek, Türkiye'nin mali düzenlemelerini ve uluslararası mülkiyet haklarına ilişkin yükümlülüklerini açık bir şekilde tanımlamış ve devletin göçmenlerin ekonomik haklarını koruma konusundaki sorumluluğunu güçlendirmiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan Balkan göçleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşan yerleşim ağlarının Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Arnavut kökenli göçmenlere ilişkin sayısal verilere ulaşmadaki güçlükler, büyük ölçüde bu etnik grubun kökenlerini beyan etme konusunda mesafeli bir tutum sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. 1950'li yıllarda Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden Arnavutlar, yerleşim tercihlerinde Osmanlı döneminde Anadolu'ya yerleşmiş akrabalarının bulunduğu bölgeleri seçmişlerdir. Bu durum, hemşehri ve akrabalık temelli dayanışma ağlarının göç sürecindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu dayanışma biçimleri, sadece ilk yerleşim anıyla sınırlı kalmayıp nesiller boyunca devam eden sosyal bir miras niteliği taşımaktadır. Nitekim 19. yüzyılda Ankara'ya yerleştirilen Boşnak köylülerin, 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı nedeniyle gelen soydaşlarına yardımda bulunmaları, bu sürekliliğin somut bir göstergesidir (Taçoğlu, 2012: 1960). Türkiye'ye gelen göçmenlerin önemli bir kısmı, kentsel alanların çeperinde yer alan semtlere yerleşmiştir. İstanbul'da Zeytinburnu ve Ümraniye; Ankara'da Telsizler ve Altındağ ile Bursa, Eskişehir ve İzmir gibi şehirler bu yerleşimlerin yoğunlaştığı başlıca merkezler olmuştur. Yapılan araştırmalara göre, bu yerleşim tercihlerinde önceden aynı bölgede ikamet eden akraba ya da hemşehrilerin varlığı, kültürel benzerlikler ve görece daha fazla iş olanağı sunan ekonomik koşullar belirleyici rol oynamıştır (Doğanay, 1997: 205). Arnavut göçmenlerin kentsel alanlardaki yerleşim modelleri incelendiğinde, özellikle ilk neslin dışı kapalı yerleşim birimleri oluşturduğu ve etnik kimliklerini muhafaza etme eğilimi gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, grupların sosyal entegrasyon sürecinin kademeli olarak gerçekleştiğini göstermiştir. Kentsel alanların, göçmenlerin kültürel kimliklerini korumalarına elverişli ortamlar sunduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç, hem Arnavutların kendi iç dayanışmalarını pekiştirmelerine hem de kimliklerinin daha güçlü bir şekilde biçimlenmesine imkân sağlamıştır (Baklacioğlu, 2010: 483).

5.2.1 Yugoslavya Göçmenlerinin İstanbul'a İskan Süreci: 1950-1958 Dönemi Örneğine Dayalı Bir İnceleme

Yugoslavya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketlerinin mekânsal analizlerinde İstanbul'un en fazla göçmen alan şehir olduğu tespit edilmiştir. 1950-1957 dönemi kapsayan istatistiksel veriler, Yugoslavya göçmenlerinin (ağırlıklı olarak Makedonya kökenlilerin) yaklaşık %57'sinin İstanbul'u yerleşim yeri olarak tercih ettiğini göstermektedir. Söz konusu göçmen grubunun ve sonraki nesillerin günümüzde halen İstanbul'da yoğun bir şekilde yaşamaya devam etmesi, göçün kent demografisi üzerindeki kalıcı etkilerine ve entegrasyon dinamiklerine işaret etmektedir. Aşağıdaki tablo, bahsi geçen dönemde İstanbul'a yerleşen Yugoslavya göçmenlerinin sayısal dağılımını detaylandırmaktadır.

Tablo 12

Makedonya'dan İstanbul'a Göç Edenlerin İstatistiksel Dağılımı (1950-1957)

Yıl	Aile Sayısı	Nüfus	Yıl	Aile Sayısı	Nüfus
1950	7	11	1954	1.372	5.690
1951	12	37	1955	2.955	12.684
1952	24	63	1956	3.195	15.033
1953	249	966	1957	3.627	13.824
Toplam Aile: 11.441 / Toplam Nüfus: 48.308					

Kaynak: Zaim, 1957: 446

1950-1957 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketi kapsamında İstanbul'a 11.441 aile yerleşmiş ve bu ailelerle birlikte toplam 48.308 kişi göç etmiştir. 1950-1958 yılları arasında ise Türkiye'ye göç edenlerin büyük bir kısmı (56.624 kişi) İstanbul'a, diğer kısmı ise (51.748 kişi) Marmara ve Ege bölgelerine yerleşmiştir. Bu dönemde gelen göçmenlerin önemli bir bölümü zanaatkar, tüccar, sanatkâr ve vasıflı kişilerden oluşmaktaydı. Göçmenler, İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük şehirlerde iş fırsatları bulmuşlardır. Türkiye'nin ekonomik gelişme sürecinde bu göçmenler için iş bulma imkanları artmıştır. 1957 sonrasında gelen göçmenler kendi iradeleriyle göç etmişlerdir. Bu durum, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan yapılan zorunlu göçlerden farklılık göstermektedir. Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin çoğu tarımla uğraşan ve düşük gelirli bireylerdi. Bulgaristan göçmenleri ve Yunanistan'dan gelen mübadele nüfusunun aksine,

Yugoslavya'dan gelen göçmenlere devlet yardımı yapılmamıştır. Göçmenler genellikle kendilerinden önce gelen yakın akrabalarının yanına yerleşmiş, daha sonra kendi evlerine çıkmışlardır (Ağanoğlu, 2017: 385). Göçmen gruplar, başlangıçta kentin çeper bölgelerinde belirli mahallelere yerleştirilmek zorunda kalmışlardır. Kentin örgütsel altyapı yetersizlikleri nedeniyle karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilmek amacıyla, büyük ölçüde akraba ve hemşehrileriyle aynı semtlerde yerleşim tercihinde bulunmuşlardır (Doğanay, 1997: 205). Bu durum doğal olarak mekânsal kümelenme olgusunu ortaya çıkarmıştır. 1956 yılına kadar gelenlerin çoğu, Türkiye'de yakın akrabalarının bulunması ve ekonomik kalkınma dönemine denk gelmesi nedeniyle iş bulmakta zorlanmamıştır. Ailevi bağlar ve ekonomik fırsatlar, göçmenlerin yerleşim sürecini kolaylaştırmıştır. Şehirli göçmenler (tüccar, iş adamı ve serbest meslek sahipleri) daha erken dönemde göç etmiş ve mesleki becerileri sayesinde hızlıca iş bulmuşlardır. Kırsal kökenli göçmenlerin ekonomik entegrasyon süreci, kentsel iş piyasasının yapısı ve sosyal sermaye yetersizliği nedeniyle daha uzun zaman almıştır. Göçmenler, ilk beş yıl boyunca vergi muafiyeti avantajıyla fabrikalarda istihdam edilmişlerdir. Bu durum, kadınların ve çocukların da çalışma hayatına katılmasına yol açmıştır (Ağanoğlu, 2023: 236).

Tablo 13

1958 Yılı İlk 7 Aylık Dönemde Makedonya Göçmenlerinin İstanbul'a Yerleşim İstatistikleri

1958 Yılı		
Ay	Aile Sayısı	Nüfus
Ocak	342	1.209
Şubat	249	920
Mart	288	1.024
Nisan	291	1.084
Mayıs	339	1.271
Haziran	349	1.157
Temmuz	458	1.651
Toplam	2.316	8.316

Kaynak: Zaim, 1957: 446

1958 yılının ilk yedi ayında İstanbul'a Makedonya'dan toplam 2.316 aile (8.316 kişi) göç etmiştir. Göçmen nüfus ağırlıklı olarak İstanbul'un Anadolu Yakası'nda Pendik

(Sapanbağları ve Kaynarca), Kartal ve Kadıköy ilçelerine; Avrupa Yakası'nda ise Bayrampaşa (Sağmalcılar, Yıldırım ve Kartaltepe), Gaziosmanpaşa (Beşyüzevler, Taşlıtarla ve Küçükçekmece (Sefaköy ve Cennet mahallesi), Eyüpsultan (Alibeyköy), Zeytinburnu (Beştelsiz) ve Fatih (Fındıkzade) ilçelerine yerleşmişlerdir. Bu dönemdeki göç hareketliliği, önceki yıllardaki yoğunluğunu korumuştur. Günümüzde İstanbul'da yaşayan Makedonya kökenli göçmen nüfus, toplam göçmen nüfusun yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Bu durum, tarihsel süreçte oluşan göç dalgalarının şekillendirdiği demografik yapının süreklilik gösterdiğini ortaya koymuştur (Sinan ve Kapan, 2019: 439).

Sosyolog Şükrü Aslan'ın Birgün Gazetesi'nde yayımlanan “*İstanbul'un Muhacir Geleneği*” (15.12.2021) ve “*Bir Muhacir Şehir*” (11.01.2023) başlıklı çalışmaları, 1950'li yıllarda Yugoslavya ve Bulgaristan'dan İstanbul'a yönelen kitlesel göç hareketlerinin kent demografisi, mekânsal organizasyon ve sosyoekonomik yapı üzerindeki çok boyutlu etkilerini incelemektedir. Söz konusu çalışmalar, özellikle Gaziosmanpaşa “*Taşlıtarla örneği*” üzerinden göçmen nüfusun iskân politikalarının kentsel dönüşüm süreçlerini nasıl şekillendirdiğini ve gecekonduların oluşumundaki belirleyici rolünü sistemli olarak ele almaktadır. 1951-1952 yıllarında Gaziosmanpaşa Taşlıtarla'da 2.414 konuttan oluşan bir göçmen mahallesinin kurulduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Anadolu Yakası'nda Kartal, Beykoz, Üsküdar; Avrupa Yakası'nda ise Bakırköy, Beyoğlu, Eyüp, Çatalca, Silivri ve Yalova'ya yerleştirildikleri görülmektedir. Günümüzde Beşyüzevler, Yüzevler ve İskan Evleri gibi semt adları, İstanbul'un göç tarihindeki muhacir yerleşim deneyimlerinin mekânsal hafızasını taşımaktadır. Bu toponomik unsurlar, kentin sosyodemografik dönüşüm sürecinde göçmen iskân politikalarının somut tezahürlerini yansıtan önemli tarihsel göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'li yılların sonlarında Zeytinburnu gecekondularında yaşayan ailelerin %51,8'inin Balkan göçmenlerinden oluştuğu, bunların %20,75'inin Yugoslavya, %20,25'inin Bulgaristan, %13,4'ünün Yunanistan ve %10,85'inin Romanya kökenli olduğu aktarılmıştır (Aslan, 15.12.2021).

Bu dönemdeki nüfus hareketlerinin İstanbul'un sosyokültürel dokusunda yarattığı dönüşümler, kentsel mekânın yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Göçmen toplulukların uyum sürecinde, yerleştikleri mekânların kültürel yapısının sosyal adaptasyon üzerinde belirgin bir etkisi gözlemlenmiştir. 1951-1952 Bulgaristan göçünde 3.787 hanenin

İstanbul'un çeşitli ilçelerine yerleştirildiği, bunun 2.904 hanesinin Taşlıtarla'ya iskan edildiği belirtilmektedir. Göçmenlere 50 bin Türk lirası değerinde iki odalı konutlar tahsis edilmiş ve kırk ton buğday yardımı yapılmıştır. 1953'ten itibaren Yugoslavya göçmenlerinin de eklenmesiyle bölge nüfusu 100 bine yaklaşmış, sanayi bölgesi için ucuz işgücü kaynağı oluşmuştur. Ancak hızlı nüfus artışı plansız kentleşmeyi beraberinde getirmiş, 1970'lerden itibaren Taşlıtarla yüksek suç oranlarıyla anılan bir bölge haline gelmiştir (Aslan, 11.01.2023). Son dönemdeki kentsel dönüşüm projeleriyle bölgede kısmi iyileşmeler sağlanmıştır.

Balkan göçmenleri arasında “*Rumelilik-Balkanlılık*” üst kimliği, Boşnak, Arnavut, Bulgaristan Türk'ü gibi alt kimliklerin önüne geçmiştir. Bu ortak kimlik inşası, Küçükçekmece örneğinde görüldüğü üzere farklı dönemlerde gelen göçmen grupların bölgesel bütünleşmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim 1912 Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan'dan gelen Türk muhacirler, 1923-1924 mübadilleri ve 1953 sonrası Yugoslavya-Bulgaristan göçmenleri, bu üst kimlik etrafında bölgenin etno-kültürel yapısını dönüştürmüşlerdir (Eyice, 1978: 85). Dikkat çekici olan, farklı Balkan göçmeni gruplarında hemşehrilik algısının etnik kökenden ziyade bu ortak “*Rumeli/Balkan*” kimliği etrafında şekillenmesidir. Söz konusu kimlik kolektif algısı, göçmen grupların siyasal katılımından oy verme davranışlarına kadar uzanan tutarlı bir sosyopolitik profil sergilemelerinde belirleyici olmuştur (Yaldız, 2008). Özellikle yerel veya genel seçimlerde, parti adaylarının Balkan kökenli olup olmamasının tercih sürecinde kritik bir ölçüt haline gelmesi üst kimliğin siyasal mobilizasyon kapasitesini açıkça göstermiştir.

5.2.2. Göçmenlerin Türkiye'deki Entegrasyon Sürecinde Karşılaştığı Zorluklar

1924-1930 yılları arasında Yunanistan'dan gelen mübadillere devlet tarafından toprak tahsisi, konut inşası ve sosyal hizmetler sağlanmıştır. Bu destekler, nüfus mübadelesi sürecinin etkin yönetiminde kritik rol oynamıştır. Benzer şekilde 1950-1951'de Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlerine de konut ve tarım arazisi tahsis edilmiş; sosyal hizmet imkânları sunulmuştur. Buna karşılık, Yugoslavya kökenli göçmenler serbest göçmen statüsünde kabul edilmiş ve diğer gruplara tanınan hakların önemli bir kısmından yararlanamamıştır. Bu farklı uygulamalar, göçmen statülerinin belirlenmesinde etnik köken

ve sosyal sınıf faktörlerinin rolü konusunda akademik tartışmalara yol açmıştır (Çağaptay, 2002: 218).

Soğuk Savaş'ın küresel ölçekte yarattığı jeopolitik ve ideolojik kutuplaşma, özellikle sosyalist ülkelerdeki Müslüman topluluklar üzerinde baskıcı bir kontrol mekanizmalarının tesis edilmesine neden olmuştur. Bu sürecin tarihsel kökenleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır. Söz konusu dönemde Balkanlar'dan siyasi ve kültürel kopuş süreciyle başlayan ulusal kimlik inşası, aynı zamanda dini ve etnik aidiyetlerin yeniden tanımlandığı bir dönüşüm evresine işaret etmektedir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın Müslüman coğrafyalar üzerindeki etkilerini anlamak için 20. yüzyılın başındaki ulus-devletleşme pratiklerini ve bunların ideolojik arka planını dikkate almak gerekmektedir. Balkan Savaşları'nda alınan yenilgi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki hâkimiyetini büyük ölçüde yitirmesi, “*anavatan*” kavramının Anadolu merkezli yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, 1920'lerin ilk yıllarında siyasi ve kültürel coğrafyanın radikal bir şekilde daralmasına rağmen, ulusal kimliğin konsolidasyonuna yönelik bir fırsat olarak değerlendirilmiş; tamamlanmış bir dönüşüm olarak karşımıza çıkmıştır. Sevük'ün “*Kırılan iriliğimizdi, kurtulan ruhumuzdur*” sözü, bu coğrafi daralmayı bir kayıptan ziyade milli kimliğin saflaşması olarak yorumlayan dönemin hakim söylemini yansıtmıştır (Sevük, 1944: 70). Balkanlar'dan siyasi olarak uzaklaşma, aynı zamanda Türk milli kimliğinin Anadolu'da yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir.

Falih Rıfkı Atay, 1931'de yayımladığı “*Faşist Roma-Kemalist Tiran-Kaybolmuş Makedonya*” adlı eserinde, Florina'daki kültürel dönüşümü hüznle betimlemiştir: “*Florina artık Türk değildir... Rumeli'yi unutalım*” (Atay, 1931: 64). Bu söylem, Osmanlı mirasından kopuşu ve Türk kimliğinin Anadolu'ya odaklanmasını ifade etmiştir. Ancak Atatürk'ün Balkan kökenli olması ve Rumeli türkülerine duyduğu duygusal bağlılık, ulusal kimliğin şekillenmesinde derin bir iz bırakmıştır. Atatürk'ün Rumeli'ye olan bu bağlılığı, vatan ve millet kavramlarının Türk toplumunun kolektif bilincinde sembolik bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Atay'ın Florina üzerine gözlemleri, ulus-devlet inşası sürecinde kaybedilmiş toprakların nasıl bir nostalji ve kimliksel kopuş nesnesine dönüştüğünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Atay'ın “*Rumeli'yi unutalım*” çağrısı, modern Türkiye'nin sınırlarını ve ulusal hafızasını yeniden tanımlama çabasını yansıtırken, aynı zamanda Atatürk'ün kişisel ve tarihsel bağları, bu duygusal kopuşun tam olarak

gerçekleşemeyeceğine işaret etmiştir. Bu ikili durum, ulus-devletlerin “*resmi söylem*” ile “*duygusal hafıza*” arasındaki gerilimini somutlaştırmaktadır.

Türk milliyetçiliğinin inşası sürecinde, Balkan göçmenlerine yönelik söylemler paradoksal bir nitelik sergilemiştir. Rıza Nur’un Balkan göçmenlerini “*bozuk kan*” olarak nitelendirmesi (Nur, 1967: 1081), Foucaultcu anlamda bir biyopolitik “*dışlama*” mekanizmasını yansıtmaktadır (Foucault, 1976: 140). Hüseyin Nihal Atsız’ın Türk kökenli göçmenlerin Doğu Anadolu’ya iskânı fikri mekânsal ayrıştırma ve asimilasyon stratejilerinin bir tezahürüdür. Osman Yüksel Serdengeçti’nin “*Bu vatanı suyun öte tarafından gelen gayri Türkler kurtarmadı*” deyişi (Bora ve Şen, 2009: 1149-1162) ise ulusal kurtuluş mitinin kimler tarafından sahiplenileceğine yönelik sembolik sınırlar çizmektedir. Bu dönemde şekillenen ifadeler, Soğuk Savaş dönemi göçmen politikalarını iki yönde etkilemiştir: Bir yandan anti-komünist söylem Balkan göçmenlerine yönelik şüpheyi beslerken, diğer yandan 1950 sonrası göçmen yerleşim politikalarında bu dönemin izlerini taşıyan kurumsal devamlılıklar görülmüştür. Söz konusu anlatım, aşırı Türk milliyetçiliğinin homojenleştirici söyleminin sadece gayrimüslimleri değil, Müslüman göçmenleri de hedef aldığını ortaya koymaktadır (Bora, 1995: 97).

1940’ların sonlarına doğru Yugoslavya’daki komünist rejim, Soğuk Savaş’ın etkisiyle Müslüman topluluklara karşı devlet destekli asimilasyon politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda camilerin kapatılması, Kur’an kursları yasaklanması ve dini eğitim engellenmesi neticesinde Müslümanlar günlük ibadet ritüellerini yerine getirme özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır. Tek partili sosyalist sistem, Müslümanları siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda organize kısıtlamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu baskılar, özellikle Yugoslavya’da yaşayan Müslümanlar için büyük bir tehdit ve travma kaynağına dönüşmüştür (Ciğerci, 2008: 64-67). Müslüman topluluklar siyasi ve ekonomik alanlarda ayrımcılığa maruz kalarak devlet kademelerinden uzaklaştırılmıştır. Yugoslavya’nın bu tutumu, sosyalist ülkelerdeki din karşıtı politikaların tipik bir örneği olmuştur. Aynı zamanda bölgedeki etnik-dini gerilimleri körüklemiş ve ilerleyen süreçte muhtemel çatışmaların (Bosna Savaşı ve Makedonya’da yaşanan etnik temelli olaylar) zeminini hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Struga’da Türkçe eğitimin yasaklanması, bu baskıların bir başka çarpıcı bir örneğidir. Bu yasağa karşı mücadele eden Yunus Bey, hapis cezasına çarptırılmış; ardından ailesiyle Türkiye’ye göç etmiştir. Oğlu

Kemal Akar, Türkiye’de bir arkadaşının kendisini “*Tito*” diye çağırması karşısında yaşadığı yabancılık hissini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Rumeli’den gelen insanlar hep muhacir muamelesi görmüş. Ben dokuz yaşında geldim, elli dokuz yıl sonra olanları daha iyi anlıyorum. Türkiye’deki bir insanın hayata tutunması ile bizim tutunmamız aynı değil*” (Ağanoğlu, 2019: 333). Bu deneyim, Yugoslavya’daki komünist rejimin ideolojik tahakkümü ile Türkiye’deki kimlik bunalımlarını yansıtmıştır.

Split Centilmenlik Antlaşması’ndan sonra Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç eden Müslümanlar, ekonomik ve lojistik zorluklarla karşılaşmıştır. Göçmenler, genellikle Selanik üzerinden demiryolu ile bazen hayvan vagonlarında seyahat ederek Türkiye’ye ulaşmıştır. Yunanistan sınırında bekletilen ve komünist propaganda materyali taşıma şüphesiyle aranan göçmenler, özellikle “*vatansız*” statüleri nedeniyle psikolojik travmalara maruz kalmıştır. Bu bağlamda, Üsküp’ten İstanbul’a göç etmek zorunda kalan L. Mimarlar’ın anıları, dönemin siyasi koşullarının bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini açıkça ortaya koymaktadır (L. Mimarlar, kişisel görüşme: 15 Ağustos 2008). Mimarlar, ailesinin Yücel Teşkilatı üyesi kuzeninin Partizan askerleri tarafından idam edilmesinin ardından göç kararı aldığını, ancak dönemin göç kısıtlamaları nedeniyle bu sürecin uzun bir süre ertelendiğini ifade etmiştir. Yücel Teşkilatı’na yönelik baskılar sadece teşkilat üyeleriyle sınırlı kalmamış, aile bağları ve sosyal ilişkiler üzerinden geniş bir toplumsal ağı etkileyecek şekilde yayılmıştır. Bu yıldırma politikalarının sonuçları, aile üyelerinde görülen psikosomatik hastalıklar ve erken ölüm vakaları gibi dolaylı şiddet biçimlerinde kendini göstermiştir. Ekonomik alanda ise taşınır ve taşınmaz mallara el konulması gibi uygulamalar, rejimin planlı icra sürecinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. 1955 yılında yaşanan zorunlu göç, bu despotik mekanizmalarının ulaştığı nihai sonucunu oluşturmuştur. Mimarlar’ın Türkiye’ye göç ettikten sonra 3 yıl kadar devam eden hastalık dönemi, göç sürecinin bireyler üzerindeki fiziksel ve psikolojik tahribatın uzun vadeli etkilerini gösteren somut bir örnek teşkil etmektedir. Yugoslavya rejimi, göçmenlerin mal varlıklarının yalnızca bir kısmını nakde çevirerek taşımalarına izin vermiş; Türkiye’de o dönem bulunmayan buzdolabı gibi eşyalar ise bürokratik sorunlara yol açmıştır. Örneğin, Salih Begoviç’in 169 bin dolar değerindeki eşyaları, vergi muafiyeti talebi reddedilince geri gönderilmiş; Danıştay’a yaptığı itiraz, şahsi servet kanıtı sunamaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1958: 3). Bu zorluklar, göçmenlerin yeni yaşam alanlarına uyumunu güçleştirmiştir.

Türkiye'ye ulaşan göçmenler, 1950'lerde dil ve barınma sorunlarıyla mücadele etmiştir. İzmir'in Karşıyaka, Bornova, Gaziemir, Seferihisar ve Buca ilçelerinde yoğunlaşan göçmenler, Arnavutça ve Boşnakça gibi anadillerini kullanmayı sürdürmüş; bu durum, yerli halk tarafından yabancı dil olarak algılanarak sosyal etkileşimleri zorlaştırmıştır. Kamusal alanlarda “*Vatandaş Türkçe Konuş*” tabelaları, dilsel homojenliği teşvik ederken göçmenlerin kültürel kimlikleriyle çatışmış, toplumsal uyumu engellemiştir (Tekin, 2011: 260). H. Çalışkan'ın deneyimi, dil engelinin etkisini ortaya koymaktadır. 1956'da Kumanova'dan Bursa'ya göç eden Çalışkan, ailesinin Türkçe bilmemesi nedeniyle iletişim sorunları yaşadığını belirtmiştir. Arnavut çoğunluğun olduğu bir köyde yaşayan Makedonyalı Müslüman kökenli aile, zamanla kültürel ve dilsel bir dönüşüm yaşamıştır. Demografik yapının etkisiyle aile üyelerinin günlük yaşamda Arnavutça kullanımı artmış, kültürel pratiklerde de benzer bir değişim gözlemlenmiştir. Bu durum, azınlık grupların çoğunluk kültürüyle etkileşiminde görülen doğal sosyokültürel adaptasyon sürecine örnek teşkil etmektedir. Bursa'ya göç sonrasında Çalışkan'ın muhafazakar aile değerleri nedeniyle okula gönderilmemesi ve Türkçeyi ancak yetişkinlik döneminde öğrenebilmesi, göçmen kadınların karşılaştığı sosyokültürel uyum zorluklarının tipik bir örneğini sergilemektedir (H. Çalışkan, kişisel görüşme: 13 Haziran 2009).

Barınma sorunları da entegrasyon sürecini zorlaştırmıştır. Akşam Gazetesi'nin “*Rami'deki Göçmen Evlerinin Feci Durumu*” başlıklı haberine göre; Rami'de düşük kaliteli malzemelerle inşa edilen konutlar, kısa sürede yapısal sorunlar göstermiştir. Hükümet, müteahhitlere dava açmış olsa da uzmanlar bu yapıların en fazla 1-2 yıl dayanabileceğini belirtmiştir. Sorunun çözümü için yetkililerin acil müdahalesi ve kalıcı konut alternatiflerinin geliştirilmesi beklendiği ifade edilmiştir (Akşam, 24 Ekim 1954: 7). Yetersiz barınma koşullarının yarattığı bu tablo, yoksulluk döngüsünün entegrasyon çabalarını nasıl engellediğini göstermiştir. Türkiye'de gecekondu olgusu, özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısında sanayileşme sürecine paralel olarak yaygınlaşmıştır. İstanbul özelinde Kazlıçeşme-Zeytinburnu ekseninde yoğunlaşan deri ve dokuma sanayinin işgücü ihtiyacı, bu bölgedeki düzensiz yapılaşmayı tetiklemiştir. Söz konusu gecekondu yerleşimleri, bir yandan bölgedeki sanayi işçilerinin barınma sorununa çözüm olurken, diğer yandan Balkan göçmenlerinin kentsel alana entegrasyon sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Zeytinburnu'nda iskân edilen göçmenlerin büyük bir kısmı ise gecekonduarda ikamet etmiştir (Aslan, 10.07.2024) Bu konutların çeşitli yapısal sorunları, rutubetli odalar

ve sıvaların dökülmesi gibi olumsuzluklar, göçmenlerin yaşam koşullarını zorlaştırmış ve özellikle yaşlı bireyler için ciddi sağlık riskleri teşkil etmiştir. Bu durum, göçmenler üzerinde sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikolojik bir yük de oluşturmuş, göçmenlerin barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin Balkan göçmenlerine yönelik uyguladığı politikalar, kademeli olarak şekillenmiştir. 1950-1951 döneminde Bulgaristan'dan gelen göçmenlere sağlanan yardımlar, ilerleyen yıllarda bazı Yugoslavya göçmenlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1953-1957 yılları arasında uygulanan destek paketinde barınma, gıda ve kira yardımları ile beş yıllık vergi muafiyeti öne çıkmıştır. Tarımla uğraşan aileler için toprak tahsisi, tohumluk desteği ve kredi imkanları sağlanmıştır. Söz konusu dönemde, Adana, Ankara ve Bursa gibi şehirlerde göçmen nüfusun iskânı amacıyla 1.525 haneden oluşan 14 yeni köy kurulmuştur. Ancak devlet desteğinden yararlanamayan ve kendi imkanlarıyla yerleşen göçmenler ekonomik zorluklarla karşılaştığı kayıtlara geçmiştir. İskân politikalarının uygulanmasında, özellikle İç ve Doğu Anadolu'da bulunan kullanılmayan arazilerin dağılımı süreci karmaşık hale getirmiştir. Bununla birlikte göçmenlere yönelik ekonomik yardımların Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkileri olmuştur. İşsizlik oranlarındaki artış, artan mali yükler ve sosyal altyapı ihtiyaçlarının (okul, hastane vb.) karşılanmasının gerekliliği, dönemin ekonomik dengelerini etkileyen faktörler arasında yer almıştır (Baklacioğlu, 2010: 479-480).

Soğuk Savaş'ın iki kutuplu ortamında, Balkan göçmenleri siyasi manipülasyonlara maruz kalmıştır. Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenler “*komünist ajan*” suçlamaları ve şüpheli yaklaşımlarla karşılaşmış; bu durum, toplumsal güvensizliği arttırarak entegrasyonu sekteye uğratmıştır (Cigerci, 2008: 64-67). CHP'nin iktidara gelmesiyle göçmenlerin sınır dışı edileceği söylentileri yayılmış; DP'ye oy vermeyenlerin cezalandırılacağı iddiaları ise toplumsal huzursuzluğu derinleştirmiştir. İnönü'nün “*göçmenler asli yurttaşlarımızdır, kesinlikle aidiyetlerinin sorgulanamayacağına*” dair açıklaması (Akis, 6 Nisan 1960: 3) söz konusu spekülasyonları geçersiz kılmıştır. Balkan göçmenleri içerisinde önemli bir demografik ağırlığa sahip olan gelenekçi eğilimli Arnavut nüfus, Yugoslavya'nın kamulaştırma politikalarına karşı duydukları rahatsızlık neticesinde DP'nin muhafazakar siyasi söylemine yakınlık duymuştur. DP ve ardılı sağ partiler, anti-komünist söylemlerle göçmen nüfusun desteğini kazanmış; ancak parlamentoda ve yerel meclislerde temsilcileri

sınırlı kalmıştır. CHP ise Atatürk'ün Balkan kökenine vurgu yaparak sol eğilimli göçmenlerin desteğini almıştır (Baklacioğlu, 2010: 489-490). Bu durum, göçmenlerin siyasal tercihin ideolojik aidiyetler ve tarihsel ilişkiler kapsamında şekillendiğini göstermektedir.

1960'larda güçlenen aşırı milliyetçi söylemler, Balkan göçmenlerinin ötekileştirilmesine yol açmıştır. Türk kökenli göçmenlerin bazı yerli unsurlar tarafından etnik aidiyetlerinin sorgulanmaya teşebbüs edilmesi, yerli ve göçmen gruplar arasında kültürel uzaklaşmanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu olgu, toplumsal dinamiklerin şekillenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Necip Fazıl Kısakürek "*Ulu Hakan*" adlı eserinde Makedonya'yı "*zehir kaynağı*" olarak nitelendirmiş ve Selanik'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha önce ayrılmamış olmasından duyulan üzüntü ve pişmanlık dile getirmiştir. Bu durum, toplumsal bir görüşü savunan Balkan kökenli aydınların varlığı ve bu söylemleri besleyen unsurların etkisiyle öne çıkmıştır. Göçmenlerin "*gavur*", "*Titocu*" veya "*sahte Türk*" gibi pejoratif ifadelerle karşılaşması (Bora ve Şen, 2009: 1149-1162), toplumsal entegrasyon sürecinde kültürel mesafeyi artıran bir etken olmuştur. Buna karşın, göçmen topluluklarının Cumhuriyetin temel değerlerine entegre olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim olanaklarının gelişmesiyle Türkçe bilmeyenlerin öğrenmeye teşvik edilmesi, kültürel mirasın muhafaza edildiği bir ortamda ulusal kimliğin inşasına katkı sağlamıştır. Bu iki yönlü süreç hem bireysel hem de kolektif düzeyde gerçekleşen bir dönüşümü yansıtmaktadır. Göçmen nüfusun Cumhuriyet rejimine bağlılığı, modern Türk kimliğinin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiş, tarihsel güçlüklerle rağmen toplumsal bütünleşmenin gerçekleştiği görülmüştür.

5.3. Göçmenlere Yönelik Rumeli ve Balkan Sivil Toplum Kuruluşlarının Destek ve Yardım Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte laik ve homojen bir Türk ulusal kimliği inşa edilmesi amaçlanmış; ortak aidiyet duygusuyla toplumsal bütünleşme hedeflenmiştir. Bu süreçte, milli birliği güçlendirmek adına tarihsel ve kültürel farklılıkların ön plana çıkması engellenmeye çalışılmış, bölücü unsurlar içeren örgütlenmeler yasaklanmıştır. 1950'lerin ilk yıllarında Balkanlar'dan yeni göç dalgalarının başlamasıyla, göçmenler kültürel miraslarını korumak ve dayanışma sağlamak amacıyla dernekleşme yoluna gitmiştir. SSCB, Bulgaristan

ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin etkisiyle “*Balkan Türkleri*”, “*Bosna-Sancak Müslümanları*” ve “*Kırım Tatarları*” gibi kimlikler yeniden güç kazanmış; bu gruplar, resmi söylemin dışında etnik ve kültürel aidiyetlerini kurumsallaştırarak sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Böylece, Türkiye'nin toplumsal yapısında etnik ve bölgesel kimlikler daha görünür bir hale gelmiştir.

Balkan Türkleri tarafından kurulan dernek ve vakıflar, özellikle Yugoslavya'nın Makedonya ve Kosova bölgelerinden gelen göçmen nüfus tarafından oluşturulmuştur (Karpas, 2004: 11-12). Bu oluşumlar, göçmenlerin hem geldikleri bölgelerle sosyokültürel bağlarını sürdürme hem de Türkiye'nin ulusal yapısına uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır. Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin sorunlarına çözüm üretmek amacıyla 1950 yılında İstanbul'da Vardarlılar Yardımlaşma Cemiyeti kurulmuştur. Dernek, Yücel Teşkilatı mensupları başta olmak üzere çeşitli isimlerin katılımıyla faaliyetlerine başlamış ve zamanla üye sayısını beş bine kadar çıkarmıştır. Göçmen derneklerinin dağılık yapısı, 1954 yılında yedi farklı derneğin “*Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu*” (TGMDF) çatısı altında birleşmesine yol açmıştır. Vardarlılar Derneği de 1956'da bu federasyona katılmıştır. 1961'de alınan şubeleşme kararıyla derneğin faaliyet alanı genişletilmiş; 1967'de ise Rumeli Türkleri Derneği'nin tüzük değişikliğiyle Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği adını alması, kurumsal yapının olgunlaşma sürecini göstermiştir (Kafalı, 1966: 37-40). Bu dernekler, göçmenlerin kültürel mirasını koruma, eğitim desteği sağlama, sosyal uyumlarını kolaylaştırma ve istihdam sorunlarına çözüm üretme gibi çok yönlü faaliyetler yürütmüştür. Ancak dağılık yapıları nedeniyle yeterli verimliliği sağlayamayan dernekler, federasyon modeli sayesinde etkinliklerini daha sistemli hale getirebilmişlerdir. TGMDF'nin kuruluşu, Türk diasporasının örgütlü mücadele tarihinde önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir.

Federasyon Beyannamesi, Türk milletinin tarihsel egemenlik alanlarında çok kültürlü toplum yapısını insan hakları ve barış esasına dayalı olarak korumayı hukuki taahhüt altına almıştır. Ancak söz konusu bildiride, Türklerin hakimiyetini kaybettiği Balkanlar, Kırım, Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan gibi bölgelerde, milyonlarca Türk'ün siyasi, ekonomik ve kültürel sınırlamalarla karşı karşıya kaldığı ve bu durumun, varlıklarını sürdürmelerini tehdit eder hâle geldiği ifade edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Türk nüfus, planlı kısıtlamalara maruz kalmış; zorunlu göç, sosyal dışlanma, yargı süreçlerine tabi

tutulma ve temel hak ihlalleri gibi çok boyutlu sorunlarla karşılaşmıştır (Köksal, 2018: 269). Tarihi belgeler, söz konusu dönemde uluslararası hukuk normlarının sistemli ihlallerine tanıklık etmiştir. Bu bağlamda TGMDF, Balkanlar'daki nüfus hareketleri sürecinde Türk göçmenlerin sorunlarını uluslararası platforma taşımakta etkin bir rol üstlenmiştir. TGMDF Başkanı Kadircan Kafı'nın 11 Ekim 1958'de İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı açıklamalarda, Demirperde ülkelerinden 1952-1958 yılları arasında 12 milyon kişinin göç ettiği ve bu kitlesel hareketin uluslararası göç rejimleri üzerinde yarattığı baskılar vurgulanmıştır. Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye gerçekleşen kitlesel göç hareketleri, yaklaşık 250 bin göçmenin yer değiştirmesiyle önemli sosyolojik ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç, göçmenlerin karşılaştığı entegrasyon zorlukları ile ev sahibi toplumun demografik yapısı, sosyoekonomik dengeleri ve kültürel dokusunda meydana gelen dönüşümler açısından dikkatle incelenmesi gereken bir olgudur. Bu bağlamda, Viyana'da düzenlenen Avrupa Dünya Göçmen Meseleleri Etüt Cemiyeti Kongresi'ne sunulan bir raporda, Yugoslavya'dan gelen 110 bin göçmenin karşılaştığı insani ve ekonomik sorunlar vurgulanmış; uluslararası destek talep edilmiştir. Federasyon, göçmenlerin yerleşim ve uyum süreçlerini kolaylaştırmak amacıyla Avrupa İktisadi Konseyi'nden 300 bin dolarlık mali yardım istemiştir (Ağanoğlu, 2023: 237). Kongredeki açıklamalarda göçmenlerin yaklaşık %60'ının İstanbul'a iskan edildiği, ancak yeterli destek mekanizmalarının sağlanamadığı ifade edilmiştir. Federasyon yetkilileri, son yıllarda Türkiye'ye gelen yarım milyon göçmenin ülkenin toplumsal ve ekonomik düzeninde yarattığı baskıları dile getirerek, uluslararası toplumu sorumluluk almaya çağırmıştır (Köksal, 2018: 271).

Rumeli Türkleri, Anadolu'ya göç ederek Türkiye'nin demografik yapısında önemli bir yer edinmiştir. Bu grupları temsil eden STK'lar, kendilerini Cumhuriyet'in kurucu yapısının asli unsurları olarak konumlandırmakta ve çeşitli dernekler vasıtasıyla Balkan göçmenlerinin ulusal kimliğe, toplumsal yapıya ve Cumhuriyet değerlerine katkılarını vurgulamaktadır. Söz konusu kuruluşlar, Balkan Türklerinin sosyopolitik süreçlerde etkin rol almasını hedeflemişlerdir. Öte yandan, “*kurucu unsur*” diskuru, bazı dernek yöneticileri tarafından Balkan göçmenlerinin maruz kaldığı ötekileştirme deneyimlerine karşı geliştirilmiş ve toplumsal hafızanın şekillenmesinde önemli bir misyon üstlenmiştir (Arslan, 2023: 242). Bu söylemlerin hem siyasi hem de kültürel kimlik inşasında işlevsel rolleri

bulunmaktadır. Nitekim, Türkiye'nin toplum yapısını biçimlendiren bu aidiyet ifadeleri, bireylerin kimlik oluşum süreçlerinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 14

Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri ve Demografik Dağılım (1790-1965)

Ülke	Göçmen Sayısı	Ülke	Göçmen Sayısı
Türkistan	14.500	Bulgaristan	1.270.000
Doğu Türkistan	3.900	Yugoslavya	795.000
İdil-Ural	210.200	Yunanistan	1.260.000
Kırım	691.000	Kıbrıs	70.000
Kuzey Kafkasya	1.616.000	Diğer Ülkeler	35.000
Azerbaycan	49.000	Toplam	6.284.600
Romanya	270.000		

Kaynak: *Kaflı, 1966: 30*

Yukarıdaki tabloda göçmen nüfusun Anadolu coğrafyasına yönelik gerçekleştirdiği demografik hareketliliğin nicel verileri sunulmuştur. Bu süreçte, soydaşlık, dini ortaklık ve kültürel aidiyet gibi faktörlerin göç dinamikleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı öne sürülmektedir. Özellikle Balkanlar'dan (Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dan toplam 3.325.000 kişi) gerçekleşen göç hareketlerinin, toplam göçmen nüfusun (6.284.600) yaklaşık %52,9'unu oluşturması, bu bölgenin Anadolu'ya yönelik demografik hareketlilikte belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu oransal veriler, söz konusu coğrafyada yaşanan siyasi ve sosyoekonomik dinamiklerin göç süreçleri üzerindeki belirleyici rolüne işaret etmektedir. Balkanlardan Anadolu'ya yönelik nüfus hareketleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanmıştır. Deliorman, Sırbistan'ın izlediği politikalar neticesinde yaklaşık 1,2 milyon Müslüman'ın Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir (Deliorman, 2011: 199-200). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında bu göç hareketleri daha da artış göstermiştir. 20. yüzyıl başlarında yaşanan Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında, McCarthy ve Şimşir tarafından yapılan çalışmalar, 1912-1920 yılları arasında 413.922 kişinin Anadolu'ya göç ettiğini ortaya koymuştur (McCarthy, 2020: 357). Bu döneme ait resmi kayıtlar (Talat Paşa Defteri) ve 1923 Lozan Antlaşması sonrasında gerçekleşen 398.848 kişilik nüfus mübadelesi birlikte değerlendirildiğinde, sadece 1912-1926 döneminde 812.770 kişinin Anadolu'ya iskan

edildiği anlaşılmaktadır (Şimşir, 2017: 274-275). Karpat, 1877-1926 yılları arasında Balkanlardan gelen toplam göçmen sayısının 2 milyonu aştığını ve bu nüfusun gelecek kuşaklarla birlikte günümüz Türkiye’inde önemli bir demografik ağırlık oluşturduğunu (Karpat, 2021a: 110) ifade etmiştir. Bu veriler, bölgedeki siyasi ve sosyal çalkantıların yarattığı demografik dönüşümün uzun vadeli etkilerini açıkça göstermektedir.

1965 nüfus sayımına göre Türkiye’nin nüfusu 31.391.421 kişi olarak kaydedilmiştir. 1927 sayımında 13.648.270 olan nüfus dikkate alındığında, bu artışın önemli bir kısmının göçmen kökenli bireylerden kaynaklandığı görülmektedir (Kafı, 1966: 30). Necdet Tekin’in araştırması, konuya dair Rumeli-Balkan coğrafyasından Anadolu’ya yönelik göç hareketlerinin ve demografik hedeflerin istatistiksel bir analizini sunmuştur. Cumhuriyet’in kuruluş döneminde Rumeli’den Anadolu’ya yönelen göç hareketlerinin, Türkiye’nin ulus-devlet inşasındaki kritik rolünü ortaya koymuştur. Söz konusu analiz, 1923 sonrasında Türk kökenli ve kültürel aidiyet duygusu taşıyan göçmen nüfusun düzenli olarak teşvik edilmesini, nüfusun yeniden yapılandırılması ve üretkenliğin artırılmasına yönelik bir strateji olarak nicel veriler ışığında incelemiştir (Tekin, 2023: 745-746). Bu çalışmada, Balkanlar’dan Türkiye’ye göç edenlerin nüfusunun 27.641.388 ile 31.911.878 aralığında olduğu tahmin edilmiştir. Ancak bu geniş aralığın, veri toplama yöntemleri ve tanımlamalardaki farklılıklardan kaynaklanabileceği göz önünde bulundurularak dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha kesin bir analiz için kullanılan demografik yöntemlerin, veri kaynaklarının “göçmen” tanımının açıkça belirtilmesi önemlidir. Ayrıca bu tahminlerin resmi istatistiklerle uyum derecesi de incelenmesi gereken bir konudur.

Bir diğer önemli husus, Balkan dernekleri arasında Bulgaristan Türklerinin STK’larda giderek daha fazla aktif rol üstlendikleri izlenmekte; bu süreçte toplumsal ve kültürel alanda daha belirgin bir görünürlük kazanmalarıdır. Bu durum, toplumsal katılım ve temsil mekanizmalarında önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Araştırmalar, Balkan göçmenlerinin Türkiye’deki demografik dağılımına rağmen sivil toplum kuruluşlarının bölgesel bir ayırım gözetmeksizin tüm Balkan göçmenlerini “*Rumeli*” kimliği altında birleştirdiğini göstermektedir (Baklacioğlu, 2006: 77-117). 2011 yılından sonra ivme kazanan dönemde, Balkan STK’ları göçün yol açtığı sosyal krizlerin aşılmasında kilit rol oynamıştır. Söz konusu kurum ve kuruluşlar, kültürel mirasın muhafaza edilmesi, göçmen nüfus arasındaki dayanışmanın pekiştirilmesi ve yeni nesillere kimlik aktarımı gibi temel

misyonlar üstlenmiştir. Özellikle “*Anavatan’a dönüş*” söylemi, etnik ve kültürel aidiyetin kamusal platformda ifade bulmasının önemli bir aracı haline gelmiştir. Türkiye genelinde 1.000’i aşan Balkan derneği, niceliksel büyümeye rağmen niteliksel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Yugoslavya’nın dağılması ve Avrupa Birliği (AB) entegrasyon süreçleri gibi makro dinamiklerin yanı sıra bireysel çıkar odaklı yönetim anlayışları “*tabela dernekçiliği*” fenomenini desteklemiştir (Arslan, 2023: 246). Bu durum, sivil toplumun asli işlevlerinin sekteye uğramasına neden olan önemli bir handicap oluşturmuştur.

Göçmen grupların “*anavatan*” vurgusu, Türkiye’nin etno-kültürel vatandaşlık kriterleriyle doğrudan ilişkilidir. Ancak bu diskurun arka planında, göçmenlerin uyum sürecinde karşılaştıkları ötekileştirme deneyimleri ile aidiyet arayışı gibi birbiriyle bağlantılı ve karmaşık motivasyonlar yer almaktadır (Arslan, 2023: 237-238). Bu bağlamda, Balkan kökenli STK’lar, hem topluma entegre olma hissi ihtiyacına yanıt vermiş hem de kimlik oluşturma sürecine yön verme rolünü üstlenmiş ve bu gerilimli alanın şekillenmesinde etkili aktörlere dönüşmüştür. Bu durumun tarihsel kökleri, Cumhuriyet’in kuruluş dönemindeki Rumeli kökenli elitlerin modernleşme ve laikleşme süreçlerindeki yaklaşımlarına kadar uzanmaktadır. Söz konusu politikalar, bazı kesimlerde tepkiye yol açarken, aynı zamanda yerel aidiyetlerin sürekliliğini de göstermiştir. Bahsi geçen tarihsel miras, günümüzde Balkan STK’larının kimlik inşasındaki rolünü anlamak açısından önemli bir referans noktası oluşturmıştır (Bora ve Şen, 2009: 1149-1162).

5.4. Göçün Medyadaki Yansımaları ve Toplumsal Algı Üzerindeki Etkileri

Yugoslavya’dan Türkiye’ye serbest göç kapsamında gelen göçmen topluluklar bürokrasi, akademi, sosyal seçkinler ve basın tarafından genellikle “*Arnavut göçmenler*” olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, etnik kökeni Arnavut olmayan grupları da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve zamanla göçmenlerin kimlik algısını şekillendirilmesine yol açmıştır. Bu durum, göçmenlerin büyük bir kısmının etnik köken olarak Arnavut olmasından ziyade dönemin sosyokültürel yapısından kaynaklanan homojenleştirici bir etnik kimlik algısının sonucudur. Özellikle Türk kökenli göçmenler, Arnavutça bilmemeleri ve Arnavut kültürüyle herhangi bir bağlantıları olmamalarına rağmen, yerli toplum tarafından sıklıkla “*Arnavut*” olarak addedilmişlerdir. Bu husus, kimlik oluşum süreçlerinde ciddi bir gerilim yaratmıştır. “*Arnavut*” ve “*Yugoslav*” nitelemelerinin eşzamanlı kullanımı ise

göçmenlerde aidiyet krizi ve kimlik belirsizliğini tetiklemiş; söz konusu durum toplumsal uyum sürecini zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Bu homojenleştirici tutum, bireysel farklılıkları göz ardı ederek kültürel yabancılaşmaya zemin hazırlamıştır (Baklacioğlu, 2010: 483).

1949-1958 yılları arasında Yugoslavya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 300 bin göçmenin gelmesi, önemli bir demografik hareketlilik oluşturmuştur. Bu süreçte, göçmenlerin iskânı, barınma, istihdam ve toplumsal entegrasyonuna yönelik harcamalar, DP hükümetinin mali kaynaklarını zorlamış ve iç politikada ek yükler yaratmıştır. Bu dönemde Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketleri hem nicelik hem de nitelik açısından dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Milliyet gazetesinin 6 Mart 1950 tarihli sayısında yer alan habere göre, bu zaman diliminde günlük ortalama 100 göçmenin Türkiye'ye geldiği kaydedilmiştir (Milliyet, 1950: 2). Göçmen akınının bahsi geçen yoğunluğu, aynı yılın sonlarında Son Posta gazetesinin 24 Aralık 1950 tarihli nüshasında “*Göçmenlere yardım faaliyeti gittikçe hızlanmaktadır*” başlığıyla duyurulan destek kampanyalarını da beraberinde getirmiştir (Son Posta, 24 Aralık 1950: 1). Yardım kampanyalarının yazılı basın organlarınca vurgulanması, DP iktidarının sosyal devlet imajını güçlendirme çabasıyla ilişkilendirilmiştir. Basında, Bulgaristan'dan gelen göçlere kıyasla daha az önem atfedilen Yugoslavya göçlerine dair haberler, 1956 yılından itibaren göçmenlere sağlanan devlet yardımları konusuna yoğunlaşmıştır. Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin “*serbest göçmen*” statüsünde olmaları ve resmi belgelerde devlet desteği talep etmemeleri, medyada “*mülteci*” kimliğiyle tanımlanmamalarının nedenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Milliyet gazetesinde yer alan İlhan Demirel imzalı “*Yugoslavya'dan Gelen İrkdaşlarımız*” başlıklı haberde, göçmenlerin iskân sürecindeki devlet teşvikleri ve entegrasyon politikaları incelenmiştir. Haberde, aynı zamanda bu süreçte yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri de tartışılmıştır (Milliyet, 1957: 1). Basın, göçmenlerin “*ırkdaş*” veya “*soydaş*” olarak yorumlanmasıyla etnik kimlik politikalarını pekiştirmiştir. Göç sürecinin sonraki evrelerinde ise İstanbul Bayram gazetesinin 4 Aralık 1976 tarihli sayısında aktarıldığı üzere, Yugoslavya hükümetinin 1956 sonrasında göçmenlere tazminat ödemeyi durdurduğu anlaşılmaktadır (İstanbul Bayram, 1976: 1). Bu gelişme, göçmenlerin hukuki ve ekonomik statüsündeki değişimi yansıttığının yanı sıra Türkiye'nin tek başına göçmenlere yönelik sosyal politikalar geliştirmek zorunda kalmasının da bir göstergesidir. Tazminat haberlerinin

gündeme taşınması, Yugoslavya ile Türkiye arasındaki ilişkilerdeki gerilimlerin medyaya yansımaları olarak ifade edilebilir.

Köyişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, Arnavut göçlerinin Türk göçleriyle en yoğun şekilde karıştığı dönem 1954-1960 yılları arasına denk gelmektedir. 1960'tan sonra ise Kosova ve Makedonya'daki Arnavut nüfusunda dikkat çekici demografik ve sosyopolitik değişimler gözlemlenmiştir. Bu nedenle, Arnavut göçlerinin analizinde özellikle bu yıllara odaklanılması anlamlı olacaktır; zira söz konusu zaman aralığına ait gelişmeler, göçmen nüfusun etnik kimliği ve coğrafi dağılımı ile dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Göç hareketleri salt demografik bir olgu olmayıp, aynı zamanda kültürel entegrasyon ve etnik kimlik politikalarını şekillendiren bir süreç olarak ele alınmalıdır. Türkiye Göçmen Federasyonu'nun kayıtları, 1946-1968 yılları arasında Türkiye'ye resmi olarak kabul edilen göçmenlerin 41.950 aile (toplam 159.030 birey) olduğunu belgelemektedir. Veriler, aile başına 3,8 kişilik bir ortalama hane halkı büyüklüğüne işaret etmektedir. Ancak konuya ilişkin basın arşivlerinde yer alan alternatif rakamlar, resmi istatistiklerle örtüşmeyen bir tablo ortaya koymaktadır. Nitekim 18 Nisan 1978 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan bir haberde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden nüfusun 190.000'e ulaştığı iddia edilmektedir (Ağanoğlu, 2017: 386).

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ

Göç olgusu, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel yapıları dönüştüren dinamik bir süreçtir. Bu evre, toplumsal kimliklerin yeniden şekillenmesine yol açarak, eski ve yeni sosyal yapılar arasında bir geçiş dönemi oluşturmuştur. Göçmenlerin yerel toplumla bütünleşmesi ise tarihsel bağlar, dini benzerlikler, hukuki uyum ve yönetim sistemlerindeki ortaklıklar gibi faktörlere bağlıdır. Bu unsurlar, uyum sürecini kolaylaştırarak entegrasyonu hızlandırmıştır. SHS Krallığı'nda 1928'de uygulanan toprak reformu ile 1929 ekonomik buhranı Müslüman toplulukların üzerinde sosyoekonomik baskıyı arttırmış, bu durum Türkiye ve Yugoslavya ilişkilerini gerginleştirmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik gerilimler, diplomatik ilişkileri karmaşık bir hale taşımıştır. Ayrıca, Müslüman nüfusun mülk edinme ve yerleşim süreçlerinde hem yasal düzenlemelerdeki eksiklikler hem de bürokratik engeller önemli sorunlar yaratmıştır.

1938 yılında Türkiye ve Yugoslavya arasında tasdik edilen Göç Antlaşması, Güney Sırbistan bölgesinde (Makedonya, Kosova, Metohiya, Sancak ve Karadağ'ın güneydoğusu) yaşayan Müslüman nüfusun göç sürecini düzenlemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, antlaşmanın ilk aşamasında göçe tabi tutulacak köylü nüfusun belirlenmesi ve hane sayısına ilişkin mutabakat sağlanması amaçlanmıştır. Ancak Yugoslavya hükümetinin Arnavutlara yönelik uyguladığı ek vergiler, idari yaptırımlar ve gayrinizami tutuklamalar, Türkiye tarafından zorunlu göçü tetikleyen politikalar olarak değerlendirilmiştir. 1944 yılı itibarıyla Kosova'da etnik temizlik politikalarının uygulanacağı yönündeki öngörüler nedeniyle TBMM, Göç antlaşmasını onaylamaktan vazgeçmiştir. Ankara, SHS Krallığı ve Yugoslavya dönemlerinde Müslümanlara yönelik kurumsal kısıtlamalar karşısında gelişen göç hareketlerini hem insani bir sorumluluk hem de stratejik bir zorunluluk olarak ele almıştır. Yugoslavya'nın toprak reformları, zorlayıcı göç politikaları ve sosyal izolasyon uygulamaları, bölgedeki Müslüman toplulukların demografik ve kültürel varlığını derinden etkilemiş, uzun vadeli travmatik sonuçlara sebep olmuştur.

Serbest göçler, ilk bakışta bireysel tercihlerin ürünü gibi görünse de aslında çok katmanlı bir sosyal vakadır. Bu süreç, kişisel kararların ötesinde derinlemesine incelendiğinde siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin kesişiminde şekillenmiştir. Göç

kararları, bireylerin içinde bulundukları sosyopolitik bağlamla yakından ilişkilidir ve çoğu durumda, görüldüğünden çok daha sınırlı bir özgür irade alanına sahip olmuştur. Yugoslavya özelinde yaşanan göç hareketleri, söz konusu çok katmanlı gerçekliği net olarak ortaya koymaktadır. Yücel Teşkilatı Davası, rejimin otoriter yapısını pekiştirmenin ötesinde Yugoslavya Türk toplumu üzerinde derin bir endişe, güven kaybı ve psikososyal bozulma oluşturmuştur. Bu siyasi uygulamalar, sadece bireylerin günlük yaşamlarını olumsuz etkilemekle kalmamış, keza toplumsal aidiyet duygusunu zayıflatarak kitlesel göç kararlarını tetikleyen bir faktöre dönüşmüştür. Arnavutlaştırma ve Yugoslavlaştırma politikaları gibi ideolojik yaklaşımlar, toplumsal yapıyı dönüştürürken aynı zamanda bireylerin yaşam tercihlerini de şekillendirmiştir. Bu bağlamda, nüfus hareketleri hiçbir zaman salt bireysel tercihlerin sonucu olmamış, her zaman daha geniş politik ve toplumsal süreçlerle bütünleşmiştir. Göçün söz konusu karmaşık yapısı, Yugoslavya Türklerinin deneyimlerinde açıkça görülmüştür. Yaşanan süreç, göçün ne ölçüde “*serbest*” sayılabileceği sorusunu gündeme getirmiş ve bu kavramın temelindeki yapısal dinamikleri yeniden değerlendirme gerekliliğini ortaya koymuştur.

25 Şubat 1953'te imzalanan Balkan Paketi, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında askeri, ekonomik ve siyasi iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda, Yugoslavya'daki Müslüman nüfusun Türkiye'ye göçüne yönelik diplomatik görüşmeler yapılmış olsa da 16 Mart 1953'teki Split Centilmenlik Antlaşması metninde göçle ilgili hukuki bir madde yer almamıştır. Ancak bu durum, konunun resmi olmayan bir şekilde ele alınmış olabileceğine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Söz konusu tutum, göç meselesinin dönemin diplomasi gündeminde ikincil planda kaldığını ve müzakerelerde daha stratejik hedeflerin öncelik kazandığını göstermektedir. 1952-1967 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye 175.392 kişinin göç ettiği Köy İşleri Bakanlığı raporlarıyla doğrulanmıştır. Bu süreç, sadece demografik değişimlere değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyokültürel dönüşümlere de neden olmuştur. Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden bireyler, bürokratik merciler, akademik çevreler, sosyal elitler, medya organları ve yerel halk tarafından ekseriyetle Arnavut göçmenler olarak tanımlanmış ve bu tasvir, göçmen bireylerin bilinçaltında yer edinerek, kimliğinin şekillendirilmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Bu yaklaşım biçimi, Türkiye'ye gelen göçmen grupların etnik köken olarak Arnavut olmasından ziyade, dönemin toplumsal yapısından ve Türk vatandaşlarının etnik kimlik anlayışının homojen bir şekilde algılama eğiliminden doğmuştur. Etnik

aidiyetlerini açıkça ifade etmekte zorlanan göçmenler ise kültürel yabancılaşma ve aidiyet bunalımları yaşamıştır.

Göçmenlerin iskân edilmesi, barınma olanaklarının sağlanması, istihdam fırsatlarının oluşturulması ve toplumsal uyum işleyişlerinin yönetilmesi gibi birtakım önemli meseleler, hükümetin mali kaynakları üzerinde ciddi bir baskı etmeni oluşturmuş ve bu durum, ülkenin iç yönetim yapısı üzerinde çeşitli stratejik yükler ve idari sorunlar getirmiştir. Medyada, Bulgaristan göçlerine kıyasla Yugoslavya göçleri daha az yer bulmuş, haberler genellikle yardım faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Göçün çok boyutlu etkilerinin bütüncül bir şekilde incelenememiş olmasına karşın, Balkan göçmenleri Türkiye'nin hem demografik yapısının iyileşmesinde hem de sosyokültürel ve ekonomik dokusunun gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur. Geleneksel yemek kültürü, müzik ve çok dillilik gibi unsurlar, Anadolu'nun kültürel mozağini zenginleştirmiştir. Göçmenlerin kimlik adaptasyon süreci iki yönlü şekilde gelişmiş; tam asimilasyon ve kültürel melezleşme şeklinde tezahür etmiştir. Bu ikili yapı, aynı zamanda göçmen topluluğunun Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında hem diplomatik hem de ekonomik alanda etkin bir arabulucu rolü üstlenmesini sağlamıştır. Söz konusu göçmen nüfus, girişimcilik faaliyetleri üretkenlikleriyle Türk ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.

1952-1967 döneminde Yugoslavya'dan yaşanan göç deneyimi, göçmenlerin entegrasyonu ve kültürel uyum süreçlerine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Bu dönemi inceleyen sosyopolitik araştırmalar, göçmenlerin toplumsal intibak dinamiklerini ortaya koymakta ve günümüz göç yönetimi uygulamalarına kılavuzluk edebilecek bir zemin oluşturmaktadır. Araştırmacılar için bu süreç, etkili uyum modellerinin geliştirilmesinde yol gösterici bir kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademi, Ankara.
- Ağanoğlu, H. Y. (2006). 2. *Dünya Savaşında Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi-Yücel Teşkilatı*. Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği: İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Y. (2019). *Struga ve Ohri Benim Vatanım: Yaşayanların Dilinden*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Y. (2023). *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlardan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*. Kızılay Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Y. (2024). “Üsküp'te Türklük ve İslamiyet için mücadele eden Meddah Medresesi mezunu iki dava adamı: Şuayb Aziz ve Abdülfettah Rauf”. *İslami İlimler Araştırma Vakfı*. 1 (468-491).
- Akandere, O. (2003). “20-26 Ekim 1931 tarihlerinde İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansı ve sonuçları”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14 (249-298).
- Akarşan, M. (1992). *Bosna Hersek ve Türkiye*. Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Akıncı, B., Nergiz, A., ve Gedik, E. (2015). “Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), (58-83).
- Akis Dergisi, 6 Nisan 1960.
- Akman, H. (2006). *Paylaşılamayan Balkanlar*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Akşam Gazetesi, 20 Temmuz 1934.
- Akşam Gazetesi, 8 Haziran 1934.
- Akşam Gazetesi, 24 Ekim 1954.
- Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Albayrak, M. (2007). “Demokrat Parti döneminde Milli Korunma Kanunu uygulamaları (1955-1960)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23(67-68-69), (219-250).
- Ardıcı Dalip, M. Ş. (1991). *Makedonya'da Müslüman Direnişi: Yücelciler 1947, Mehmet Ardıcı'nın Anıları*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1994). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990 (1 Cilt)*. Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

- Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınları: İstanbul.
- Arsal, M. S. (1934). *Orta Asya Türk Devletleri (Türk Tarihinin Anahatları Serisi, II, No. 19)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arsan, N., Borak, S. ve Kocatürk, U. (ed.). (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1906-1938 (2 Cilt)*. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, S. (2023). “Balkan ve Rumeli Türkleri Dernekleri: Evden Uzakta Evde”. U. Sunata (ed.). içinde *Türkiye’de Balkanlar*. (s.227-256). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Aruçi, M. (2013). Yugoslavya. *TDV İslam ansiklopedisi* (C 43, 573-579). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aslan, Ş. (2021, 15 Aralık). İstanbul’un Muhacir Geleneği. *Birgün Gazetesi*.
- Aslan, Ş. (2023, 11 Ocak). Bir Muhacir Şehir. *Birgün Gazetesi*.
- Aslan, Ş. (2024). “Modern zamanlarda vatan arayışları”. Ş. Aslan, E. Şakar, M. Şahinler, M. Şahin ve M. Akay (ed.). içinde *Türkiye’de Mübadiller ve Balkan Muhacirleri* (s. 7-24). Ütopya Siyasal Kültür: Ankara.
- Atabay, M. (2005). “1877-1950 yılları arasında Çanakkale’ye göçler”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, 3(3), (92-107).
- Atabay, M. (2013). *İmparatorluktan Ulus-Devletlere: Türkiye ve Balkanlar*. Paradigma Kitabevi Yayınları: Çanakkale.
- Atabay, M. (2021). *Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası*. Paradigma Akademi Yayınları: Çanakkale.
- Atabey, F. (2014). *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Atay, F. R. (1931). *Faşist Roma-Kemalist Tiran-Kaybolmuş Makedonya*. Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (1988). *İkinci Adam 1950-1964 (3 Cilt)*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam 1922-1938 (2-3 Cilt)*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, A. ve Erol, M. S. (2017). “İki savaş arası dönemde Balkanlar (1919-1939)”. B. Gökdağ, O. Karatay (ed.), *Balkanlar El Kitabı* (1 Cilt) (s. 459-472). Akçağ Yayınları: Ankara.
- Aydın Tarihi, Mayıs 1955.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*. Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- (BCA), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030-10.28.696.23.

BCA, 030-18-01-02-8-9-017.

BCA, 030-18-01-02-18-16-008.

BCA, 30-1-0-0/13-79-15.1.

BCA, 30-10.226.524.3.

BCA, 30-18-1-2/3-29-14.

BCA, 30-18-1-2/142-20-17.

BCA, 30-18-1-2/152-29-7.

BCA, 30-18.01.02/125.36.5.

Baklacioğlu, N. Ö. (2003). Devletlerin Dış Politikaları Açısından Göç Olgusu: Balkanlardan Türkiye'ye Arnavut Göçleri (1920-1990). Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, İstanbul.

Baklacioğlu, N. Ö. (2006). "Türkiye'nin Balkan politikasında Rumeli ve Balkan göçmen dernekleri". S. C. Mazlum ve E. Doğan (ed.), *Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler* (s. 77-117). Bağlam Yayınları: İstanbul.

Baklacioğlu, N. Ö. (2010). *Dış politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. Derin Yayınları, İstanbul.

Banac, I. (1984). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press, New York.

Bandžović, S. (2011). *Iseljavanje Muslimana Crne Gore u Tursku (1877-1958)*. Matica muslimanska Crne Gore, Podgorica.

Barlas, D. (1997). "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, 15-17 Ekim 1997, TTK Yayınları, Ankara. 361-371.

Barut, I. (2018). "Osmanlı döneminde gerçekleşen göçlerin kurumsallaşma ve göç politikaları üzerindeki etkileri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2), (163-186).

Beden, A. (2018). "Kral 1. Aleksander suikastı ve Türkiye-Yugoslavya ilişkilerine etkisi". *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), (115-144).

Birleşmiş Milletler, Coğrafi Bilgi Bölümü. (1997). Eski Yugoslavya (Harita No. 3689 Rev. 9). Erişim: 9 Aralık 2024, <https://digitallibrary.un.org/record/1657860>

- Birlik Gazetesi. (2024, 26 Mart). Mürteza Sulooca: Birlik Gazetesi 6 Bin Sayıyla Tarihi Bir Görev Yerine Getirmiştir. Erişim: 9 Şubat 2025, <https://ytb.gov.tr/haberler/murteza-sulooca-birlik-gazetesi-6-bin-sayi-ile-tarihi-bir-gorev-yerine-getirmistir>
- Bisaku, G., Kurti, Sh. ve Gashi, L. (2002). ‘‘The situation of the Albanian minority in Yugoslavia: Memorandum presented to the League of Nations’’. R. Elsie (ed.), in: *Gathering Clouds: The Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*. (97-130). Dukagjini Balkan Books: Peja.
- Birlik Gazetesi, 15 Şubat 1946.
- Birlik Gazetesi, 10 Ocak 1947.
- Birlik Gazetesi, 20 Ocak 1948.
- Birlik Gazetesi, 27 Ocak 1948.
- Birlik Gazetesi, 20 Nisan 1948.
- Birlik Gazetesi, 30 Aralık 1950.
- Bitiş, K. (2021). *Türkiye’de Unutulmuş Arnavutlar*. Kalkedon Yayınevi, İstanbul.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. Birikim Yayınları: İstanbul
- Bora, T. (2018a). *Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bora, T. (2018b). *Yeni Dünya Düzeni’nin Av Sahası: Bosna-Hersek*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bora, T. ve Şen, B. (2009). ‘‘Saklı bir ayrışma eksen: Rumelililer-Anadolulular’’. T. Bora ve M. Gültekinil (ed.). içinde *Modern Türkiye’de Siyâsî Düşünce Dönemler ve Zihniyetler* (9 Cilt). (s.1149-1162). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bozkurt, G. S. (2010). ‘‘Tito sonrası dönemde eski Yugoslavya bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar’’. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, (51-95).
- Bölükbaşı, A. (2023, Temmuz 1). Kişisel görüşme [Kişisel iletişim].
- Brown, L. C. (2017). *İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buğra, A. (2013). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Carter, B. ve Singleton, F. (1982). *The Economy of Yugoslavia*. St. Martin’s Press, New York.
- Castellan, G. (1993). *Balkanların Tarihi: 14.-20. Yüzyıl*. A. Y. Başbuğu (çev.). Milliyet Yayınları, İstanbul.

- Cepreganov, T. (2008). *Istorija Na Makedonskiot Narod*. Institut za Nacionalna Istorija, Skopje.
- Ciğerci U, N. (2008). Göçmenler ve Pazarları: Bursa’da Bulgaristan Göçmenleri Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Crampton, R. J. (2007). *İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Balkanlar*. E.Kurt (çev.). Yayınodası Yayıncılık, İstanbul.
- Confessions in Judzel Trial. (1948, 23 January). *China Mail*.
- Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1933.
- Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1958.
- Cvijić, J. (1918). Carte ethnographique de la Péninsule des Balkans (Harita No. 660 C-1918). Erişim: 2 Eylül 2023, <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/9178/>
- Çağ, G. (2013). “Cumhuriyet döneminde Makedonya Kırçova (Kicevo)’dan Sakarya’ya göçler ve göçmenlerin entegrasyonu”. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik ve S. Yazıcı (ed.) *Türk tarihinde Balkanlar*. (s.1149-1162). Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: Sakarya.
- Çağaptay, S. (2002). “Kemalist dönemde göç ve iskân politikaları: Türk kimliği üzerine bir çalışma”. *Toplum ve Bilim*, 93, (218-241).
- Çalışkan, H. (2009, Haziran 13). Kişisel görüşme [Kişisel iletişim].
- Çavuşoğlu, H. (2006). “Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-67 kitlesel göçü ve Bursa’daki göçmen kesimi”. *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), (107-147).
- Çavuşoğlu, H. (2007). Osmanlılardan Cumhuriyete Yugoslavya-Makedonya topraklarından Türkiye’ye göçler ve nedenleri. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2007 (41), (123-152).
- Çayırılı, N. (2015). Makedonya Türk kimliği bağlamında Makedonya’daki Türk sivil toplum kuruluşları. *Avrasya Etüdleri*, 48, (144-188).
- Çayırılı, N. (2017). “Makedonya Türkleri”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı* (2 Cilt). (s.459-472). Akçağ Yayınları: Ankara.
- Dëbimet e Shqiptarëve Dhe Kolonizimi i Kosovës 1877-1995*, (1997). Prishtinë: Instituti i Historisë i Kosovës, QIK.

- Deliorman, A. (2011). *Yugoslavya 'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- Demirli, A. (2020). *Demokrat Parti ve Laiklik: Kahrolsun Komünizm! Yaşasın Din Hürriyeti!*. Notabene Yayınları, İstanbul.
- Dinç, İ. (2019). *II. Dünya Savaşı 'nda Tito ve Partizanlar*. Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Dışışleri Bakanlığı. (1969). *Dış Türkler (Belgeler)*. Ankara: T.C. Dışışleri Bakanlığı AZEM Dairesi.
- Die Gliederung Der Bevölkerung Des Ehemaligen Jugoslawien Nach Muttersprache Und Konfession, Nach Den Unveröffentlichten Angaben Der Zählung Von 1931*, (1943). Wien: Publikationsstelle Wien.
- Djilas, M. (1962). *Conversations with Stalin*. Harcourt, Brace Jovanovich, New York.
- Djilas, A. (1991). *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution 1919-1953*. Harvard University Press, Cambridge.
- Dogo, M. (1995). “Balkanske nacionalne države i pitanje muslimana [Balkan nation-states and the Muslim question]”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 3, (360–371).
- Doğanay, F. (1997). “Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin yerleşimi”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 20-22 Kasım 1996, DİE Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara. 194-205.
- Duman, Ö. (2009). “Atatürk döneminde Balkan göçmenlerinin iskân çalışmaları (1923-1938)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, (473-490).
- Dündar, F. (2000). *Türkiye nüfus sayımlarında azınlıklar*. Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul.
- Ekici, N. (2017). “Bulgaristan Türkleri”. B. Gökdağ, O. Karatay (ed.), *Balkanlar El Kitabı* (2 Cilt) (s. 617-630). Akçağ Yayınları: Ankara.
- Ekincikli, M. (2007). *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Eklemezler, A. S. (2023). “Çok kültürlü bağlamda (Kuzey Makedonya'da) yer adları”. *Erdem*, 84, 1-26. <https://doi.org/10.32704/erdem.2023.84.001>
- Emgili, F. (2012). *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye: Türkiye'de Değişen İskân Politikaları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eren, İ. (1966). “Yugoslav topraklarında Türkçe basın”. *Sesler Aylık Toplum ve Sanat Dergisi*, 2(9), 51-73.
- Eroğul, C. (2019). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitap, İstanbul.

- Eyice, S. (1978). “Tarihte Küçükçekmece”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, 57-120.
- Fırat, M. (2009). “Yunanistan’la İlişkiler”. B. Oran (ed.). içinde *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1: 1919–1980). (s. 325-356). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Foucault, M. (1976). *The History of Sexuality: An Introduction*. Pantheon Books, New York.
- Georgieva, V. ve Konechni, S. (1998). *Historical Dictionary of The Republic of Macedonia*. Scarecrow Press, Lanham, Maryland.
- Geray, A. (2019). *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*. Kalan Yayınları, Tunceli.
- Gilfond, H. (1975). *The Black Hand at Sarajevo*. Bobbs-Merrill, New York.
- Glenny, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*. Sabah Kitapları, İstanbul.
- Gogov, R. (1992). *Halk Kurtuluş Savaşında Türkler*. E. İlyas (çev.). Birlik Yayınları, Üsküp.
- Gök, S. (2005). Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskân Politikaları (1923-1950). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarih ABD, İzmir.
- Gökdağ, B. A. (2017). “Kosova Türkleri”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.). içinde *Balkanlar El Kitabı* (2 Cilt). (s.161-175). Akçağ Yayınları: Ankara.
- Gölen, Z. ve Temizer, A. (2016). *Balkan Tarihi* (2 Cilt). Gece Kitaplığı, İstanbul.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1998). *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Graham, M. W. (1949). “Constitutional development 1914–1941”. R. J. Kerner (ed.), in: *Yugoslavia* (s. 118–135). University of California Press, California.
- Gündoğan, K. (2005). “Balkan Antantı ve Türk dış siyaseti açısından değerlendirilmesi”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, 22-24 Ekim 2003, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 453-466.
- Güveloğlu, K. G. (2009). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi’nde Yugoslavya’nın Siyasi Hayatı ve Türkiye ile Diplomatik İlişkiler (1918-1941). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, Ankara.
- Hacısalıhoğlu, M. (2020). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İ. Catay (çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Hamzaoglu, Y. (2000). *Balkan Türklüğü: Araştırmalar İncelemeler-Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan* (2 Cilt). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Höpken, W. (1997). “From religious identity to ethnic mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since communism”. H. Poulton ve S. Taji-Farouki (ed.), in: *Muslim Identity and The Balkan State* (54-81). C. Hurst & Co: New York.
- Iordanova, D. (2007). *Balkan sineması: Alevler İçinde Sinema*. B. Erdoğan (çev.). Agora Kitaplığı, İstanbul.
- İnan, C. E. (2016). “Türkiye’de göç politikaları: İskân kanunları üzerinden bir inceleme”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- İnci, E. P. (2018). “1950-1960 yılları arasında Yugoslavya’dan Türkiye’ye göç eden Müslümanların iskânı: İzmir’in Bornova ilçesine bağlı Çamdibi ve Altındağ mahalleleri örneği”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 1-5 Ekim 2018, TTK Yayınları, Ankara. 217-238.
- İstanbul Bayram Gazetesi, 4 Aralık 1976.
- İvgen, F. (2007). 1923–1960 Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, Eskişehir.
- İzzetbegovic, A. (2003). *Tarihe tanıklığım*. A. Demirhan, A. Erkilet ve H. Öz (çev.). Klasik Yayınevi, İstanbul.
- Jelavich, B. (2019). *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*. Z. Savan ve H. Uğur (çev.). Küre Yayınları: İstanbul.
- Jelavich, B. (2020). *Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar*. İ. Durdu, G. Tunalı ve H. Koç (çev.). Küre Yayınları: İstanbul.
- Jovanovic, V. (2002). *Jugoslovenska Država i Južna Srbija 1918-1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Institut za Noviju Istoriju, Beograd.
- Judah, T. (1997). *The Serbs: History, Myth and The Destruction Of Yugoslavia*. Yale University Press, New Haven.
- Kaflı, K. (1966). *Türkiye’ye Göçler*. Celtüt Matbaacılık, İstanbul.
- Karagöz, K. (1991). Yugoslavya’da Yayımlanan Türkçe Yayınlar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- Karahasan, M. (1974). “1941-1942 süresince Pirlepe örgütü’nün Türk ile Arnavut halklarına ilişkin tutumu”. *Sesler Aylık Toplum ve Sanat Dergisi*, 9(89), 13.
- Karpat, K. (1969, 15 Haziran). Türkiye’de Gecekondular Sorunu, *Milliyet Gazetesi*.

- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*. AFA Yayıncılık: İstanbul.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. R. Boztemur (çev.). İmge Yayınları: Ankara.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Karpat, K. H. (2021a). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Karpat, K. H. (2021b). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Kaya, F. (2001). "Makedonya'da Türk kültürünün dün, bugünü ve yarını". *Sesler Aylık Toplum ve Sanat Dergisi*, 328(10), 10-11.
- Kaya, F. (2008). *Makedonya Türklerinden İz Bırakanlar*. Divan Yayıncılık, Üsküp.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kenar, N. (2003). *Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, İstanbul.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945 (2 Cilt)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koka, Ş. (2017). "Sosyalist Yugoslavya Dönemi". B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı (2 Cilt)*. (s. 23-32). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Komisyon. (2014). *Muslimani Balkana: Istočno Pitanje U XX-Om Vijeku [Balkan Müslümanları: 20. Yüzyılda Şark Meselesi]*. F. Karčić (haz.). Centar za napredne studije, Sarajevo.
- Koyuncu, A. (2019). "Neuilly antlaşması (27 Kasım 1919): Bulgaristan'ın ikinci büyük felaketi". *Doğu Batı Dergisi*, 22(90), 199-243.
- Köksal, Ü. (2004). *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1923-1960)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Tarih Bölümü, Trabzon.
- Kut, Ş. (2005). *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Lampe, J. R. (1996). *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge University Press, New York.
- Lutviyi, S. (2022). *1912-1990 Yılları Arasında Makedonya Türkleri: Eğitim, Kültür ve Toplum Hayatı*. Divan Yayıncılık, Üsküp.
- Makedonya Halk Cumhuriyeti Vatandaşlık Yasası*, (1950). Resmî Gazete. 6 (16), 93-95.
- Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti*. (1948). Üsküp: Yücel İşpiyon-Terörist Teşkilatının muhakemesi ve evrakları. Mladina Basımevi.
- Malcolm, N. (1999). *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*. Ö. Arıkan ve E. Karabıyık (çev.). Sabah Kitapları, İstanbul.
- Malkoç, E. (2019-2020). “1930’lu yıllarda Belgrad Türk Elçiliği’nin penceresinden Yugoslavya”. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi Balkanlar*, 23(91), 147-149.
- Mandacı, N. (2007). “Turks of Macedonia: The travails of the ‘smaller’ minority”. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27(1), 4-23.
- Mazower, M. (2001). *Inside Hitler’s Greece: The Experience of Occupation, 1941-44*. Yale University Press, New Haven.
- Mazower, M. (2017). *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*. A. Ozil (çev.). Alfa Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, J. (2020). *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı: 1821-1922*. F. Sarıkaya (çev.). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Milenković, P. (1976). “Sosyo-ekonomik değişimlerin etkisi altında Yugoslavya’da tarım kooperatifçiliğinin gelişimi”. Z. Üskül (çev.). *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 12(1), 253-260.
- Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1950.
- Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1955.
- Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 1956.
- Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1956.
- Milliyet Gazetesi, 28 Şubat 1957.
- Mimarlar, K. (2009, Aralık 9). Kişisel görüşme [Kişisel iletişim].
- Mimarlar, L. (2008, Ağustos 15). Kişisel görüşme [Kişisel iletişim].
- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım* (2 Cilt). Altındağ Yayınevi, İstanbul.
- Nureddin, A. M. (2011). *Balkanlar’dan Türkiye’ye Göç ve Etkileri*. Çağla Yayıncılık, Ankara.

- Oktay, E. O. (2003). “Çözölemeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türkleri”. E. Türbedar (ed.), içinde *Balkan Türkleri: Balkanlar’da Türk Varlığı*. (s.124-150). ASAM Yayınları: Ankara.
- Okur, M. (2017). “Balkan Savaşları”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı* (1 Cilt). (s. 595-606). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Oran, B. (1993). “Balkan Müslömanlarında dinsel ve ulusal kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova üzerine karşılaştırmalı bir inceleme)”. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Faköltesi Dergisi*, 48(1-4), 109-120.
- Oran, B. (2018). *Etnik ve Dinsel Azınlıklar: Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*. Literatür Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2020). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (1 Cilt). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1998). “Türk Tarihi Üzerine İncelemeler”. F. Aksın (ed.), içinde *Cumhuriyet’in 75 yılı: 1923-1953* (1 Cilt). (s. 8) YKY Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2022). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. Kronik Kitap: İstanbul.
- Öksüz, A. (1996). Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938). Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Öksüz, H. (2000). “İkili ilişkiler çerçevesinde Balkan ölkelerinden Türkiye’ye göçler ve göç sonrası iskân meselesi (1923-1938)”. *Atatürk Dergisi*, 3(1), (169-188).
- Önsoy, M. (2017). “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda Milliyetçilik Hareketleri”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı* (1 Cilt). (s. 435-446). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özdoğan, G. G. (2000). “Civic versus ethnic nation: Transcending the dual model?”. G. G. Özdoğan ve G. Tokay (ed.), in: *Redefining The Nation State and Citizen*. (s. 37-58). Eren Yayınları, İstanbul.
- Özgiray, A. (1999). “Türkiye-Yugoslavya ilişkileri (1920-1938)”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Yayınları*, 14(1), (11-24).
- Özkan, R. (2019). “Göç olgusu ve toplumsal yapıya etkisi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), (127-145).
- Öztürk, Ü. (2021). *Balkanlar’da Türk kimliğinin Bakiyesi: Kuzey Makedonya ve Kosova*. Astana Yayınları, Ankara.

- Pınar, M. (2014). “1950-1951 Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler ve Demokrat Parti’nin göçmen politikası”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), (45-67).
- Popović, A. (1995). *Balkanlarda İslam*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Poulton, H. (1993). *Balkanlar Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*. Y. Alagon (çev.). Sarmal Yayınevi: İstanbul.
- Poulton, H. (1995). *Who Are The Macedonians?*. Indiana University Press: Bloomington.
- Proces Terrorystów Rozpoczął Się w Jugosławii. (1948, 21 January). *Robotnik: Central Organ of P.P.S.*
- Proces Por Espionaje Instruyen Yugoelavos. (1948, 20 March). *La Nación*.
- Sakin, S. ve Salep, M. (2012). *Balkanlar’da Güvenlik Arzusu: Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Resmî Gazete, 29 Mart 1969.
- Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği [RTKDD]. (t.y.). 1950’lerde Yugoslavya göçmenleri. Erişim: 21 Haziran 2024, <https://www.rumelidernegi.org>
- Sander, O. (1969). *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1960)*. AÜSBF Yayınları: Ankara.
- Sander, O. (2018). *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1960)*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Sander, O. (2020). *Türkiye’nin Dış Politikası*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Sarı, M. (2010). “Atatürk dönemi iskân politikasında 2510 sayılı kanunun yeri ve önemi”. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, (163-184).
- Sediroğlu, S. C. (2023). *Türk Dış Politikasında Balkanlar (1923-1939)*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Sevük, İ. H. (1944). *Tunadan Batıya*. Remzi Yayınları, İstanbul.
- Seyfullah, K. (1978). *Devrimci Ferit Bayram (Monografi)*. Tan Yayınevi, Pristine.
- Shehu, S. dhe Shehu, F. (1993). *Pastrimet Etnike Te Trojeve Shqiptare 1953-57 [Ethnic Cleansing of the Albanian Territories 1953-1957]*. Unpublished Doctoral Dissertation, Prishtina University, Prishtina.
- Shop, P. (1968). *Communism and the Yugoslav National Question*. CU. Press, New York.
- Sinan, G. ve Kapan, K. (2019). “Makedonya’dan Türkiye’ye yapılan göçlerin mekânsal analizi”, *I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, Aralık 2019, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 431-445.
- Singleton, F. (1976). *Twentieth Century Yugoslavia*. Columbia University Press, New York.
- Son Posta Gazetesi, 5 Temmuz 1937.
- Son Posta Gazetesi, 24 Aralık 1950.

Sosyalist Fecri Gazetesi, 10 Eylül 1920.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)* (1 Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Sugar, P. F. (1974). *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804*. University of Washington Press, Washington.

Sunata, U. (2023). *Türkiye'de Balkanlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri*. Bilgi Yayınevi: Ankara.

Şimşir, B. N. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: Kırımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*. Bilgi Yayınevi: Ankara.

Tangör, B. (2012). “Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Balkanlar”. Ş. H. Çalış ve B. Demirtaş (ed.), içinde *Balkanlarda Siyaset*. (s. 84-88). AÜ Yayınları: Eskişehir.

Tanoğlu, A. (1952-53). “Bulgaristan Türklerinin son göç hareketi (1950-51)”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 14, (129-161).

Tansuğ, F. (2023). “Hafıza ve Göç: Nüfus Mübadelesinde Türklerin Yaşadıkları”. U. Sunata (ed.), içinde *Türkiye'de Balkanlar* (s. 23-43). İletişim Yayınları: İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1934). Birinci celse, açılma saati: 14, reis: Hasan B. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, 23 Cilt, İçtima: 3, 68. İnkat. Erişim: 12 Eylül 2024, <https://www.tbmm.gov.tr/TUTANAK/TBMM/tbmm04023068.pdf>

Tekeli, İ. (1990). “Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi”. *Toplum ve Bilim*, 50, (49-71).

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2013). *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (1 Cilt). İletişim Yayınları, İstanbul.

Tekin, C. H. (2011). *Bosna-Hersek Devleti 1991-2011*. Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Tekin, N. (2023). “Rumeli ve Balkanlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne Yapılan Göçler ve Bu Göçlere İlişkin 2020 Yılı Nüfus Büyüme Tahminleri (Demografik Tahminler)”. XIX. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi, 8-9 Nisan 2023, Plovdiv. 746-756.

Terzioski, R. (1974). *Denacionalizatorska Deynost na Bugarskite Kulturno Prosvetno Instituciji Vo Makedonija*. Institut Za Nacionalma İstoriya, Skopje.

Tiryaki, K. (2024). “Sırbistan'ın Ulus-Devlet Süreci: Sosyo-Politik Dışlanma, Göç, Göçmen Sorunları ve Çözüm Çabaları (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başları)”. Z. Özlü, M. M. Çay ve L. Akcan (ed.), içinde *Balkan Göçleri: Tarihten Günümüze Bir Yolculuk*. (s. 265-285). PA Paradigma Akademi Yayınları: Çanakkale.

- Tito, J. B. (1984). *Ilustrirana Biografija*. Nasa Knjiga, Skopje.
- Todorova, M. (2020). *Balkanları Tahayyül Etmek*. D. Şendil (çev.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Tek Partiden Çok Partilere 1944-1950*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Turan, E. T. (2013). “Yabancı basın ışığında 1934 Balkan Antantı’nın imzalanma süreci”. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik ve S. Yazıcı (ed.), *Türk Tarihinde Balkanlar*. (1277-1305). Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: Sakarya.
- Turp, M. (2013). Türkiye-Yugoslavya İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi SBE, Tarih ABD Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Kars.
- Türk Dil Kurumu*, (2000) Ankara: Türkçe Sözlük (1 Cilt). MEB Yayınları.
- Türkeş, M. (2017). “Yugoslav Devleti’nin Kuruluşu ve Krallık Dönemi”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı* (2 Cilt). (s. 15-21). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2013). Göç terimleri sözlüğü (2. b.). Uluslararası Göç Hukuku No: 31. Erişim: 29 Ekim 2023, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Uzgel, İ. (2002). “Bağılantısızlıktan Yalnızlığa: Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”. M. Türkeş ve İ. Uzgel (ed.), *Türkiye’nin Komşuları*. (s. 117-170). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Uzgel, İ. (2017). “Yugoslavya Federasyonu’ndan Sırbistan’a”. B. A. Gökdağ ve O. Karatay (ed.), içinde *Balkanlar El Kitabı* (2 Cilt). (s. 59-70). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ülger, İ. K. (2016). *Yugoslavya Neden Parçalandı?*. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Wachtel, A. B. (2022). *Balkanlar Tarihi*. E. C. Petek (çev.). İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Westad, O. A. (2017). *The Cold War: A World History*. Basic Books, New York.
- Yaldız, Ü. (2008, Temmuz 24). Etnisite etkisi. *Yenigün Gazetesi*. Yeni Asır Gazetesi, 6 Şubat 1935.
- Yugoslavia Opens Trial Of 17. (1948, 20 January). *New York Times*.
- Yücelden, Ş. (1970). “Komünist Yugoslavya’da Türk okulu”. *Türk Dünyası Dergisi*, 17, (24-28).
- Yücelden, Ş. (1976). “Yugoslavya Türkleri”. *Türk Dünyası El Kitabı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 45(1-A5). (1086-1098).

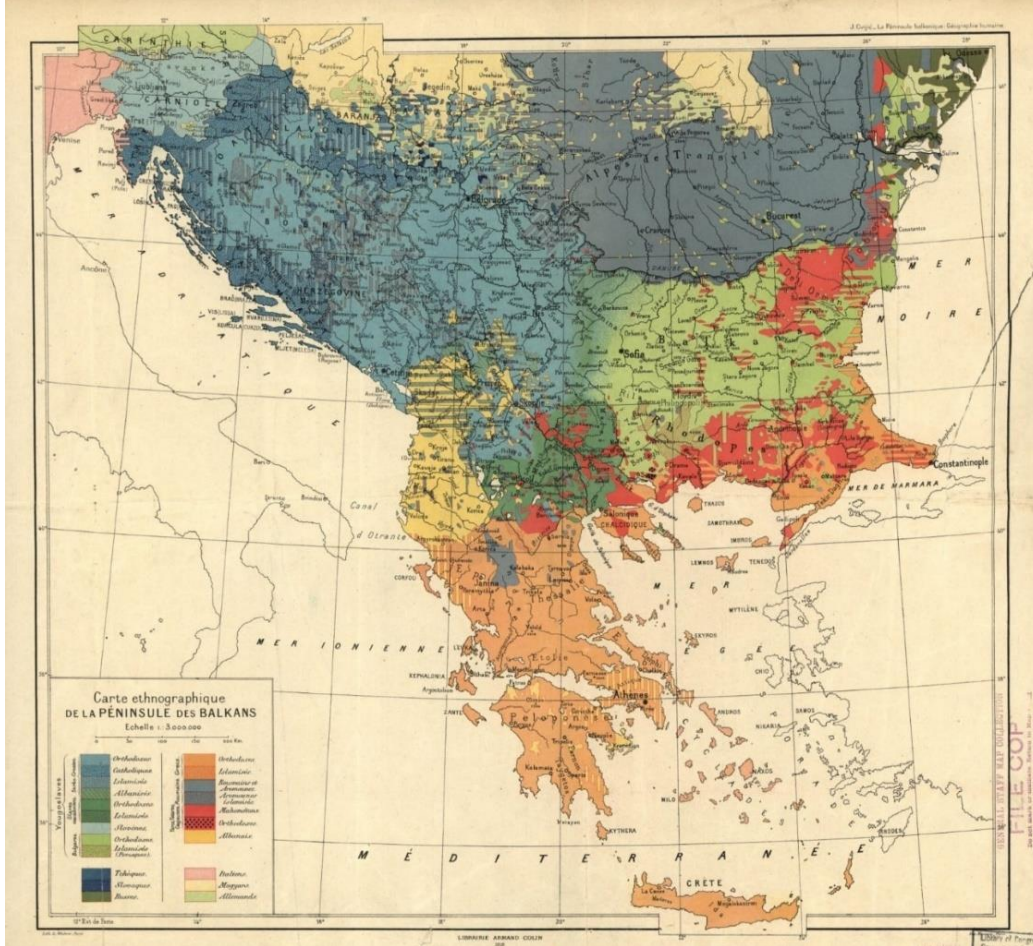
- Yümlü, M. (2011). “Agâh Aksel’in diplomatik kariyeri ve Belgrad dönemine dair değerlendirmeler [The diplomatic career of Agâh Aksel and evaluations about his missionary period in Belgrade]”. *History Studies: International Journal of History*, 3(1), (253-273).
- Zaim, S. (1957). “Son Yugoslav muhacirleri hakkında rapor”. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19(1-4), (435-448).
- Zaim, S. (2005). “Son Yugoslav muhacirleri hakkında rapor”, *Uluslararası Göç Sempozyumu*, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul. 95-103.
- Zürcher, E. J. (2022). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 1 HARİTALAR

Harita-1. Sırp Bilim ve Sanatlar Akademisi Başkanlığı ve Belgrad Üniversitesi rektörlüğü yapmış etnograf ve coğrafyacı Jovan Cvijic tarafından hazırlanan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan yarımadasının etnik gruplara yönelik dağılımını gösteren harita.

Kaynak: Cvijić, 1918.

Harita-2. Yugoslavya'nın ulusal sınırlarını gösteren harita: Bölgesel dağılım ve siyasi yapı.

Kaynak: Birleşmiş Milletler, Coğrafi Bilgi Bölümü, 1997.

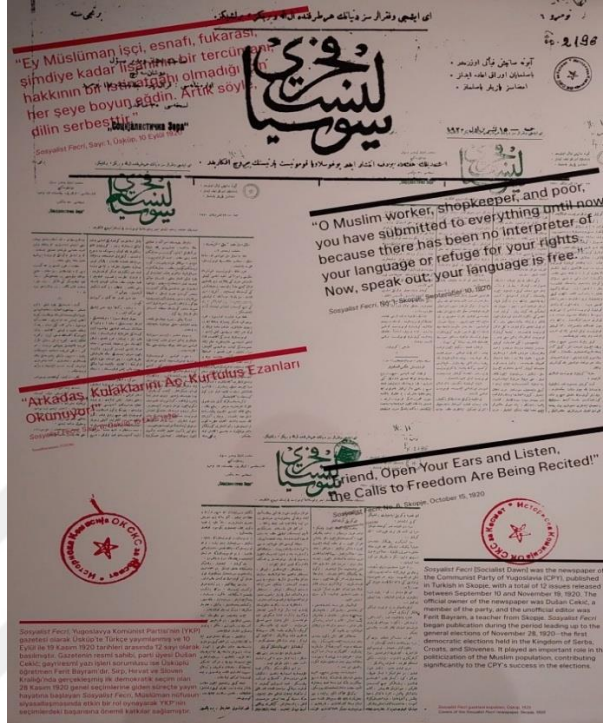
EK 2 FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf-1.
Birlik Gazetesi İlk Sayısı

Kaynak: Birlik, 23 Aralık 1944: 1.

Fotoğraf-2.
Sosyalist Fecri Gazetesi

Kaynak: Sosyalist Fecri, 10 Eylül 1920: 1.

Fotoğraf-3.
Yücel Teşkilatı Hukuk Süreci

Kaynak: Birlik, 20 Ocak 1948: 1.

Fotoğraf-4.
Yücel Teşkilatı Hukuk Süreci

Kaynak: Birlik, 27 Ocak 1948: 4.

Fotoğraf-5.

Yücel Teşkilatı Hukuk Sürecinin Dünya Basınındaki Yansımaları

Kaynak: The China Mail Newspaper, 1948: 7.(Sol üst), The New York Times, 1948: 12.(Sağ üst), Diari La Nación, 1948: 8.(Sol Alt), Robotnik, 1948: 3.(Sağ Alt).

The China Mail (23.01.1948): “Confessions In Judzel Trial” başlığıyla Yücel davasındaki itirafları aktarmıştır. The New York Times (20.01.1948): “Yugoslavia Opens Trial of 17” başlığıyla Yücelciler davasını haberleştirerek sürecin uluslararası yansımalarını belgelemiştir. Diari La Nación (20.03.1948): “Proces por espionaje instruyen yugoeslavos” başlıklı haberiyle casusluk iddialarını duyurmuştur.

Robotnik (1948): “Proces terrorystów rozpoczął się w Jugosławii” başlıklı haberiyle sosyalist basındaki ilk kayıtlardan biri olmuştur.

Fotoğraf-6.

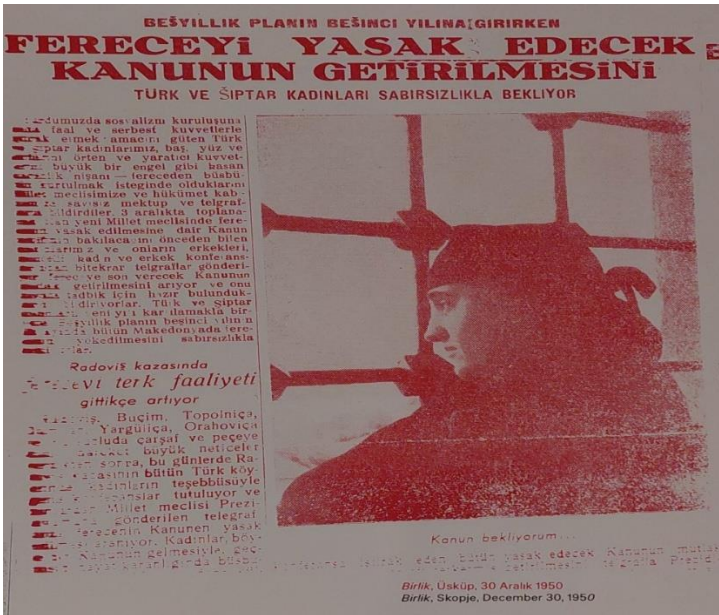
Yücel Teşkilatı üyelerinin anısına inşa edilen “Yücel Şehitler Anıtı”

Kaynak: Cihan Mimarlar, 3 Haziran 2023.

Fotoğraf-7.

“Ferace yasağı kanun tasarısı” haberi

Kaynak: Birlik, 30 Aralık 1950.

Fotoğraf-8.

Vatandaşlıktan ayrılma veya göç izni belgesi

Kaynak: Çako, 2024.

Fotoğraf-9.

Yugoslavya tarafından verilen yabancı yolcular için düzenlenen seyahat belgesi

Kaynak: Mimarlar aile evrakları, 2020.

Fotoğraf-10.

Yugoslavya'dan 150 göçmen geldi haberi

Kaynak: Milliyet, 10 Aralık 1956: 1.

Fotoğraf-11.

Yücel Teşkilatı lideri Şuayb Aziz'in idamı sonrası ailesi, 10 Mart 1956 tarihinde Türkiye'ye göçmen statüsüyle kabul edilmiştir

Kaynak: BCA, 30-18-1-2/142-20-17.

Fotoğraf-12.

Anavatan'a dönen göçmenler

ANAVATANA KAVUŞTULAR (İREHAN ÜNVERİ) Yugoslavyadan yeni bir göçmen katilihi daha gelmiş ve bir kısmı akrabaları yanına, kimse olmamışlar ise misafirhaneye yerleştirilmişlerdir. Resimde anavatanı kavuşan bir anne yavrusu ile birlikte görülüyor.

Kaynak: Milliyet, 22 Aralık 1956: 1.

Fotoğraf-13.

Yugoslavya'dan gelen göçmenler

Yugoslavya'dan gelen ırkdaşlarımız (İLHAN DEMİRELİ) Yugoslavya'dan daha bir katile daha gelmiş ve misafirhaneye yerleştirilmişlerdir. Mütebber gerekli muameleleri tamamlandıktan sonra, akrabalarının bulduğu veya kendilerine gösterilen yerlere gönderileceklerdir. Bu arada mütebberlere ev sahibi olmaları için lazımlı yardım yapılacaktır ve misafirhale baki gelmeleri sağlanacaktır.

Kaynak: Milliyet 28 Şubat 1957: 1.

Fotoğraf-14.

3 Nisan 1955 tarihinde, Yugoslavya'dan trenle İstanbul'a gelen göçmenler

Kaynak: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (RTKDD) Arşivi.

Fotoğraf-15.

3 Nisan 1955'te Yugoslavya'dan gelen göçmenler Haydarpaşa İstasyonunda

Kaynak: RTKDD Arşivi.

Fotoğraf-16.

Göçmenlerin ilk yerleşim alanlarından Taşlıtarla

Taşlıtarladaki çamurlu yol
Geçen pişman, geçmeyen pişman

Kaynak: Akis, 6 Nisan 1960: 15.

Fotoğraf-17.

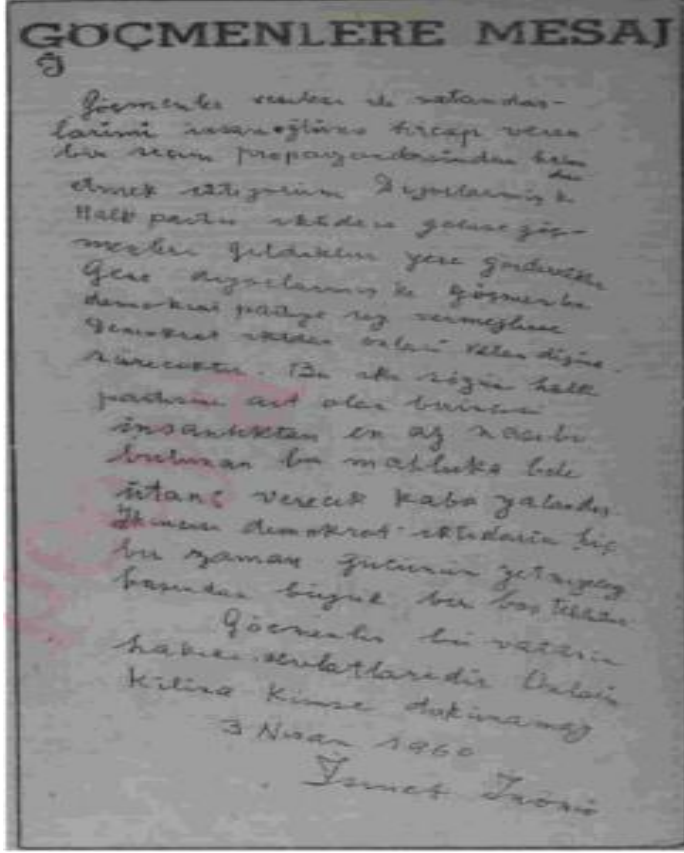
Kemal Karpat'ın şehir nüfus artışı ve gecekondulaşma üzerine analizi

Kaynak: Milliyet, 15 Haziran 1969: 6.

Fotoğraf-18.

İsmet İnönü'nün Balkan göçmenlerine yönelik mesajı.

Kaynak: Akis, 6 Nisan 1960: 17.

Fotoğraf-19.

Yugoslavya 1956'dan sonra göç edenlere tazminat ödemiyor haberi

Kaynak: İstanbul Bayram, 4 Aralık 1976: 1.